Таміла ЯЦЕНКО, Василь ПАХАРЕНКО,
Ірина ТРИГУБ

ЛІТЕРАТУРА
(українська та зарубіжна)

Підручник інтегрованого курсу
для 7 класу
закладів загальної середньої освіти

(у 2-х частинах)

Частина 1

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Київ
«Грамота»
2024

УДК 821.161.2.09+821(1-87).09]*кл7(075.3)
Л62

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ МОН України від 05. 02. 2024 № 124)

Видано державним коштом. Продаж заборонено.

Умовні позначення:

 — читацький путівник;

 — читай і досліджуй!

 — поміркуй;

 — літературознавчий клуб;

 — історичні паралелі;

 — мистецькі діалоги;

 — мовна скарбничка;

 — словник;

 — читацьке дозвілля.

Яценко Т.
Л62 Література (українська та зарубіжна) : підруч. інтегрованого курсу для 7 кл. закл. загальн. середн. освіти (у 2-х частинах) : Частина 1 / Таміла Яценко, Василь Пахаренко, Ірина Тригуб, Олеся Слижук. — Київ : Грамота, 2024. — 272 с. : іл.
ISBN 978-966-349-976-5
ISBN 978-966-349-975-8 (частина 1)

Підручник відповідає вимогам Державного стандарту базової середньої освіти та чинній модельній навчальній програмі «Інтегрований курс літератури (української та зарубіжної). 7–9 класи» для закладів середньої освіти *(авторський колектив під керівництвом Т. О. Яценко)*.

У виданні запропоновано твори класичної і сучасної української та зарубіжної літератури різних родів і жанрів, стислі нариси про життя та творчість письменників / письменниць, систему компетентнісно орієнтованих запитань і завдань різних рівнів складності.

УДК 821.161.2.09+821(1-87).09]*кл7(075.3)

ISBN 978-966-349-976-5
ISBN 978-966-349-975-8 (частина 1)

© Яценко Т. О., Пахаренко В. І., Тригуб І. А., Слижук О. А., 2024
© Видавництво «Грамота», 2024

Юний читачу! Юна читачко!

Ти вже навчаєшся в 7-му класі та продовжуєш цікаву подорож сторінками художніх творів, які розкриває *«Література (українська та зарубіжна)»*.

У 5-му й 6-му класах у тебе була можливість поринути у світ фольклору, насолодитися прекрасними поетичними о́бразами українських і зарубіжних письменників, співпереживати улюбленим персонажам під час їхніх подорожей та пригод. Улітку на тебе чекали веселі розваги з друзями, корисне й цікаве читання улюблених книжок. Вони надихнули тебе на хороші вчинки, допомогу родичам і близьким.

Сила творчої фантазії письменників і письменниць здатна творити справжні дива. Ти помічаєш красу природи та цінуєш дружбу, свою родину й Україну, а також мрієш побачити весь безмежний світ: тропіки та холодні північні країни, далекі моря і незвідані пустельні стежки. У цьому тобі допоможуть занурення в глибини народнопісенної лірики, продовження мандрівки сторінками творів українських і зарубіжних письменників у 7-му класі. Ти сягнеш думкою в часи лицарів, справжніх героїв і героїнь. Дізнаєшся про пригоди, які гартують характер і волю людини, прочитаєш реалістичні, фантастичні й навіть казкові твори, спробуєш себе в ролі детектива, поринеш у чарівні світи. Помічником у цих мандрах стане підручник із літератури.

Прямуючи від теми до теми, ти поступово збагачуватимеш свій читацький і життєвий досвід, удосконалюватимеш читацькі вміння, розвиватимеш творчі здібності, навчишся глибоко осмислювати важливу інформацію, яку отримаєш із кришталевого джерела літературної творчості.

Орієнтиром для пізнання художньої майстерності творів української та зарубіжної літератури стануть уже відомі з 5-го та 6-го класів рубрики підручника, які мають відповідні позначки. Тож пригадай їх.

Читацький путівник окреслить шлях до знань і вмінь, опанувати які ти матимеш можливість під час вивчення теми.

Ти вже знаєш — нагадає про те, що вже відомо з уроків української та зарубіжної літератури з попередніх класів.

Поміркуй! — поставить цікаві запитання та завдання для розуміння прочитаного.

Літературознавчий клуб допоможе створити уявлення про письменника чи письменницю, розкрити таємниці творів.

Літературознавчий словник надасть чіткі короткі визначення літературознавчих понять, розуміння яких потрібне для глибокого осмислення художнього твору.

Історичні паралелі містять цікаві розповіді про той час, коли створювався певний художній твір, а отже, позначився на світогляді автора / авторки, або ж про історичні події, зображені у творі.

Мовна скарбничка розкриє секрети мови, сприятиме збагаченню твого мовлення.

Мистецькі діалоги допоможуть зіставити художні о́брази творів української та зарубіжної літератури з іншими видами мистецтва — образотворчим, музичним, кіно, театром, анімацією тощо.

Читай і досліджуй! — зацікавить можливістю виконати пізнавальні дослідницькі завдання або ж творчі читацькі проєкти. Такі завдання потребують чимало часу, тож учитель / учителька допоможе обрати одне-два з них, які ти зможеш підготувати самостійно чи в групі впродовж семестру.

Підсумуй! — сприятиме систематизації та узагальненню вивченого.

Читацьке дозвілля — прослуховування пісень, віртуальне відвідування музеїв, картинних галерей тощо.

У підручнику подано *QR-коди*, на які вказуватиме позначка. Щоб прочитати текст, послухати музику тощо, тобі потрібно навести смартфон на позначку.

Бажаємо успіхів на твоєму читацькому шляху!

Автори

ВСТУП

ХУДОЖНІЙ ТВІР ЯК ЯВИЩЕ МИСТЕЦТВА

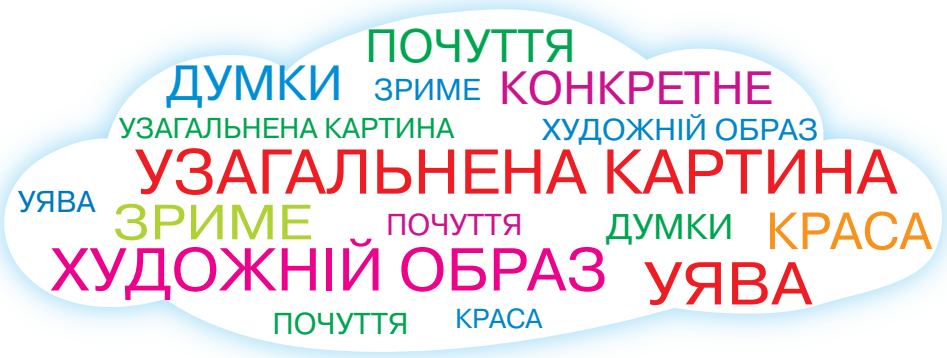
Читацький путівник

Уяви собі, яким би стало наше життя, якби в ньому раптом зникло мистецтво — захопливі книжки, музика, живопис, танці, аніме, фільми, комп'ютерні ігри... Адже щодня все це нас радує, дивує, зворушує, сповнює емоціями. Життя без мистецтва втратило б сенс. Отож перед тобою відкриються деякі таємниці художніх творів.

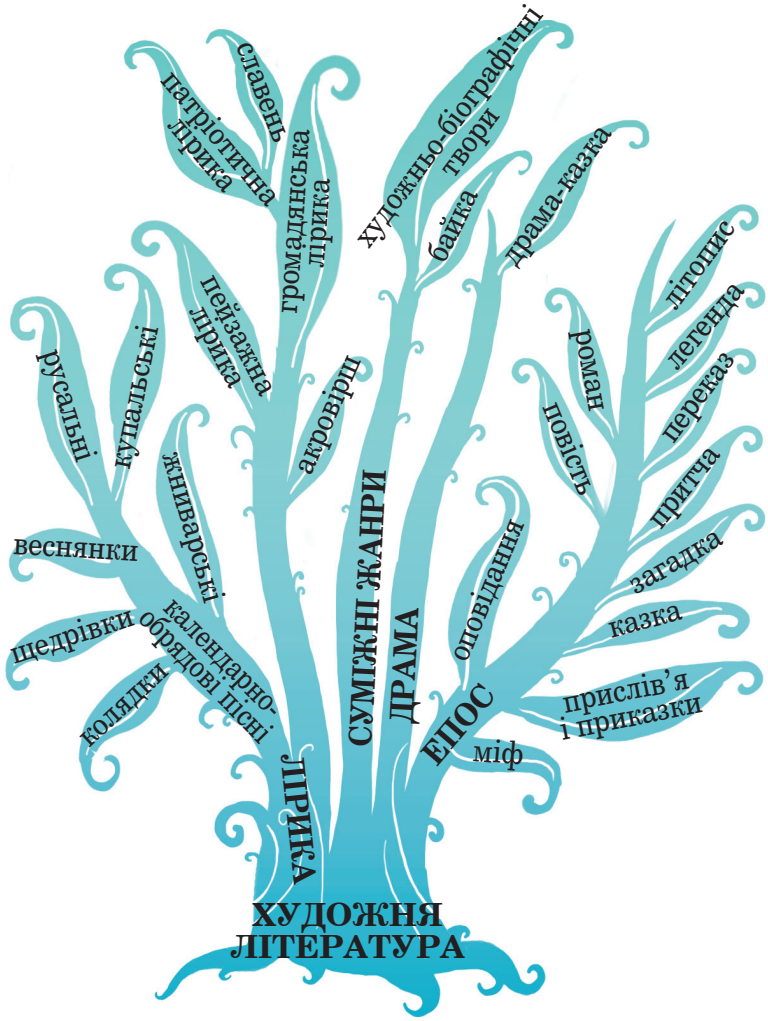
Ти вже знаєш досить багато про чудовий світ мистецтва. Пригадай: *мистецтво* образно змальовує життя, а *художня література* використовує для такого змалювання саме словесні о́брази.

Роздивися «хмару» слів і розкажи за її допомогою, що таке художній образ.

У літературних творах визначають *роди* та *жанри*. Скористайся запропонованою класифікацією *(с. 6)* і підготуй зв'язну розповідь про відомі тобі літературні роди та жанри. Наведи приклади кожного роду та жанру з творів, вивчених у 5-му та 6-му класах.

РОДИ ТА ЖАНРИ ЛІТЕРАТУРИ

Ти вже знаєш, що в кожного епічного чи драматичного твору є *ідея* (провідний висновок), *тема* (події або явища, змальовані у творі), *сюжет* (подія чи система подій), *композиція* (побудова твору). Окрім сюжету, композиція містить роздуми, монологи, діалоги героїв / героїнь, авторські відступи, пейзажі, інші описи тощо.

У ліриці розкриваються почуття і думки, а не події. Тому замість теми й ідеї тут визначаємо *провідний мотив* (основні переживання та роздуми). Композиція ліричного твору — це *вихідний момент* (поштовх до переживань чи роздумів), *розвиток почуттів* і *резюме* (авторський висновок).

Поміркуй!

Пригадай вивчені в 6-му класі художні твори — «П'ятнадцятирічний капітан» Ж. Верна та «Дощ полив...» Л. Костенко. Визнач роди й жанри цих творів і назви складники їхньої побудови.

Літературознавчий клуб

А́втор–твір–сприйма́ч. Справжнє мистецтво завжди є щирою, захопливою бесідою. У ній беруть участь щонайменше три співрозмовники — автор, твір і сприймач (у випадку художньої літератури — читач або слухач). Кожен із них має і доносить свою правду, бере участь у дискусіях, хоче, щоб його почули та сприйняли. Мистецтво досягає своєї мети, коли ці три співрозмовники розуміють одне одного.

Автором є людина, що втілює свій мистецький задум у певному творі. ***Твір*** — це змодельована автором художня система, що виражає певну ідею (мотив). ***Сприймач*** — це адресат автора, людина, яка осягає твір із позицій свого смаку та життєвого досвіду.

Поміркуй!

- Чи завжди автор впливає на свій твір, характери та долі героїв / героїнь? Можливо, тут тобі стане в пригоді така аналогія: автори–твори ⟷ батьки–діти.
- Чи може сприймач (читач або слухач) ставати співавтором твору? Що для цього потрібно?
- Як твір може впливати на автора та сприймача (читача або слухача), на їхні смаки, погляди, долі?
- Проілюструй свої висновки роздумами над картиною *О. Богомазова* «Портрет дівчинки, яка читає книжку (донька художника)». Подумай, які емоції переживає художник, зображуючи героїню. Який, на твою думку, характер цієї дівчинки? Про що тобі хотілося б із нею поговорити?

О. Богомазов. Портрет дівчинки, яка читає книжку (донька художника)

Функції мистецтва. Мистецтво, зокрема художня література, потужно впливає на наше життя, виконує багато функцій. Ось найважливіші з них.

1. Емоційно-естетична[1]. Одна з найглибших людських емоцій — *відчуття, переживання краси*. Усе в Усесвіті (від сніжинки до галактик) твориться та розвивається за законами краси. Митець у своєму творі за допомогою уяви висвітлює красу, іноді в явищах і подіях, здавалося б, повсякденних. Милуючись красою, людина відчуває радість, щастя, звільняється від егоїстичних турбот.

Поміркуй!

Уважно роздивися картину О. Шупляка. Чому, на твій розсуд, її так названо? Якими художніми засобами автор передає єдність і красу Всесвіту?

2. Пізнавальна функція. За допомогою мистецтва, як і науки, людина пізнає себе та світ. Але якщо в науці відбувається суто раціональне (розумове, узагальнене) пізнання, то в мистецтві розумове осягнення поєднується з емоційним, інтуїтивним[2], найширші узагальнення втілено в зримих, конкретних о́бразах.

Поміркуй!

Як пізнавальна функція виявляється в картині О. Шупляка «Великий вибух»?

О. Шупляк.
Великий вибух

3. Ігрова функція. Мистецтво, крім іншого, є різновидом гри. Уявно ставлячи себе на місце улюблених героїв, люди ніби здійснюють свої мрії, готуються до власних життєвих випробувань.

4. Функція спілкування. Мистецькі твори допомагають людині краще розуміти себе, довкілля, життя загалом. Така мудра людина здобуває здатність вести продуктивний діалог із мистецьким твором, із собою, з іншими людьми, зі світом, збагачувати інших власним досвідом і збагачуватися їхнім.

[1] *Есте́тика* (від давньогрецьк. *чуттєво сприйняте*) — поняття, наука про красу.

[2] *Інтуї́ція* (від латин. *уважно дивлюся*) — здатність безпосередньо пізнавати істину без допомоги досвіду й доказів, точне передчуття чогось.

5. Виховна функція. Мистецтво справляє на людей потужний виховний вплив. Справжнє мистецтво допомагає їм ставати добрішими, мудрішими, духовно багатшими, бачити сенс життя, щастя, помічати й цінувати красу в стосунках, у світі загалом.

У творі — залежно від його жанру, стилю — переважає одна функція мистецтва. Наприклад, у притчі або у філософській лірриці — пізнавальна; у байці чи патріотичній лірриці — виховна; у пейзажній лірриці — естетична; у детективі або гумореці — ігрова. Але в будь-якому справді мистецькому творі більшою чи меншою мірою виявляється кожна функція.

Поміркуй!

Пригадай твори, які тобі запам'ятались із 6-го класу. Скажімо, байки «Голуб і Лелека» М. Годованця, «Зачумлені звірі» Ж. Лафонтена, хайку Мацуо Басьо, вірш «Даленіє вечір...» М. Вінграновського, повісті «Таємне Товариство Боягузів...» Лесі Вороніної та «Джуді Муді і НЕнудне літо» М. Мак-Доналд. Які функції мистецтва виявляються в кожному з них? Обґрунтуй свої судження.

Мистецькі діалоги

Усі митці / мисткині змальовують одне й те саме — людину, світ, життя, але кожний / кожна по-своєму.

Світове визнання здобув український художник початку XX ст. ***Олександр Богомазов***. Захоплення, зачудування життям він виражав яскравою, несподіваною, але ощадливою гамою кольорів, а також творенням ритму через поєднання гострих кутів і діагоналей.

О. Богомазов. Пилярі

Його донька Ярослава так згадувала про те, як батько вчив її споглядати світ, зокрема як він створював картину «Пилярі»: «Галявина була засипана свіжою тирсою, колоди ніби дзвеніли на сонці, смолисті,

блискучі. Постаті робітників на кроквах здавалися величезними на фоні яскраво-синього неба. У повітрі бринів високий звук пилки. Осторонь на стільчику сидів батько, заглиблений у роботу… У нього був великий запас терпіння, і поступово він навчив мене дивитися на природу очима художника, схоплювати миті, коли світло й тінь змінюють форму предметів і на частки секунди розцвічують усе навколо, цілком невимовно й неповторно. Я вдивлялась у стовбури сосон, і на мить вони ставали ліловими, під впливом гри світла й тіні то звужувалися донизу, то знову розширювалися. На очах усе перемінювалося, раптом сонячний промінь вихоплював золотаво-оранжевий стовбур і віяло матово-зелених лапатих гілок».

Злагодженість яскравих кольорів, рухів, предметів — усе це створює на картині бадьорий, життєствердний ритм радості людей від дружної праці на тлі неба та гір.

Поміркуй!

- Уважно ще раз роздивися репродукцію картини О. Богомазова «Пилярі» *(с. 9)*. Які кольори використав митець? З якою метою?
- Які кольорові деталі полотна тобі стали зрозумілі завдяки спогадам доньки художника?
- Перед тобою фото стінопису (мура́л) «Україна в дії» французького вуличного художника Жульєна Маллана, відомого під псевдонімом Seth. Мурал з'явився на стіні будинку через кілька днів після початку повномасштабної російської війни проти України 2022 р. Яка, на твою думку, ідея та символіка цього твору? Які мистецькі функції він виконує?

Seth. Мурал «Україна в дії»

- Уважно, удумливо прочитай вислови видатних людей. Ім'я кого з них тобі вже відоме? Яку функцію мистецтва підкреслено в цих висловах? За бажанням докладніше прочитай в інтернеті інформацію про життя і діяльність цих відомих особистостей.
- Живопис — це поезія, яку бачать, а поезія — це живопис, який чують *(Леонардо да Вінчі)*.

- Не любить серце, не бачачи краси *(Григорій Сковорода)*.
- Немає небезпечнішої зброї проти чорта, ніж чорнило й друкарство: вони коли-небудь остаточно проженуть його зі світу *(Ганс Крістіан Андерсен)*.
- Мистецтво — саме життя, і воно безсмертне *(Оскар Вайльд)*.
- Добери вислови інших видатних людей про мистецтво та прокоментуй їх.
- Створи «Скарбничку мудрості» (можливо, й електронний варіант) і записуй у неї протягом року цитати з художніх творів, що видалися тобі надзвичайно цікавими.

Поміркуй!

- Яка інформація про мистецтво загалом і літературу зокрема стала для тебе новою і найбільш цікавою?
- Назви функції мистецтва. Розкажи про одну з них.
- Які запитання про художній твір як явище мистецтва залишилися для тебе нез'ясованими?

Читацьке дозвілля

Використавши інтернет, здійсни віртуальну екскурсію до Національної бібліотеки України для дітей.
А до якої бібліотеки зазвичай ходиш ти? Які книжки з її фондів любиш читати? Розкажи про це.
Знайди в інтернеті та переглянь відео про вісім найдивовижніших бібліотек світу.
Розкажи, яка з них справила на тебе найбільше враження.

Інтер'єр Національної бібліотеки України для дітей.
Авторка панно — скульпторка-керамістка *Ольга Рапай*

Бібліотека Триніті-коледжу.
м. Дублін (Ірландія)

ПІСЕННА ЛІРИКА

Читацький путівник

Ознайомлення зі скарбами української та зарубіжної літератури розпочинаємо з пісенної лірики — фольклорної і сучасної. Коли слухаєш або співаєш народну пісню, у тобі оживають слова, мелодії твоїх предків. Адже це вони створили та століттями передавали з уст в уста ці справжні мистецькі перлини, донесли свої радощі й смутки, уявлення про красу та щастя, про правду і кривду, перевірену віками мудрість.

Пісні, які лунають сьогодні з екранів телевізорів, у радіоефірах і на інтернет-каналах, поєднують сучасні музичні ритми та зворушливі тексти. Вони такі близькі й зрозумілі тобі, а от для твоїх нащадків також стануть історією. Тому не відмовляй собі в насолоді слухати, а ще краще — співати пісні.

НАРОДНОПІСЕННА ЛІРИКА

Ти вже знаєш, що ***усна народна творчість***, або ***фольклор*** (від англ. *народ і мудрість, знання,* тобто *народна мудрість*), — це словесні твори, які народ складав і передавав усно з покоління в покоління. У фольклорі найповніше виявляється, віддзеркалюється національна вдача (душа) народу. Ти пам'ятаєш, що основні ознаки фольклору — усна форма творення і поширення, колективне авторство та традиційність.

Літературознавчий клуб

Одним із найпопулярніших жанрів усної народної творчості є пісня. В Україні люди споконвіку любили й уміли майстерно співати, вирізнялися сильними та мелодійними голосами.

Завжди на свята, чи за роботою, на самоті, у дорозі, у бою наші пращури розважали, звеселяли, зціляли свої душі піснею. Тому й не дивно, що тільки в записах збереглося *понад п'ятсот тисяч* (!) українських народних пісень.

Народнопісе́нна лі́рика — це невеликі віршовано-музичні твори, призначені для співу, що передають певні почуття, переживання, настрої, думки ліричних героїв / героїнь.
Пі́сня — це твір, що поєднує слова (зміст, образність) і мелодію, ритміку.

Поміркуй!

- Чи любиш ти слухати пісні? А співати? Чому?
- Яка твоя улюблена пісня? Хто її створив?
- Які форми гуртового виконання пісень відомі тобі з уроків мистецтва (музичного мистецтва)?

Ти вже знаєш з уроків літератури в 6-му класі про календарно-обрядові пісні. Які з них тобі запам'яталися? Зараз ти відкриєш для себе ще один різновид фольклорних пісень.

УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВІ ПІСНІ

Історичні паралелі

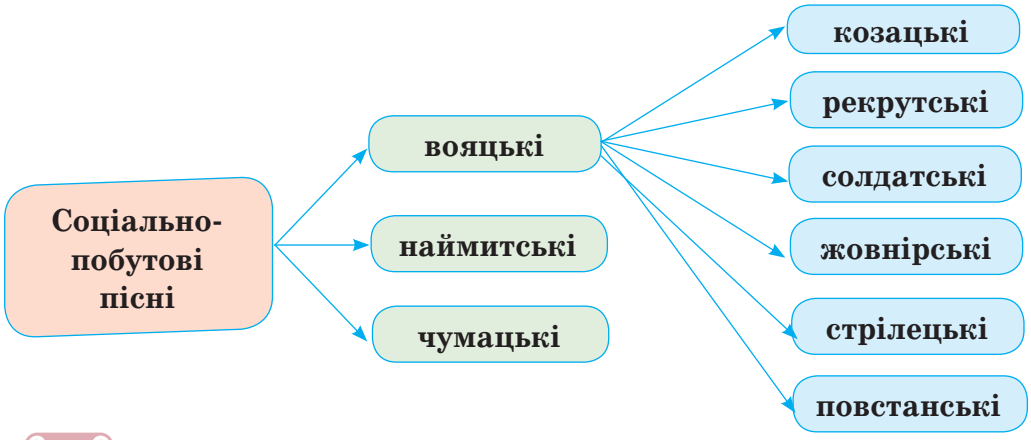
Існує багато жанрів народнопісенної лірики. Одним із них є *соціально-побутові пісні*. *Соціальний* означає «той, що пов'язаний із життям і стосунками людини в суспільстві»; *побутовий* — пов'язаний з укладом життя, повсякденними потребами людини в житлі, їжі, одязі, відпочинку тощо.

В Україні селянство було найбільшою і найчисленнішою верствою народу. Але з'являлися нові *соціальні (суспільні)* стани та групи — козаки, ремісники́, чумаки́, кріпаки́, наймити, заробітчани, бурлаки́, солдати.

Соціа́льно-побутові пісні́ — це невеликі ліричні пісенні твори, що розкривають почуття і переживання представників певних суспільних груп.

Існує багато *різновидів (жанрових форм)* українських соціально-побутових пісень. У них увага зосереджена на переживаннях, душевних станах і долях узагальнених героїв / героїнь. Секрет довголіття цих творів — у їхній життєвості, щирості та глибині емоцій, людяності, співчутливості до чужого горя, утвердженні народних ідеалів добра й справедливості.

Мистецькі діалоги

У різних краях України були створені свої неповторні ладú (манери) співу пісень.

- Знайди в інтернеті та прочитай інформацію про особливості виконання народних пісень.

УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ КОЗАЦЬКІ ПІСНІ

Ти вже знаєш про життя і побут козаків із вивченого в 5-му класі народного переказу «Козацька сторожа в степу». А ще подумай, що тобі відомо про Запорозьку Січ з уроків історії. Нагадати про героїв тих часів допоможе одна з найвідоміших козацьких пісень.

ОЙ НА ГÓРІ ТА Й ЖЕНЦІ ЖНУТЬ...

Ой на горі та й женці жнуть, *(2 рази)*
А попід горою, яром-долинóю козаки йдуть.
Гей, долиною, гей, широкою, козаки йдуть.

І. Зозуля. Козаки йдуть у бій

Попереду Дорошенко *(2 рази)*
Веде своє військо, Військо Запорозьке хорошенько.
Гей, долиною, гей, широкою, хорошенько.

А по-, а позаду Сагайдачний, *(2 рази)*
Що проміняв жінку на тютюн та люльку, необачний.
Гей, долиною, гей, широкою, необачний.

«Гей, вернися, Сагайдачний, *(2 рази)*
Візьми свою жінку, віддай тютюн-люльку, необачний!»
Гей, долиною, гей, широкою, необачний!

«Мені з жінкою не возиться, *(2 рази)*
А тютюн та люлька козаку в дорозі знадобиться!»
Гей, долиною, гей, широкою, знадобиться.

«Гей, хто в лісі, озовися, *(2 рази)*
Та викрешем вогню, та запалим люльку — не журися!»
Гей, долиною, гей, широкою, не журися!

Ой на, ой на горі та й женці жнуть, *(2 рази)*
А попід горою, яром-долиною козаки йдуть.
Гей, долиною, гей, широкою, козаки йдуть.

Поміркуй!

- За QR-кодом послухай пісню «Ой на горі та й женці жнуть...».
- Які особливості виконання козацьких пісень тобі вдалося помітити в цій пісні?

Історичні паралелі

Життя козаків — захисників рідного краю було вільним, сповненим військової доблесті, слави та честі, але й дуже складним і небезпечним. Більшість часу козаки проводили в походах, у розлуці з батьками, коханими, рідною домівкою. Почуття і думки, породжені тяготами вояцької долі, козаки виражали в піснях.

Літературознавчий клуб

Козацькі пісні почали з'являтися разом із виникненням козацтва — приблизно з XV ст. Головним у них є узагальнений образ козака. Цей герой двоїстий: бадьорий і сумовитий, безстрашний воїн у бою, веселий та іронічний жартівник на дозвіллі. І лише в пісні на самоті він відкриває свою справжню чутливу душу, журиться за домівкою, за рідними, коханою, за своїм краєм.

У цих піснях є й інші традиційні о́брази: *кінь вороненький, шабля, товариство побратимів, степ, дуб, явір* тощо.

Основні мотиви козацьких пісень:

- прощання козака з рідними, коханою та виїзд *«на війноньку»*;
- поневіряння в поході в постійній небезпеці;
- самотність, туга за сім'єю, домом;
- загибель козака, його прощання зі своїм конем, рідними, Україною;
- уславлення волі, звитяги, завзяття козацтва.

М. Пимоненко. У похід. Проводи козака

Багата прадавня *символіка* козацьких пісень. Козацькі пісні зазвичай виконували чоловіки. Ритміка цих пісень бадьора, енергійна, адже під них марширувало військо.

Для козацьких пісень характерні такі художні засоби: *рефре́н*, *постійні епітети* та *паралелізм*.

- Знайди в інтернеті та прочитай інформацію про козацькі пісні. Поділися враженнями з однокласниками й однокласницями.

Постійні епі́тети — художні означення, які традиційно (постійно) уживають із певними словами.

Паралелі́зм (від давньогрецьк. *той, що рухається поряд*) — це паралельне зображення двох явищ із різних сфер життя.

У народних піснях уживають такі постійні епітети: *карі очі, чорні брови, синє море, широка долина, буйний вітер, кінь (коничéнько) вороненький, чисте поле, козак молоденький, орел сизокрилий, Січ-мати, вовки-сіроманці* тощо.

У фольклорі найчастіше паралельно змальовано світ природи та світ людей. Нерідко трапляються *психологічні паралелізми* — коли пейзаж розкриває, увиразнює душевні переживання героїв і героїнь. Також традиційним є *символічний паралелізм*, побудований на основі символічних пар: рілля — битва; сокіл, дуб чи явір — козак; калина — жінка тощо. Наприклад, психологічний і символічний паралелізм поєднано в таких пісенних рядках:

Стоїть явір над водою, в воду похилився;
На козака пригодонька — козак зажурився.
Не хилися, явороньку, ти ще зелененький!
Не журися, козаченьку, ще ти молоденький!

Поміркуй!

Які основні художні засоби використано в народних козацьких піснях? З якою метою?

Історичні паралелі

Пісня ***«Ой на горі та й женці жнуть...»*** створена, очевидно, у другій половині XVII ст. У ній згадано історичних осіб. Одні дослідники вважають, що йдеться про гетьманів *Петра Сагайдачного* (близько 1582–1622) і *Михайла*

А. Манастирський. Запорожець

Дорошенка (?–1628). За іншою версією, це гетьман *Петро Дорошенко* (1627–1698) та його сучасник і побратим полковник *Григорій Сагайдачний*. Утім, пісня не зосереджується на якихось конкретних історичних подіях. Згадані ж постаті — узагальнені о́брази отаманів.

У пісні постає мальовнича картина: по горах хвилюються неозорі дозрілі пшениці, селяни збирають урожай, а шляхом по долині з піснями марширує в похід Запорозьке Військо.

Сама тональність пісні *похідна* — бадьора, енергійна, передає злагоджений рух кінноти. Цьому особливо сприяють численні вигуки та повтори. Веселий, жартівливо-іронічний і її зміст. Козаки підхвалюють-підтримують, вочевидь, молодшого отамана й добродушно жартують над старшим, більш авторитетним.

Але наскрізна у творі *антитеза* (женці — козаки) підказує, що за жартами десь у підтексті пісні вгадується смуток козаків за мирним, родинним життям, хліборобською працею. Однак вони розуміють, що сильні й мужні мають захищати «женців» — свій народ, рідну землю.

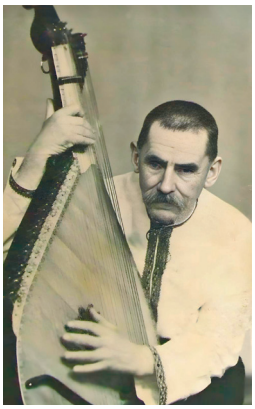

С. Поляков. Козаки

Поміркуй!

- Яких історичних постатей згадано в пісні? Що тобі про них відомо?
- Зверни увагу на побудову пісні. Між ким відбувається діалог?
- Якими особистими цінностями поступається козак заради суспільних інтересів?

Мистецькі діалоги

Євген Адамцевич

Мотив пісні «Ой на горі та й женці жнуть...» узято за основу славетного ***«Запорозького маршу»***. Його створив сліпий бандурист із міста Ромни́ на Сумщині ***Євген Адамцевич*** (1904–1972), використовуючи давні кобзарські мелодії.

Уперше марш прозвучав у 1969 р. на врочистому концерті в м. Києві. Тодішню комуністичну владу дратували надзвичайна популярність і козацький, вільнолюбний дух маршу. Тому мелодію було заборонено.

Згодом шедевр знову повернувся до слухачів. Він став одним із головних маршів української армії. Існує навіть рок-версія цієї мелодії. У час великого повномасштабного російського вторгнення в Україну «Запорозький марш» вселяє в серця українців та українок відвагу, рішучість захищати рідний край і віру в нашу перемогу.

Поміркуй!

За QR-кодом послухай «Запорозький марш». Які почуття та асоціації в тебе викликала мелодія? Поділися враженнями з однокласниками й однокласницями.

- За QR-кодом послухай народні пісні: «Ой у лузі та ще й при березі...», «Стоїть явір над водою...», «Ой віє вітер, ой, віє буйний», «Ой із-за гір, із-за гір...».
- Сформулюй мотиви обраних пісень.
- Уклади фоно- або відеозбірку твоїх улюблених козацьких пісень.

Читацьке дозвілля

- Знайди в інтернеті та подивися відео про козаків. Поділися своїми враженнями з однокласниками й однокласницями.
- Використовуючи інтернет, послухай авторську пісню «Нумо, козаки» у виконанні сучасних гуртів.

УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ ЧУМАЦЬКІ ПІСНІ

Історичні паралелі

Чумакування було одним із найпоширеніших промислів в Україні впродовж майже 500 років — до другої половини XIX ст.

Чумаки — це купці-візники. Вони їздили на південь — до Азовського та Чорного морів, на Дон — насамперед по сіль, а також по рибу, зерно, віск, прянощі й інші товари. Тому й вирушали чумацькі ва́лки навесні в далеку дорогу.

Чумакувати наважувалися тільки найсміливіші та найсильніші. Тому й казали: «Чумак за роботою — селянин, а за духом — козак». Адже мандрівки були довгі, виснажливі та небезпечні.

Літературознавчий клуб

У довгій дорозі чи на перепочинку чумаки розраджували собі душу піснями. Вони переважно сумні, тривожні, трагічні за змістом і мелодією. У цих піснях ідеться про довгі мандрівки та різні небезпеки, а також про щасливі миті повернення додому, про зустріч із родиною чи коханою дівчиною. Також оспівано романтику мандрів, красу степу або нічного зоряного неба.

Невипадково навіть нашу галактику в Україні прийнято називати *Чумацьким Шляхом*, бо простягається вона світлою туманною смугою в нічному небі з півночі на південь, і для чумаків завжди була дороговказом.

О. Шупляк. Чумацький Шлях

До чумацьких пісень за жанровою формою належить одна з найбільш щемливих, таємничих і глибоких українських пісень — ***«Ой горе тій чайці…»***. У ній зворушливо передано горе чайки-матері, яка *«вивела чаєняток при битій дорозі»*. Цей твір з'явився наприкінці XVII ст. і спочатку був віршем, але швидко перетворився на народну пісню і розійшовся в багатьох різних, але споріднених за суттю варіантах.

Історичні паралелі

Напевно, тобі відоме ім'я ***Івана Мазепи*** (1639–1709) — видатного гетьмана та будівничого української держави, який рішуче виступив проти московської навали. Він був високоосвіченою людиною, поетом і музикантом.

І. Мазепа створив первісний текст вірша ***«Ой горе тій чайці…»*** або один із варіантів, а також поклав його на музику й часто виконував на бандурі.

О. Курилас. Портрет Івана Мазепи

Що ж приваблювало гетьмана І. Мазепу в пісні «Ой горе тій чайці…»? Напевне, її глибокий символічний зміст. *Чайка* в українському фольклорі є символом самотньої матері. Цей символ з'явився в ті часи, коли ординці гнали в полон дітей,

С. Войцехівський. Чумаки в степу

юнаків і дівчат через Дике Поле. Жалібний крик чайок нагадував бідним невільникам побивання матерів.

Отже, у пісні символічно розкрито першопричину трагічної долі матері-України, яку постійно нищать, знекровлюють і розоряють. Нашому народу випало жити *«при битій дорозі»* — на перехресті цивілізацій — лісу та степу, Заходу й Сходу, християнського та мусульманського, православного й католицького світів.

Поміркуй!

- За QR-кодом послухай чумацькі пісні «Ой горе тій чайці…» та «Ой ішов чумак з Дону…».
- Змоделюй життєву ситуацію героїв твору. Умотивуй свою відповідь. Як ти розумієш останні рядки пісні «Ой ішов чумак з Дону…»?

Зверни увагу, що фразеологізм *піти* чи *попливти за водою* означає «безслідно зникнути».

ПІСНЯ В ЗАРУБІЖНОМУ ФОЛЬКЛОРІ ТА ЛІТЕРАТУРІ

Ти вже знаєш, що фольклор ставав основою для творчості багатьох письменників / письменниць різних країн. Ще з 5-го класу тобі відомо про німецьких учених-мовознавців і збирачів фольклору братів Грімм, які донесли до читачів / чи-

тачок мудру й повчальну казку «Пані Метелиця». Німецький фольклор, як і український, мав значний вплив і на інші жанри літератури. Переконатися в цьому ти зможеш на прикладі пісні, створеної німецьким поетом ***Й. В. Ґете*** на основі усної народної творчості.

ТРАВНЕВА ПІСНЯ

Сміється природа радо мені,
Як сяє сонце по зимнім сні!
Барвисті квіти по всіх лугах,
Пташині хори по всіх гаях,
І в кожнім серці радість, весна:
О земле, сонце, любов ясна!

Любов моя, ти світлий чар!
Ти злото ранніх нагірних хмар!
Твій подив свіжим лугам, полям,
Благословення траві й квіткам…
Дівчатко любе, дівча ясне!
Як зір твій сяє: ти любиш мене!

Як жайворонок — повітря й спів,
Як чиста квітка — росу полів,
Тебе люблю я гарячим чуттям,
Ти радістю, сміхом, новим життям
Підносиш спів мій, хвилюєш кров.
О, будь щаслива, моя любов!

(Переклад М. Зерова)

Поміркуй!

- Які емоції викликала в тебе ця поезія?
- Розкажи, чому природа сміється. Що поет говорить про любов?
- З яким ще почуттям пов'язана любов ліричного героя?
- За допомогою яких художніх засобів у вірші змальовано красу весняного дня і кохання?
- Сформулюй провідні мотиви «Травневої пісні».
- Підготуйся до виразного читання поезії. Подумай, як інтонацією та ритмом можна передати почуття ліричного героя.

Літературознавчий клуб

Вірш «Травнева пісня» написав видатний німецький поет, драматург, прозаїк, учений і громадський діяч ***Йоганн Вольфганг фон Ґете*** ще в далекому 1771 р.

Йоганн Вольфганг фон Ґете

Молодий поет на той час навчався в Страсбурзі. Під час однієї з прогулянок околицями міста він познайомився з Фрідерікою Бріон. Дівчина справила на юнака незабутнє враження. Майже рік Йоганн зустрічався з нею. Молоді люди гуляли, каталися на човні та бачилися з друзями Фрідеріки.

Безмірне щастя Й. В. Ґете було відображено в численних віршах і піснях «на знайомі мелодії», як говорив сам автор. Серед віршів, присвячених коханій, і ***«Травнева пісня»***. Це почуття дарує такі відчуття та емоції, які роблять людину щасливою і прекрасною.

Поет використовує у творі о́брази природи, щоб через призму її краси розповісти про красу людських почуттів: він і сам ніби розцвітає, відчуває піднесення і радість, а серце його оживає, як природа у весняну пору. Радісний настрій ліричного героя підсилює танцювальний ритм, запозичений із фольклорної поезії.

Поміркуй!

- Які життєві події спричинили написання поезії «Травнева пісня»?
- Чи вдалось авторові у вірші передати свої почуття? Аргументуй думку.
- Як зображено весняний день у поезії?

«Хто не знає іноземних мов, той нічого не тямить і у своїй рідній мові», — так вважав Й. В. Ґете. Чи погоджуєшся ти з його думкою? Чому?

Мистецькі діалоги

Поезія Й. В. Ґете мала неабиякий вплив на творчість видатного німецького композитора та піаніста ***Людвіга ван Бетховена*** (1770–1827). Композитор написав багато мелодій до його любовно-ліричних віршів і музику до драми «Еґмонт».

Л. Бетховен своєю музичною мовою, як і Й. В. Ґете поетичною, умів вражати не лише багатством та яскравістю художніх образів у своїх творах, але одночасно їхньою простотою і доступністю.

Й.-К. Штілер. Портрет Людвіга ван Бетховена

Поміркуй!

Знайди в інтернеті та послухай музичну композицію Л. ван Бетховена «Травнева пісня» на вірші Й. В. Ґете.

Якщо ти володієш німецькою мовою, знайди й прочитай вірш Й. В. Ґете в оригіналі, а потім порівняй його з перекладом українського поета М. Зерова.

Читацьке дозвілля

Знайди в інтернеті та переглянь відеофільм про Й. В. Ґете. Розкажи, що тебе вразило в характері та долі цієї видатної особистості.

УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ НАЙМИТСЬКІ ПІСНІ

Історичні паралелі

Тяжкий імперський гніт призводив до того, що багато селян, попри надзвичайну працьовитість, не могли сплатити податки чи навіть прогодувати родину. Тому вони мусили йти в найми.

- За QR-кодом прочитай інформацію про наймитські пісні.

УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ СОЛДАТСЬКІ, ЖОВНІРСЬКІ ТА РЕКРУТСЬКІ ПІСНІ

З українськими народними *козацькими* піснями безпосередньо пов'язана решта *вояцьких пісень* (рекрутські, солдатські та жовнірські, стрілецькі, повстанські). Нерідко це видозмінені варіанти козацьких пісень, пристосовані до нових обставин.

- За QR-кодом прочитай інформацію про солдатські та жовнірські пісні.

В СУБОТУ ПІЗНЕНЬКО...

В суботу пізненько, в неділю раненько
Кувала зозуля та все жалібненько.
Ой то ж не зозуля, то рідная мати,
Вона виряджала сина у солдати.
— Іди, іди, синку, іди, не барися,
На третій годочок додому вернися.
— Ой рад би я, мамо, через пів годо́чка!
Ой мамо-матусю, чужа сторonóчка!
Якби ж мати знала, яке мені горе,
Вона б переплила все синє море,
Все синє море ще й бистрії ріки,
Ой мамо, ой мамо, пропав я навіки.
Якби ж мати знала, яка мені біда,
Вона б передала горобчиком хліба,
Горобчиком хліба, синичкою солі.
Ой Боже ж мій, Боже, в якій я неволі!

Літературознавчий клуб

Новобранців, яких розлучали з рідним домом, називали *рекрутами*. ***Ре́крутські пісні́*** особливо скорботні. Адже рідні, односельці, кохана виряджали юнака в чужий світ, сповнений страждань і небезпек.

І. Соколов. Проводи в рекрути

У літературі нерідко використовують *літоту*.

Літо́та — це художній засіб, протилежний гіперболі, тобто показ ознак якогось явища в надмірно применшеному вигляді з метою привернути до нього увагу, підкреслити певні емоції. Наприклад, *передати горобчиком хліба* (тобто трішки, кілька крихт) розкриває трагізм нужденного становища новобранця.

Поміркуй!

- Знайди в інтернеті та послухай рекрутську пісню «В суботу пізненько…» в автентичному та сучасному виконанні.
- Зверни увагу, що у фольклорі зозуля часто символізує вдову або матір, яка втратила своїх дітей. Знайди в пісні символічний паралелізм, метафору, літоту, гіперболу, рефрени. З якою метою використано ці засоби?

УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ СТРІЛЕЦЬКІ ПІСНІ

РОЗПРОЩАВСЯ СТРІЛЕЦЬ...

Розпрощався стрілець із своєю ріднею,
Сам поїхав в далеку дорогу.
За свій рідний край, за козацький звича́й
Здобувати в бою перемогу.

Відгримів лютий бій у широкім степу,
День кривавий надвечір схилився,
Лиш трава шелестить, вбитий стрілець лежить,
Над ним коник його нахилився.

«Ой коню ж мій, коню, не стій наді мною,
Не копай сиру землю копитом,
Біжи, коню мій, скажи неньці моїй,
Що я впав за Вкраїну забитий.

Нехай батько, і мати, і рідної сестри,
Нехай во́ни за мною не плачуть.
Я в степу лежу, за ріднею тужу,
Чорний крук наді мною вже кряче».

Ряди за рядами стрільці йдуть полками,
До походу вже сурма їм грає,
За волю і честь лиш березовий хрест
Дрібні сльози на шлях проливає.

А слава козацька не вмре, не загине,
Будуть люди про нас говорити,
Що були козаки і отут полягли —
Вони вміли свій край боронити.

Стрілець легіону Українських січових стрільців. *Поштова марка*

Поміркуй!

- Які почуття викликав у тебе текст цієї пісні?
- Охарактеризуй образ ліричного героя твору — кого він любить, про що мріє. Які його найвищі ідеали?
- Чи відомо тобі щось про стрільців? Розкажи.

Історичні паралелі

Упродовж усього XIX ст. невпинно наростало українське національне відродження, попри всі спроби загарбників знищити його. Свідомі українці й українки об'єднувались у гуртки, культурно-громадські організації, партії, особливо на заході України, де австрійський колоніальний гніт був не таким жорстоким. 1914 р. там виникло перше українське офіційне військове формування — легіон Українських січових стрільців (УСС, або усу́си). Вони відродили лицарський, вояцький дух козацтва.

Під час Першої світової війни стрільці у складі австрійської армії захищали рідний край від російського вторгнення. Вони вирізнялись особливою відвагою і бойовою майстерністю, воювали на найважчих ділянках фронту, здобували перемогу, хоч і ціною великих жертв. Коли ж 1917 р. почалися Визво́льні змагання і на Наддніпрянщині, січові стрільці створили одну з найбоєздатніших частин Армії УНР. Тисячі стрільців полягли на фронтах від Карпат до Києва, захищаючи Батьківщину.

Січові стрільці.
Світлина поч. XX ст.

Саме січовики почали ставити на могилах полеглих побратимів березовий хрест. Береза символізує молодість, красу, чистоту душі та ту́гу коханої дівчини, що не дочекалася свого судженого.

Літературознавчий клуб

Стрільцями були насамперед люди освічені, мистецьки обдаровані. Вони створили багато пісень на взірець козацьких. Більшість із цих творів одразу ставали народними, їх поширювали в різних варіантах. У них переважали патріотичні мотиви, а також бриніла туга за коханими, за рідним домом. Хоч є багато й веселих, жартівливих стрілецьких пісень, наприклад «Гей ви, стрільці січові…».

Особливо зворушлива пісня ***«Розпрощався стрілець…»***. Це справжній славень-реквієм[1] подвигу Українських січових стрільців.

О. Курилас. Українські січові стрільці. *Листівка*

Поміркуй!

- Знайди в інтернеті та послухай пісню «Розпрощався стрілець…» у різних варіантах.
- Процитуй рядки пісні, що підкреслюють саможертовність стрільців.
- З якими козацькими піснями споріднений цей твір мотивами, о́бразами, символікою?
- Чи можна назвати цю пісню, складену ще 1914 р., пророчою?

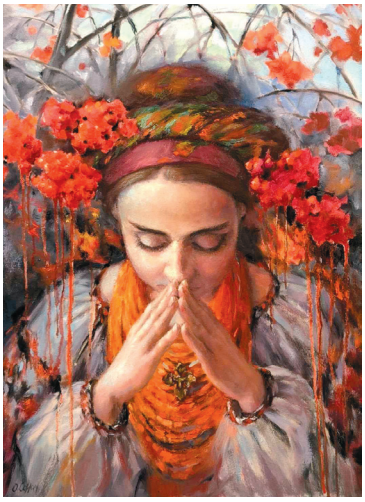
[1] *Ре́квієм* (від латин. *спокій*) — скорботний твір у формі заупокійної молитви.

- Пісня «Розпрощався стрілець...» була дуже популярною і в радянські часи, тільки російською мовою, бо оригінал заборонили. Мелодію вкрали й переробили слова, тому в пісні оспівано червоноармійця. Так росіяни присвоїли кілька десятків талановитих українських пісень.
- Привласнення авторства на чужий твір або на чуже відкриття, винахід тощо — це ***плагіа́т*** (від латин. *викрадач*).
- Скориставшись перевіреними інтернет-джерелами, підготуй презентацію про плагіат росіянами українських пісень.

ПАТРІОТИЧНІ ПІСНІ ЛІТЕРАТУРНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Ти вже знаєш багато народних пісень. Кожна з них колись була складена автором чи авторкою, однак згодом їхні імена загубилися у вирі історії. Якщо така пісня западала людям у душу, то її популярність зростала, і пісню вже сприймали як народну.

У широке коло народних пісень, як в українському, так і в зарубіжному фольклорі, пройнятих палкою любов'ю до життя і рідної землі, увійшло й чимало літературних творів.

О. Оснач. Ой у лузі червона калина

ОЙ У ЛУЗІ ЧЕРВОНА КАЛИНА...

Ой у лузі червона калина похилилася,
Чогось наша славна Україна зажурилася.
А ми ту́ю червону калину підіймемо,
А ми нашу славну Україну, гей-гей, розвесе́лимо!

Марширують наші добровольці у кривавий тан[1],
Визволяти братів-українців з московських кайдан.
А ми наших братів-українців визволи́мо,
А ми нашу славну Україну, гей-гей, розвесе́лимо!

[1] *Крива́вий тан* (скороч. від *тано́к*) — метафоричний образ битви.

Ой у полі ярої пшениці золотистий лан,
Розпоча́ли стрільці українські з москалями тан,
А ми тую ярую пшеницю ізберемо,
А ми нашу славну Україну, гей-гей, розвесе́лимо!

Як повіє буйнесенький вітер з широких степів,
То прославить по всій Україні січових стрільців.
А ми тую стрілецькую славу збережемо,
А ми нашу славну Україну, гей-гей, розвесе́лимо!

Поміркуй!

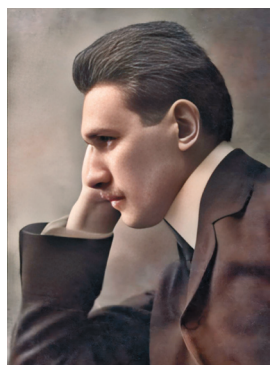
- За QR-кодом послухай пісню «Ой у лузі червона калина...».
- Чи відомо тобі про історію створення цієї пісні та її автора?

Літературознавчий клуб

У таких піснях зберігаються елементи літературного стилю, авторські художні засоби, але використано й фольклорні о́брази та прийоми. Найчастіше імена авторів забуваються, а з'являються, як і у фольклорі, різні варіанти твору.

Пісні́ літерату́рного похо́дження — це твори, що написані професійними авторами, але стали народними.

Нині найвідомішою із цієї групи пісень стала ***«Ой у лузі червона калина...»***. Її первісну версію створив 1914 р. поет і театральний режисер ***Степан Чарнецький*** (1881–1944). Він очолював тоді найпопулярніший у Західній Україні театр «Руська бесіда». Для постановки спектаклю про гетьмана Петра Дорошенка «Сонце Руїни» С. Чарнецький переробив мелодію і текст народної козацької пісні

Степан Чарнецький

«Розлилися круті бережечки...». Він узяв за основу останній куплет, посиливши образність і милозвучність. Театр гастролював із цим спектаклем по всій Західній Україні. Особливо вражала пісня «Ой у лузі червона калина...», яка стала дуже популярною серед молоді.

Історичні паралелі

Стрілець легіону Українських січових стрільців ***Григорій Трух*** додав до тексту ще три куплети, увів о́брази стрільців. Відтак пісня стала славнем УСС. Під неї маршували на вишколах, вирушали в бій курені́ (батальйони), визволяли міста й села. Завдяки усусам пісня поширилась і на Наддніпрянщині. Згодом вона стала популярною серед вояків Української повстанської армії.

За часів панування російського радянського режиму її було суворо заборонено. Хоча незламну пісню таємно співали в концтаборах, де карали десятки тисяч борців за волю України.

Поміркуй!

Знайди в інтернеті та послухай автентичне виконання пісні «Ой у лузі червона калина...». Переглянь рідкісні архівні кінокадри проголошення Української держави в Києві та Львові в 1917–1918 рр., парадів і походів Армії УНР та УСС. Що тебе найбільше вразило?

Ти вже знаєш, що образ калини дуже поширений в українському фольклорі. Пригадай хоча б легенду про калину, яка тобі відома з 5-го класу. Калина символізує жіночність, красу, материнство й саму Україну. Таку ж символіку виражено й у піснях «Розлилися круті бережечки...» та «Ой у лузі червона калина...». Її підсилює наскрізний паралелізм. Які ще символи помітні в пісні «Ой у лузі червона калина...»?

Мистецькі діалоги

Славнозвісність пісні «Ой у лузі червона калина…» спалахнула з новою силою після того, як вона стала саундтреком до кінокартини «Червоний» *(реж. З. Буадзе, 2017 р.)*. У ній ідеться про повстання в'язнів-українців у сталінському концтаборі. Пісню в кінофільмі в новому аранжуванні виконали рок-гурт «Гайдамаки» та співачка Тоня Матвієнко.

Ця пісня стала дуже популярною в перші, найтяжчі дні великого повномасштабного російського вторгнення 2022 р. Лідер гурту «Бумбокс» Андрій Хливнюк зі зброєю в руках акапельно заспівав початок пісні в спорожнілому воєнному Києві, на Софійській площі. Це відео переглядали мільйони людей і повертали собі віру в нашу перемогу. Було започатковано своєрідний флешмоб — пісню підхопили численні професійні виконавці й аматори. Почин поширився і за кордон: відомі співаки з різних країн у такий спосіб виявляють свою підтримку Україні. Зокрема, величезне враження на весь світ справили композиція легендарного британського рок-гурту «Пінк Флойд» і кліп, у якому знялися провідні українські виконавці.

Ескіз і пам'ятна монета, присвячена пісні «Ой у лузі червона калина…»

Пісню «Ой у лузі червона калина…» переклали й співають багатьма мовами — англійською, німецькою, французькою, польською, грузинською, сербською.

Поміркуй!

- Знайди в інтернеті та подивися кліп, створений на основі кінофільму «Червоний».
- Як відеоряд увиразнює провідний мотив пісні «Ой у лузі червона калина…»?

- У чиєму виконанні тобі найбільше імпонує пісня «Ой у лузі червона калина…»? Чому?

«ХА́ВА НАҐІ́ЛА» — ОДНА З НАЙВІДОМІШИХ ЄВРЕЙСЬКИХ ПІСЕНЬ

Ти вже знаєш, що іноді складно розрізнити народну та літературну пісню, що стала з роками як народна. Або з'ясувати, кому саме належить авторство та виконання першого варіанта твору, узятого за основу загальновідомої пісні. Саме такою є пісня ***«Хава наґіла»***. Без сумніву, тобі відома її мелодія. Текст пісні надзвичайно простий.

ХАВА НАҐІЛА

Радіймо,
Радіймо,
Радіймо і тріумфуймо!

Співаймо,
Співаймо,
Співаймо і тріумфуймо!

Пробудіться, пробудіться, браття!
Пробудіться, браття, з радісним серцем!

Пробудіться, браття, пробудіться, браття!
З радісним серцем.

Поміркуй!

- Який настрій створила в тебе пісня?
- Чи вдалося авторові в кількох рядках передати свої почуття? Які слова він для цього повторює кілька разів?
- Чи доводилося тобі чути пісню «Хава наґіла» раніше?
- Чи знаєш ти, до якої національної культури вона належить?

Хава наґіла на івриті в буквальному розумінні означає *«Радіймо»*, або *«Жити в щасті»*.

Літературознавчий клуб

«Хава наґіла» — одна з найбільш відомих у всьому світі єврейських пісень. Однак своїм походженням вона має завдячувати Україні. Припускають, що в народному середовищі мелодія пісні виникла в середині XIX ст. Згодом єврейський автор ***Авраам Ідельсон*** почув і записав у 1915 р. цю мелодію від хасидів, які приїхали до Палестини з міста Садгора, яке нині входить до складу буковинського міста Чернівців.

Пам'ятник, присвячений історії створення пісні «Хава наґіла». *м. Чернівці. Скульптори А. Хорт, І. Верінько*

Невдовзі авторові знадобилася народна пісня для хору, який виступав на святковому концерті, що був присвячений закінченню Першої світової війни. Турки залишили Палестину британцям, і було проголошено Декларацію про право єврейського поселення на самовизначення. Тож А. Ідельсон адаптував почуту раніше мелодію і написав до неї слова на івриті. Пісня швидко стала популярною і через кілька років була вже відомою за кордоном. Спочатку її мелодія була дуже повільною, а сучасного бадьорого звучання вона набула згодом.

Історичні паралелі

У першій половині XVIII ст. на території України виникло містичне відгалуження юдейської релігії, що називають *хасидизм* (від івр. *хасідут* — побожний, благочестивий; прибічник, послідовник). Згодом хасидизм поширився Східною Європою, а нині його прибічники проживають здебільшого в США, Ізраїлі та Великій Британії.

Однак пісня «Хава наґіла» не має релігійного підтексту.

Поміркуй!

- Визнач провідний мотив пісні «Хава наґіла».
- Який вплив на створення всесвітньо відомої пісні мала українська культура?
- Скориставшись інтернет-джерелами, ознайомся з іншими версіями створення пісні «Хава наґіла». Яка з них здається тобі найбільш вірогідною? Чому?

Мистецькі діалоги

Ян Машковський (1793–1865) — польський художник єврейського походження, який більшу частину свого життя жив і творив на Тернопільщині та Львівщині. Одна з його картин — «Маївка на Софіївці» (1849). На полотні зображено околиці Львова та єврейських музи́к — скрипаля, цимбаліста й бубняра, які звеселяють слухачів погожого травневого дня.

Я. Машковський. Маївка на Софіївці

Поміркуй!

Розглянь репродукцію картини. У чому її співзвучність із піснею «Хава наґіла»?

Використовуючи інтернет, опрацюй матеріал «Батьківщина хітів». Підготуй презентацію з аудіосупроводом про найпопулярніші пісні світу, які мають українське походження.

Читацьке дозвілля

За QR-кодом послухай пісню «Хава нагі-ла» в різному виконанні. Який із варіантів тобі найбільше сподобався? Поясни чому.

УКРАЇНСЬКІ ПОВСТАНСЬКІ ПІСНІ

Ти вже знаєш з уроків історії про Українську повстанську армію (УПА), яка героїчно боролася за створення самостійної єдиної української держави. Сподівання і прагнення, бойовий дух воїнів УПА, почуття любові до рідної країни відображено в піснях. Одна з них — ***«Зродились ми великої години...»***.

Л. Хасевич. Повстанці в наступі

ЗРОДИЛИСЬ МИ ВЕЛИКОЇ ГОДИНИ...

Зродились ми великої години
З пожеж війни і з полум'я вогнів,
Плекав нас біль по втраті України,
Кормив нас гнів і злість на ворогів.
І ми йдемо у бо́ю життєво́му,
Тверді, міцні, незламні, мов граніт,
Бо плач не дав свободи ще нікому,
А хто борець — той здобуває світ.
Не хочемо ні слави, ні заплати.

Заплата нам — це радість в боротьбі,
Солодше нам у бо́ю умирати,
Як жити в путах, мов німі раби.
Доволі нам руїни і незгоди,
Не сміє брат на брата йти у бій.
Під синьо-жовтим прапором свободи
З'єднаєм весь великий на́рід свій.
Велику правду, для усіх єдину,
Наш гордий клич народові несе:
Вітчизні ти будь вірний до заги́ну!
Нам Україна вища понад все!
Веде нас в бій борців упавших слава.
Для нас закон найвищий — то наказ:
Соборна Українськая держава
Вільна́ й міцна від Сяну по Кавказ.

Поміркуй!

- Який провідний мотив утверджено в пісні? Чи актуальний він у наш час? Чому?
- Які головні заповіді та життєві ідеали воїнів УПА проголошено в пісні «Зродились ми великої години…»?
- Порівняй славень ОУН і вивчений торік славень України «Ще не вмерла Україна…». Які спільні мотиви й о́брази в цих творах? Чим вони відмінні?

Історичні паралелі

Після поразки Визво́льних змагань 1917–1921 рр. нашу Батьківщину знову поділили загребущі сусіди: Наддніпрянщину захопила російська комуністична імперія, а Західну Україну розшматували Польща, Угорщина й Румунія. Але навіть в умовах жорстокого терору українці й українки продовжували боротьбу за свою свободу. 1929 р. згуртувався потужний підпільний рух — ОУН (Організація українських націоналістів). А під час Другої світової війни постало

Найвища нагорода УПА — Золотий хрест бойової заслуги

могутнє партизанське військо — УПА (Українська повстанська армія). УПА захищала наш народ від німецьких і російських загарбників. Вона діяла передовсім у Західній Україні, а також і на Наддніпрянщині, Донбасі та Кубані від 1942-го до початку 1960-х років.

Літературознавчий клуб

Олесь Бабій — хорунжий УСС

Пісенна лірика УПА — це окремий безцінний пласт української культури. Багато повстанців мало літературний та вокальний хист і відповідну освіту. Вони створювали осучаснені варіанти давніх козацьких і стрілецьких пісень, а також цілком нові твори про боротьбу за свободу.

1932 р. ОУН обрала своїм офіційним славнем пісню «Зродились ми великої години...». Відтоді вона стала священною заповіддю для всіх захисників України, передовсім для вояків УПА. Хто автор музики до твору, остаточно не встановлено. Очевидно, це композитор — ***Омелян Нижанківський***, а от слова пісні написав ***Олесь Бабій*** (1897–1975).

Вірш О. Бабія, як і належить маніфесту-славню, підкреслено патети́чний.

Па́фос (па́тос) (від давньогрецьк. *піднесення*) — це передане у творі пристрасне переживання душевного піднесення, що викликане певною ідеєю чи подією.

Пафос може бути *героїчний, трагічний, ліричний, сатиричний, гумористичний* тощо. Саме для найповнішого висловлення пафосу у творі автор чи авторка використовує різноманітні художні засоби.

Поміркуй!

- Знайди в тексті «Зродились ми великої години...» епітети, порівняння, гіперболи, символи, антитези. Проаналізуй, які почуття та життєві настанови вони підкреслюють.
- За допомогою яких художніх засобів увиразнено пафос у пісні?
- Які різновиди пафосу є в цьому творі?

На тексті пісні «Зродились ми великої години...» позначились особливості тогочасної мови західних українців — окремі застарілі слова та відмінні від теперішніх норм наголоси. Знайди такі слова у творі.

Мистецькі діалоги

Після нападу російських загарбників на Україну 2014 р. наш народ сповна виявляє свій лицарський, войовничий дух. Повернулася до життя і пісня О. Бабія «Зродились ми великої години...». Музиканти О. Скрипка, І. Леньо й інші провідні сучасні виконавці перетворили її на марш нової української армії.

Уперше нова версія пісні «Зродились ми великої години...» прозвучала на параді до Дня Незалежності України 24 серпня 2018 р. Тоді також уперше було офіційно використано військове вітання: «Слава Україні!» — «Героям слава!» Так нова українська армія продовжила традицію воїнів УПА.

Поміркуй!

- За QR-кодом послухай марш «Зродились ми великої години...». Які твої враження від почутого?
- Знайди в інтернеті відео до маршу «Зродились ми великої години...». Який новий зміст воно додає пісні? Які події новітньої історії України відтворено на цих кадрах?

За QR-кодом послухай українську повстанську пісню «Мій друже Ковалю». Підготуй презентацію про історію створення цієї пісні.

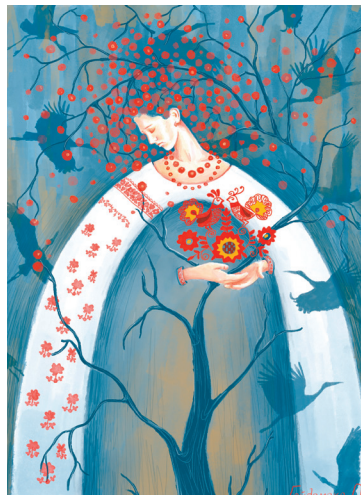
Читацьке дозвілля

Знайди в інтернеті та послухай сучасні каверверсії пісень «Мій друже Залужний», «Лента за лентою...». Поділися своїми враженнями.

УКРАЇНСЬКІ СУЧАСНІ ПАТРІОТИЧНІ ПІСНІ

Історичні паралелі

На новий віроломний російський напад 2014 р., а надто 2022 р., український народ відповів рішучим збройним і культурним спротивом, розгорнувши найпотужніше за всю історію *національне відродження*. Українці й українки почали масово повертатися до рідної мови, пісні, книжки, церкви, до фольклору, традицій. Постійно з'являються нові талановиті патріотичні твори — народні (інтернет-фольклор) та авторські. У них оспівано героїзм і незламність українського народу в російсько-українській війні, біль його втрат і страждань, свята віра в перемогу та в мирне, щасливе майбуття.

О. Гайдамака. Дерево життя

Літературознавчий клуб

Серед найталановитіших зразків сучасної пісенної патріотичної лірики — музичні композиції ***Святослава Вакарчука*** та *гурту* «*Океан Ельзи*».

Пісня ***«Квіти мінних зон»*** — щемлива оповідь про те, як воїн намагається захистити від жаху війни мирне життя своїх рідних, Батьківщину.

Назва *Маріуполь* буквально означає «місто Марії Богородиці». Пісня ***«Місто Марії»*** — зворушлива присвята подвигу мешканців і захисників Маріуполя, зокрема полку «Азов».

Уже стала народною пісня ***«Біля тополі»***. Її створив і виконує ***Петро Солодуха*** — польський співак і композитор українського походження. Цей твір — журливий реквієм, присвячений воїнам, що віддали свої життя, захищаючи Україну від рашистів. Пісню виконують десятки професійних і самодіяльних співаків, створено кілька її каверверсій.

Черговою українською перемогою під час російсько-української війни прогриміла у світі пісня ***«Стефанія»*** *фольк-рок-гурту* «Kalush Orchestra» (автори слів — ***Олег Псюк*** та ***Іван Клименко***, композитор — ***Ігор Діденчук***). Це пісенне зізнання в любові до матері, рідного слова, до України; щира подяка всім матерям, які моляться за своїх дітей у вирі війни. Художня особливість пісні — поєднання в одній композиції кількох музичних стилів: репу, українського фольку й етніки. У найтяжчий для України 2022 рік пісня «Стефанія» перемогла на престижному пісенному конкурсі «Євробачення». Зазвичай на цих музичних змаганнях виконують англомовні твори. «Стефанія» — як виняток — прозвучала на весь світ українською!

Поміркуй!

- Знайди в інтернеті та послухай сучасні патріотичні пісні, про які йшлося в «Літературознавчому клубі». Розкажи про свої враження від почутого.
- За допомогою яких образів-символів автори зображують трагізм подій російсько-української війни й уславлюють героїзм боротьби українського народу?

- Прочитай вислови видатних особистостей про українську пісню.
- Українські пісні стоять далеко вище від інших знаних. У них щирість і природність, особлива сила й ніжність почувань, короткий яскравий вислів і кипуче чуття *(Осип Бодянський)*.

- Українська пісня — це бездонна душа українського народу, це його слава *(Олександр Довженко)*.
- Думка кого з митців тобі більше імпонує? Візьми її за епіграф і напиши есей про українські пісні.

Підсумуй!

- Яка народна або авторська пісня справила на тебе найбільше враження? Розкажи про неї.
- Які риси національного характеру українців / українок ти можеш назвати, ознайомившись з українськими народними соціально-побутовими та сучасними патріотичними піснями?
- Чому, на твою думку, давні народні українські пісні відроджуються в сьогоденні?
- Чи хотілося б тобі довідатися більше про народні та сучасні українські патріотичні пісні? Про які пісні тобі було б цікаво дізнатися на уроці позакласного читання?
- Які спільні мотиви звучать у текстах української та зарубіжної лірики, узятої за основу пісень?
- Зроби висновок про загальнолюдські цінності й ідеали, використавши поетичні рядки з текстів українських і зарубіжних народних та авторських пісень.

Читацьке дозвілля

Запропонуй однокласникам та однокласницям організувати благодійний «Пісенний вернісаж» для цікавого й корисного проведення дозвілля.

Підготуй разом із ними до цього заходу виконання улюблених українських пісень — тих, які звучали на попередніх уроках, а також інших, що найбільше подобаються. Проведи їхню онлайн-трансляцію для батьків або близьких людей та друзів.

Як, на твою думку, можна підтримати такі суспільно важливі проєкти? Презентуй свої ідеї в класі.

ІСТОРИЧНЕ МИНУЛЕ

Читацький путівник

«Хто не знає свого минулого, той не вартий майбутнього, хто не відає про славу своїх предків, той сам не вартий пошани», — так говорив про значення історичної пам'яті український поет М. Рильський. «Історія — скарбниця наших діянь, свідок минулого, приклад і повчання для сьогодення, застереження для майбутнього», — таку думку висловив іспанський письменник М. де Сервантес. До їхніх слів необхідно прислухатися, адже недаремно літературні твори, які розповідають про далекі часи, мають багато шанувальників серед сучасних читачів. Сподіваємося, до таких належиш і ти.

Тож про історичне минуле нашої держави ти довідаєшся з поезії *Тараса Шевченка*, прозових творів *Івана Франка* й *Андрія Чайковського*. Про часи боротьби Англії за свою незалежність проти іноземних поневолювачів ти прочитаєш у романі англійського письменника *Вальтера Скотта*.

ВАЛЬТЕР СКОТТ

Ти вже знаєш про далеке минуле Англії з фольклорних творів — давніх легенд про шляхетного розбійника Робіна Гуда, про величного короля Річарда Левове Серце та лицарів Круглого столу. Ти ознайомишся з авторським твором про ті події, що відбувалися на Британських островах у далекі часи, — історичним романом ***«Айвенго»***. Минуле приховує в собі багато недоказаного. Історичні романи злегка відкривають завісу таємничості, переносять нас у той світ, який назавжди залишився в минулому.

АЙВЕНГО

(Скорочено)

Розділ I

У мальовничому куточку веселої Англії, який зрошується річкою Доном, за давніх часів простяглися неозорі ліси, що вкривали більшу частину гарних пагорбів і долин, котрі лежать між Шефілдом і чудовим містечком Донкастер. (...) Тут відбувалися запеклі битви між Білою та Червоною Трояндами, і саме тут за старих часів гуртувалися ватаги тих зухвалих розбійників, звитяги й чини яких уславили народні балади.

Такий вигляд має головне місце дії нашої повісті. За часом же описувані в ній події належать до кінця царювання Річарда I[1], коли для його зневірених підданих повернення короля з довгого полону після походу на Святу землю було гаряче бажаним, проте мало сподіваним.

Сонце сідало за порослою густою травою просікою в лісі. Сотні невисоких крислатих дубів, які, можливо, були ще свідками величного походу давньоримського війська, простягали свої вузлуваті руки над м'яким килимом чудового зеленого дерну. Місцями до дубів домішувалися бук, гостролист і чагарі-підліски, які зрослися так густо, що не пропускали косих промінців призахідного сонця (...). Велика галявина посередині цієї просіки, либонь, була місцем давніх об-

Стоунхендж (Велика Британія)

[1] *Рі́чард I Ле́вове Се́рце* (1157–1199) — англійський король, учасник Третього хрестового походу. Уславився своїми військовими звитягами.

рядів друїдів[1]. Тут здіймався пагорб такої правильної форми, що здавався насипаним людськими руками; на вершині збереглося неповне коло з величезного неотесаного каміння. Сім каменів стояли стійма, решту ж повалили руки якогось старанного прибічника християнства, і вони розкотилися схилами пагорба (...).

Картину доповнювали дві людські постаті; вони належали, зважаючи на одяг і зовнішність, до простого люду, що населяв у ті далекі часи лісові околиці Західного Йоркширу. Старший із них був людиною похмурою і на вигляд жорстокою. Одяг його складався зі шкіряної куртки, пошитої хутром нагору з дубленої шкіри невідомого звіра; від часу хутро так витерлося, що за кількома жмутиками неможливо було визначити, якій тварині воно належало (...). До пояса була причеплена з одного боку сумка, з іншого — баранячий ріг із сопілочкою. За поясом стирчав довгий широкий ніж із роговим ратищем (...). Нам залишається тільки зазначити про одну дуже цікаву особливість у його зовнішності, але вона настільки примітна, що не можна оминути її увагою: мідне кільце на кшталт собачого нашийника, наглухо запаяне на шиї. Воно було досить широким для того, щоб не заважати диханню, але водночас таке вузьке, що зняти його можна було лише розпилявши навпіл. На цьому своєрідному комірі було написано саксонськими літерами: «Гурт, син Беовульфа, уроджений раб Седрика Ротервудського».

Поруч зі свинарем (позаяк таке було заняття Гурта) на одному з повалених друїдських каменів сидів чоловік, років на десять молодший за товариша. Убрання його нагадувало одяг свинаря, але було пошите з ліпшої тканини й вирізнялося деякою примхливістю (...). На руках дивак мав срібні браслети, а на шиї — мідний нашийник із написом: «Вамба, син Безмозкого, раб Седрика Ротервудського». Він носив такі ж сандалі, як і його товариш, але ремінну плетінку заміняло щось на взірець гетр, з яких одна була червона, а інша жовта. До його шапки були прикріплені дзвіночки — не більші за ті, які підв'язують мисливським соколам; щоразу,

[1] *Друїди* — жерці в давніх кельтів, які населяли територію Англії до англосаксонського завоювання.

коли він повертав голову, вони дзенькали (…). З тієї шапки із дзвіночками, із самої її форми, а також із придуркуватого й водночас хитрого виразу обличчя Вамби можна було здогадатися, що він — один із тих домашніх клоунів або блазнів, яких багатії тримали вдома для розваги (…).

Ці двоє вели бесіду на англосаксонському діалекті, яким у ті часи розмовляли в Англії всі нижчі стани, за винятком нормандських воїнів і найближчого почту феодальних можновладців.

Поміркуй!

- Яке враження справили на тебе перші рядки роману «Айвенго»?
- У які часи відбуваються події? Про яких історичних постатей ідеться?
- Що тебе вразило в описі зовнішності героїв твору Вамби та Гурта? Про що свідчать деталі їхнього вбрання?
- Що тобі стало відомо про стан англійської мови в ті часи?
- Чи знаєш ти щось про друїдів? Чи нагадує тобі зображення Стоунхенджа *(с. 46)* — величної споруди з гігантських кам'яних брил, побудованої 4000 років тому на Британських островах, — опис у романі місця культових обрядів?

Розділ II

(…) Його обличчя так само мало говорило про смиренність, як і одяг — про презирство до мирської розкоші. Риси обличчя були б приємні, якби очі не блищали з-під навислих вік тим лукавим епікурейським вогником, що викриває обережного сластолюбця. Утім, його професія та статус привчили так володіти собою, що при бажанні він міг додати своєму обличчю врочистості, хоча від природи воно виражало благодушність і поблажливість. Усупереч монастирському статуту, так само як і едиктам Пап і церковних соборів, одяг його був розкішним: рукави плаща в цього церковного сановника були підбиті й облямовані дорогим хутром, а мантія застібалася золотою пряжкою (…).

Супутником духовної особи був чоловік високого зросту, віком за сорок років, сухорлявий, дужий і мускулистий (…).

— Якщо преподобним отцям бажані ситні трапези й м'які постелі, то в кількох милях звідси розташоване Бринксворт-ське абатство, де їм, відповідно до їхнього сану, улаштують найпочесніший прийом; якщо ж вони хочуть провести вечір у покаянні, то ген ота лісова стежка доведе їх прямісінько до пустельної хатини в урочищі Копменгерст, де благочестивий самітник дасть прихисток їм під своїм дахом і розділить із ними вечірні молитви.

Але пріор похитав головою, вислухавши обидві пропозиції.

— Мій добрий друже, — сказав він, — якби дзенькіт твоїх дзвіночків не скаламутив твого розуму, ти б знав, що в нас, духовних осіб, не заведено просити гостинності одне в одного, і ми звертаємося за цим до мирян, щоб дати їм зайву можливість послужити Богові, допомагаючи його слугам.

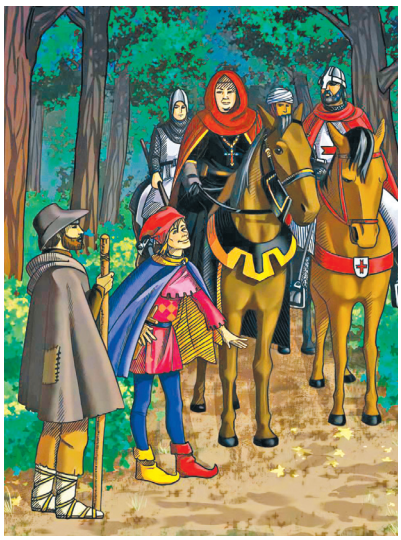
— Я всього лише осел, — відповів Вамба, — і навіть маю честь носити такі ж дзвіночки, як і мул вашого єгомостя (...).

— Перестань грубіянити, нахабо! — прикрикнув озброєний вершник, суворо перебиваючи балаканину блазня. — І покажи нам, якщо знаєш, дорогу до замку... Як ви назвали цього Франкліна, пріоре Еймере?

— Седрик, — відповів пріор, — Седрик Сакс... Скажи мені, приятелю, чи далеко ми від його господи й чи можеш ти показати нам дорогу (...).

...Повернімося ж до двох вершників, які, залишивши рабів Седрика далеко позаду, вели бесіду нормано-французькою мовою, як і всі тодішні особи вищого стану, за винятком тих нечисленних, хто ще пишався своїм саксонським походженням. (...)

— Пріоре Еймере, — сказав тамплієр, — ви великий добродій, знавець жіночої краси й не гірше трубадурів знаєте про все, що стосується статутів кохання; але ця славнозвісна Ровена повинна бути воістину дивом краси, щоб винаго-

А. Носач. Ілюстрація до роману В. Скотта «Айвенго»

родити мене за поблажливість і терпіння, які мені доведеться виявити, щоб здобути прихильність такого хлопа й заколотника, яким, з ваших слів, є її батько Седрик.

— Седрик їй не батько, а лише далекий родич, — сказав абат. — Вона походить із більш знатного роду, ніж він. Седрик сам напросився їй в опікуни й прив'язаний до неї так, що й власна дочка не була б йому дорожчою. Красу її ви незабаром зможете оцінити самі. І нехай я буду єретиком, а не щирим сином церкви, якщо білизна́ її обличчя та її величний та водночас лагідний погляд блакитних очей не витіснять із вашої пам'яті чорнокосих дівчат Палестини (…).

Поміркуй!

- Про яких персонажів ти дізнався / дізналася з прочитаного розділу?
- Чи можна стверджувати, що Вамба є лише блазнем? Чому?
- Хто такий Бріан? Про які риси характеру свідчать його погляд і слова?
- Куди прямує Бріан? Які його наміри?
- Що тобі стало відомо про Седрика Сакса та Ровену?

Розділ III

У просторій, але низькій залі, на великому дубовому столі, збитому з грубих, погано струганих дощок, була приготована вечірня трапеза Седрика Сакса.

Кімнату ніщо не відокремлювало від неба, крім даху, критого тесом та очеретом і підтримуваного міцними кроквами й поперечинами.

У протилежних кінцях зали були розташовані величезні груби, їхні комини були влаштовані так погано, що більша частина диму залишалася в приміщенні. Від постійної кіптяви колодяні крокви й поперечини під дахом були густо вкриті глянсуватим шаром сажі, як чорним лаком. На стінах висіли різні знаряддя для полювання і бойове озброєння (…).

Уся обстановка вирізнялася суворою саксонською простотою, якою пишався Седрик (…).

А. Носач. Ілюстрація до роману В. Скотта «Айвенго»

З обличчя Седрика було видно, що він людина прямодушна, нетерпляча й запальна. Середнього зросту, широкоплечий, з довгими руками, він вирізнявся міцною статурою людини, що звикла переносити суворі злидні на війні або втому на полюванні. Він мав голову правильної форми, білі зуби; широке обличчя з великими блакитними очима дихало сміливістю та прямотою і виражало таку благодушність, яка легко змінюється вибухами раптового гніву. У його очах блищали гордість і постійна нашорошеність, бо ця людина все життя захищала свої права, зазіхання на які безперестану повторювалися, а його швидка, палка й рішуча вдача завжди тримала його в тривозі за свій надзвичайний стан. Довге русяве волосся Седрика, розділене рівним проділом, який ішов від тімені до чола, падало на плечі; сивина ледь пробивалася в ньому, хоча чоловікові вже повернуло на шістдесят. (...)

— Буа-Гільбер? — повторив у роздумах Седрик, ніби розмірковуючи вголос, як людина, що живе серед підлеглих і звикла частіше звертатися до себе самого, ніж до інших, — Буа-Гільбер?.. Це ім'я відоме. Багато говорять про нього і доброго, і поганого. За чутками, це один із найхоробріших лицарів ордену Храму, але він загруз у звичайних для них вадах: чванливий, зухвалий, злісний і хтивий. Подейкують, що це людина жорсткосердна, що він не боїться нікого ні на землі, ні на небі. Так відгукуються про нього ті воїни, які повернулися з Палестини. А втім, він переночує в мене лише одну ніч; нічого, ласкаво просимо і його. Освальде, витягни корок із бочки найстарішого вина; подай до столу найкращого меду, найміцнішого елю, найзапашнішого морату, шипучого сидру, пряних настоянок і налий найбільші келихи! Тамплієри й абати люблять добрі вина та великі келихи.

Ельгіто, скажи леді Ровені, що ми сьогодні не очікуватимемо її виходу до столу, коли тільки на те не буде її особливого бажання.

— Сьогодні вона матиме особливе бажання, — відповіла Ельгіта без зупинки, — останні новини з Палестини їй завжди цікаво послухати (…).

— Палестина! — вимовив Сакс. — Палестина… Скільки вух жадібно дослухається до байок, що приносять із цієї нещасної країни розпусні хрестоносці та лицемірні прочани. І я б міг запитати, і я б міг із завмиранням серця слухати казки, які розповідають ці хитрі бурлаки, заходячи в наші домівки й користуючись нашою гостинністю… Але ні, син, який мене ослухався, — не син мені, і я опікуюся його долею не більше, ніж долею найупослідженішого з тих людців, які, пришиваючи собі на плече хрест, віддаються розпусті й убивствам і ще запевняють, начебто так угодно Богові. (…)

Поміркуй!

- Про які риси вдачі господаря свідчить опис інтер'єру помешкання Седрика Сакса?
- Що в словах і вчинках Седрика Сакса вказує на його гостинність?
- Що йому відомо про Бріана де Буа-Гільбера?
- Чому Седрик Сакс гнівається на свого сина?

Розділ IV

(…) Седрик із величною привітністю встав назустріч гостям, зійшов із почесного помосту й, ступивши три кроки їм назустріч, зупинився.

— Шкодую, — сказав він, — високоповажний пріоре, що дана мною обітниця забороняє мені рушити далі назустріч навіть таким гостям, як ваша світлість і цей доблесний лицар-тамплієр. Але мій дворецький повинен був пояснити вам причину моєї позірної неввічливості. Прошу вас також вибачити, що розмовлятиму з вами моєю рідною мовою, і вас попрошу зробити те саме, якщо ви настільки знаєте її, що для вас це не буде надто складно; в іншому разі я і сам непогано розумію нормандську, тож розберу те, що ви побажаєте мені сказати (…).

Тільки-но зібралися взятися до їжі, як дворецький підняв жезл і голосно виголосив:

— Прошу вибачення — місце леді Ровені!

За почесним столом, у верхньому кінці зали, відчинилися бічні двері, і на поміст зійшла леді Ровена в супроводі чотирьох служниць (…).

Бріан де Буа-Гільбер, який звик рахуватися лише зі своїми бажаннями, не звернув уваги на це застереження і вп'явся в саксонську красуню, яка, імовірно, тим більше вразила його, що не була схожою на східних султанш.

Ровена була ставна й висока на зріст, але не настільки висока, щоб це впадало в око. Колір її шкіри вирізнявся сліпучою білизно́ю, а шляхетні обриси голови й обличчя були такі, що виключали думку про безбарвність, котра часто невіддільна від краси занадто білошкірих білявок. Ясні блакитні очі, опушені довгими віями, дивилися з-під тонких каштанових брів, що надавало виразності її чолу. Здавалося, очі ці були здатні як запалювати, так і втішати, як повелівати, так і благати. Лагідний вираз найбільше пасував до її обличчя. Однак звичка до загального поклоніння і до влади над людьми, які її оточували, додала цій саксонській дівчині особливої величавості, доповнюючи те, чим її наділила сама природа. Густе волосся світло-русявого відтінку, завите витонченими кучерями, було прикрашене дорогоцінними каменями й вільно падало на плечі, що в той час було ознакою шляхетного походження. На шиї в неї виблискував золотий ланцюжок із підвішеним до нього маленьким золотим ковчегом. На оголених руках сяяли браслети. Поверх шовкової сукні кольору морської води було накинуто інше, довге й просторе вбрання, що спадало до самої землі, з дуже широкими рукавами, які сягали лише ліктів. До цього одягу яскраво-червоного кольору, витканого з найтоншої вовни, була прикріплена легка шовкова вуаль із золотим візерунком (…).

Коли Ровена помітила спрямовані на неї очі тамплієра з палючими, немов іскри на вугіллі, вогниками, вона з почуттям власної гідності опустила покривало на обличчя на знак того, що настільки пильний погляд їй неприємний. Седрик побачив її порух і вгадав його причину.

— Лицарю, — сказав він, — обличчя наших саксонських дівчат бачать так мало сонячного проміння, що не можуть витримати настільки довгий і пильний погляд хрестоносця (…).

Тут розмова була перервана появою слуги, якого сторожа надіслала доповісти, що біля воріт стоїть мандрівник і благає впустити його на нічліг.

— Упустити його, — сказав Седрик, — хто б він не був, однаково. (…) Дайте йому все, чого він потребує. Освальде, прослідкуй!

Поміркуй!

- Про що свідчить твердість переконань Седрика Сакса розмовляти лише рідною мовою?
- Прочитай, як автор описує леді Ровену. Яке враження вона справила на Бріана? А на тебе?
- Як Седрик Сакс ставиться до незнайомих перехожих?

Розділ V

Освальд повернувся і, нахилившись до вуха свого господаря, прошепотів:

— Це юдей, він назвав себе Ісаком із Йорка. Чи добре буде, якщо я приведу його сюди?

— Нехай Гурт виконує твої обов'язки, Освальде, — сказав Вамба зі звичайною своєю нахабністю. — Свинар, гідний церемоніймейстер для юдея.

— Пресвята Маріє, — мовив абат, осіняючи себе хрестом, — допускати юдея в таке товариство!

— Як?! — озвався тамплієр. — Щоб юдейський собака наблизився до захисника святого гроба!

— Ти ба, — сказав Вамба, — виходить, тамплієри люблять лише юдейські грошики, а компанії їхньої не люблять!

— Що вдієш, поважні гості, — сказав Седрик, — я не можу порушити закони гостинності, щоб догодити вам (…).

Упущений без усіляких церемоній, до зали боязкою і нерішучою ходою ввійшов сухорлявий старий, доволі високий на зріст; він на кожному кроці відважував смиренні поклони й від звички схилятися в поклоні здавався нижчим, ніж був насправді. Риси його обличчя були тонкі та правильні; орли-

ний ніс, проникливі чорні очі, високе чоло, поборознене зморшками, довге сиве волосся і велика борода могли б справити сприятливе враження, якби не так різко викривали його належність до племені, яке в ті темні віки було предметом відрази для марновірних і неосвічених простолюдинів, а з боку корисливого й жадібного дворянства піддавалося найлютішому переслідуванню (…).

Ісак стояв осторонь усіх, марно очікуючи, чи не знайдеться для нього місцинки, де б він міг присісти й відпочити. Нарешті прочанин, що сидів на лаві біля каміна, зглянувся над ним, підвівся і сказав:

— Старий, мій одяг просохнув, я вже ситий, а ти змок і голодний (…).

Тим часом абат продовжував розмовляти із Седриком про полювання; леді Ровена заглибилася в бесіду з однією зі своїх служниць, а амбітний лицар Храму, поглядаючи то на єврея, то на саксонську красуню, замислився про щось, мабуть, дуже для нього цікаве (…).

— А знаєш, дядечку Седрику, — утрутився Вамба, — якби Річард Левове Серце був мудріший та послухався мене, дурня, сидів би він краще вдома зі своїми веселими англійцями, а Єрусалим нехай би звільняли ті лицарі, які його втратили.

— Хіба в англійському війську нікого не було, — сказала раптом леді Ровена, — чиє ім'я було б гідне стати поряд з іменами лицарів Храму та йоаннітів?

— Даруйте мені, леді, — відповів де Буа-Гільбер. — Англійський король привів із собою в Палестину загони хоробрих воїнів, які поступалися в доблесті лише тим, хто своїми грудьми незмінно захищав Святу Землю.

— Нікому вони не поступалися, — сказав прочанин, який стояв поблизу й увесь час із помітним нетерпінням дослухався до розмови.

Усі погляди звернулися в той бік, звідки пролунало це неочікуване твердження.

— Я заявляю, — вів далі прочанин твердим і сильним голосом, — що англійські лицарі не поступалися нікому з тих, хто оголив меч на захист Святої Землі. Крім того, скажу,

що сам король Річард і п'ятеро з його лицарів після взяття фортеці Сен-Жан д'Акр дали турнір і викликали на герць усіх охочих. Я сам бачив це, тому й кажу. У той день кожен із лицарів тричі виїжджав на арену та щоразу здобував перемогу. Додам, що із числа їхніх супротивників семеро належали до ордену лицарів Храму. Серові Бріану де Буа-Гільберу це дуже добре відомо, і він може підтвердити мої слова.

Неможливо описати той шалений гнів, що миттєво спалахнув на ще дужче потемнілому обличчі смаглявого тамплієра (…).

— Я б охоче віддав тобі цей золотий браслет, прочанине, — сказав він, — якби ти перерахував імена тих лицарів, які так шляхетно підтримали славу нашої веселої Англії.

— З радістю назву їхні імена, — відповів прочанин (…). — Першим за доблестю і військовим мистецтвом, славою і статусом, — розпочав прочанин, — був хоробрий Річард, король Англії (…). Шостим був зовсім юний лицар, маловідомий і менш знатний; його прийняли в це почесне товариство не так через його доблесть, як для рівного рахунку. Ім'я його стерлося з моєї пам'яті.

— Прочанине, — сказав Бріан де Буа-Гільбер зі зневагою, — така вдавана безпам'ятність після того, як ви встигли пригадати так багато, не досягне мети. Я сам назву ім'я лицаря, якому через злощасну випадковість — з вини мого коня — удалося вибити мене із сідла. Він називався лицар Айвенго. Незважаючи на його молодість, жоден із його соратників не перевершив Айвенго в мистецтві володіння зброєю. І я голосно при всіх заявляю, що, якби він був в Англії і побажав на майбутньому турнірі повторити той виклик, який послав мені в Сен-Жан д'Акрі, я готовий поборотися з ним, надавши йому право обрати зброю (…).

— Цього не станеться, — утрутилася леді Ровена, перериваючи своє тривале мовчання. — За відсутнього Айвенго скажу я, якщо ніхто в цьому домі не бажає за нього заступитися. Я заявляю, що він прийме будь-який виклик на чесний бій (…).

У душі Седрика здійнявся такий вихор суперечливих почуттів, що він не в змозі був проронити жодного слова під

час цієї суперечки. Радість, гордість, гнів, зніяковілість змінювалися на його відкритому й чесному обличчі, ніби тіні від хмар, що пробігають над вижатим полем. Домашні слуги, на яких ім'я Айвенго справило враження електричної іскри, затамувавши подих, чекали, що буде далі, не спускаючи очей із господаря. Але коли заговорила Ровена, її голос начебто змусив Седрика опам'ятатися і перервати мовчання.

— Леді Ровено, — сказав він, — це зайве. Якби знадобилася ще застава, я сам, незважаючи на те, що Айвенго жорстоко образив мене, готовий своєю власною честю поручитися за його честь.

Поміркуй!

- Про яких нових персонажів ти дізнався / дізналася із цього розділу?
- Яким було ставлення до іудеїв у середньовічній Англії?
- Як ставляться до Ісака Седрик Сакс і невідомий прочанин?
- Про який епізод із життя Бріана розповідає прочанин?
- Що відомо про Айвенго?
- Як до нього ставляться леді Ровена та Седрик Сакс?

Розділ VI

(...) Леді Ровена помовчала з хвилину, ніби не знаючи, із чого розпочати, а потім сказала:

— Прочанине, сьогодні ввечері ви вимовили одне ім'я. Я хочу сказати, — продовжувала вона із зусиллям, — ім'я Айвенго. За законами природи й роду це ім'я мало б зустріти тепліший і прихильніший відгук у тутешньому домі. Але мінливості долі такі дивні, що хоча в багатьох серце здригнулося при цьому імені, проте лише я наважуюся вас запитати, де й за яких обставин ви залишили того, про кого згадали. Ми чули, що він затримався в Палестині через хворобу й що після відходу звідти англійського війська його переслідувала французька партія (...).

— Я мало знаю про лицаря Айвенго, — зніяковіло відповів прочанин, — але я хотів би знати більше, якщо ви цікави-

теся його долею. Здається, він позбувся переслідувань своїх ворогів у Палестині й збирався повернутися до Англії. Вам, леді, має бути відомо краще, ніж мені, чи є в нього тут надія на щастя (…).

— Дай боже, — сказала леді Ровена, — щоб він доїхав щасливо й міг узяти участь у майбутньому турнірі, де все лицарство тутешньої країни збирається показати своє мистецтво й відвагу.

Поміркуй!

Чому, на твою думку, леді Ровена так цікавиться лицарем Айвенго?

Розділ VII

У ті часи англійський народ перебував у досить невеселому становищі. Річард Левове Серце був у полоні в підступного й жорстокого герцога Австрійського. Навіть місце ув'язнення Річарда було невідоме; більшість його підлеглих, які зазнали під час його відсутності важкого гноблення, нічого не знали про долю короля.

Принц Джон, який був у союзі з французьким королем Філіпом — лютим ворогом Річарда, використовував увесь свій вплив на герцога Австрійського, щоб той якомога довше тримав у полоні його брата Річарда, який свого часу зробив йому стільки милостей.

Користуючись цим, Джон вербував собі прихильників, маючи намір у разі смерті Річарда змагатися за право на престол із законним спадкоємцем — своїм племінником Артуром, герцогом Британським, сином його старшого брата Джефрі Плантагенета. Згодом, як відомо, він здійснив свій намір і незаконно захопив владу. Спритний інтриган і гульвіса, принц Джон легко привернув на свій бік не лише тих, хто мав причини побоюватися гніву Річарда за злочини, учинені за його відсутності, а й численну ватагу «запеклих беззаконників» — колишніх учасників хрестових походів. Ці люди повернулися на батьківщину, збагатившись усіма вадами

Сходу, але зубожівши матеріально, і тепер лише й чекали міжусобної війни, щоб поліпшити свої справи.

До причин, що викликали загальне занепокоєння і тривогу, належить також і та обставина, що безліч селян, доведених до розпачу утисками феодалів і нещадним застосуванням законів про охорону лісів, об'єднувались у великі загони, які господарювали в лісах і пустищах, нітрохи не боячись місцевої влади. У свою чергу, дворяни, граючи роль самодержавних володарів, збирали навколо себе цілі банди, що мало чим відрізнялися від розбійницьких (...).

Промайнула чутка, що бойова потіха, призначена біля міста Ашбі, у графстві Лестерському, відбудеться між уславленими лицарями за присутності принца Джона, що викликало ще дужчий інтерес. Уранці того дня, коли був призначений початок змагання, незліченна кількість людей усіх звань і станів кинулася юрбами до місця бойових розваг.

Місце турніру було надзвичайно мальовничим. На узліссі великого гаю, за милю від міста Ашбі, розстилалася вкрита чудовим зеленим дерном велика галявина, облямована з одного боку густим лісом, а з іншого — рідкими старими дубами (...).

За південною брамою на невеликому пагорбі стояло п'ять чудових наметів, прикрашених прапорами брунатного й чорного кольорів (...). Перед кожним наметом був вивішений щит лицаря, якому належав намет, а поруч зі щитом стояв зброєносець (...). Середній намет, найпочесніший, було надано Бріану де Буа-Гільберу. Чутки про його надзвичайну майстерність у всіх лицарських вправах, а також його близькі стосунки з лицарями, які задумали теперішнє змагання, спонукали організаторів турніру не лише прийняти його у своє середовище, а навіть і обрати ватажком (...).

Проти центру арени було влаштовано підвищення, де під балдахіном із королівським гербом стояло високе крісло, на взірець трону. Довкола цієї почесної ложі юрмилися пажі, зброєносці, варта в багатому одязі, і з усього було видно, що вона призначалася для принца Джона та його почту.

Навпроти королівської ложі, у центрі західної галереї, піднімався інший поміст, прикрашений ще строкатіше, хоча не так розкішно. Там також був трон, оббитий червоною та зеленою тканиною. Він був оточений безліччю пажів і молодих дівчат, найкрасивіших, яких могли підібрати. Усі вони були ошатно вбрані в найвитонченіші костюми, теж зеленого й червоного кольорів. Ложа була прикрашена прапорами, на яких були зображені простромлені палаючі серця, що сплива-ють кров'ю, луки, сагайдаки зі стрілами й інші емблеми торжества Купідона (...). Тобто цей почесний трон призначений був для королеви кохання і краси. Але хто стане цією королевою, було невідомо (...).

Принц весело гарцював навколо арени. Раптом увагу його привернула метушня, спричинена домаганнями Ісака на краще місце. Гострий погляд Джона миттю розгледів єврея, але набагато приємніше враження справила на нього вродлива дочка Сіону, яка боязко прихилилася до руки свого старого батька.

І справді, навіть на погляд такого суворого цінителя, яким був Джон, чарівна Ребекка могла із честю витримати порівняння з найзнаменитішими англійськими красунями. Вона мала ладну поставу, і східне вбрання не приховувало її обрисів. Жовтий шовковий тюрбан пасував до смаглявого відтінку її шкіри; очі блищали, тонкі брови вигиналися гордовитою дугою, білі зуби виблискували, як перли, а густе чорне волосся розсипалося на груди й на плечі, прикриті довгою сімаррою з пурпурового перського шовку, гаптованого мов живими квітами й спереду скріпленого безліччю золотих застібок, прикрашених перлами, — усе разом створювало таке чарівне враження, що Ребекка могла суперничати з будь-якою з найвродливіших дівчат, які сиділи навколо. Її сукня була застебнута перловими запонками; три верхні були розстебнуті, тому що день був спекотний, і на відкритій шиї було гарно видно діамантове намисто з підвісками великої цінності; страусове перо, прикріплене до тюрбана алмазним аграфом, також одразу впадало в око, і хоча гордовиті дами, які сиділи на верхній галереї, презирливо поглядали на чарівну єврейку, потай вони заздрили її красі й багатству (...).

— Агов, Ісаку, це хто така? Хто вона тобі, дружина чи дочка? Що це за східна гурія, яку ти тримаєш під пахвою, ніби це скринька із твоєю скарбницею?

— Це дочка моя, Ребекка, ваша світлосте, — відповів Ісак із низьким поклоном, нітрохи не зніяковівши через вітання принца, у якому поєднувалися глузування і люб'язність (…).

Поміркуй!

- Що тобі стало відомо про політичну й економічну ситуацію в Англії тих часів?
- За якими правилами та ритуалами був організований лицарський турнір в Ашбі? Кому на ньому відведено найпочесніші місця?
- Хто така *Ребекка*? Яке враження справила її зовнішність на тебе? А на принца Джона?

Розділ VIII

Під час подальшого об'їзду арени принц Джон раптово зупинив коня і, звертаючись до абата Еймера, заявив, що цілком забув про головний клопіт цього дня.

— Святі угодники! — вигукнув він. — Ви знаєте, пріоре, що ми забули призначити королеву кохання і краси, яка своєю білою рукою роздаватиме нагороди? Що ж до мене, я подам голос за чорнооку Ребекку. У мене немає забобонів.

— Пресвята Діво, — мовив пріор, із жахом звівши очі до неба, — за юдейку!.. Після цього нас неодмінно поб'ють камінням і виженуть із турніру, а я ще не такий старий, щоб прийняти мученицький вінець. До того ж клянуся моїм святим заступником, що Ребекка поступається в красі чарівній саксонці Ровені (…).

Принц був схильний до впертості в дрібницях, але цього разу поступився. Він сів у своє крісло й, коли почет зібрався довкола нього, подав знак герольдам проголосити правила турніру. Ці правила були такі.

По-перше, п'ять лицарів-заводіїв викликають на бій усіх охочих.

По-друге, кожний лицар, який бере участь у турнірі, має право обрати собі супротивника з п'яти заводіїв. Для цього він повинен лише торкнутися списом його щита. Дотик тупим кінцем означає, що лицар бажає змагатися тупою зброєю, тобто списами з пласкими дерев'яними наконечниками, або «зброєю ввічливості», — у такому випадку єдиною небезпекою було зіткнення вершників. Але якби лицар доторкнувся до щита вістрям списа, це означало б, що він бажає битися на смерть, як у справжніх боях.

По-третє, після того як кожен з учасників турніру переломить спис по п'ять разів, принц оголосить, хто став переможцем у змаганні першого дня, і накаже видати йому приз — бойового коня дивовижної краси й незрівнянної сили. До цієї нагороди переможцеві надавали особливу честь — самому обрати королеву кохання і краси.

По-четверте, на закінчення оголошувалося, що наступного дня відбудеться загальний турнір; у ньому зможуть узяти участь усі присутні лицарі, їх розділять на дві рівні партії, і вони чесно й мужньо битимуться, поки принц Джон не подасть сигналу до закінчення змагання. Потім обрана напередодні королева кохання і краси увінчає лавровим вінком зі щирого золота лицаря, якого принц визнає найбільш гідним з усіх.

На третій день були призначені змагання в стрілянні з луків, бій биків та інші розваги для простого люду (…).

Нарешті браму відчинили, і п'ять лицарів, обраних жеребкуванням, повільно в'їхали на арену: один попереду, інші за ним попарно. Усі вони були чудово озброєні (…).

Заграли труби й ріжки, і супротивники помчали один на одного. Сутичка тривала недовго: мистецтво й фортуна заводіїв були такі, що супротивники Буа-Гільбера, Мальвуазена та Фрон де Бефа разом упали з коней на землю (…).

Слідом за першою друга й третя партії лицарів виїжджали на арену та випробовували своє бойове щастя. Однак перемога рішуче залишалася на боці заводіїв (…).

Після четвертого змагання оголосили досить довгу перерву. Видно, охочих відновити герць не було. Серед глядачів почалося ремство; річ у тому, що з п'яти лицарів-заводіїв

Мальвуазен і Фрон де Беф не користувалися прихильністю народу через свою жорстокість (…).

Ніхто не був настільки засмучений ходом турніру, як Седрик Сакс, який у кожному успіху нормандських лицарів убачав нову образу для честі Англії (…).

— Не пощастило сьогодні Англії, мілорде, — мовив Седрик багатозначно. — Чи не спокушає це вас узятися за спис?

— Я збираюся побитися завтра, — відповів Ательстан (…).

Нарешті, щойно сарацинські музиканти ще раз зіграли якийсь тривалий марш, на північному кінці арени з-за огорожі почувся звук самотньої труби, що означав виклик. Усі погляди звернулися в той бік, щоб побачити, хто цей новий лицар, який проголошував про своє прибуття. Браму поспіхом відчинили, і він в'їхав на арену.

Наскільки можна було судити про людину, заковану в бойові обладунки, новий боєць був трохи вищий середнього зросту й здавався, швидше, тендітним, ніж кремезним. На ньому був сталевий панцир із багатою золотою насічкою; герб на його щиті зображував молодий дуб, вирваний із коренем; під ним був напис іспанською мовою: «Desdichado», що означає «Позбавлений Спадщини» (…). Проїжджаючи вздовж галерей, він витонченим рухом схилив спис, вітаючи принца й дам. Спритність, з якою він керував конем, і юнацька грація його рухів одразу прихилили до нього серця більшості глядачів (…).

Лицар виїхав на пагорбок і, на подив усіх глядачів, наблизившись до середнього намету, з такою силою вдарив гострим кінцем свого списа в щит Бріана де Буа-Гільбера, що той протяжливо дзенькнув. Усі були вкрай здивовані такою сміливістю, але більше за всіх зачудувався сам грізний лицар, отримавши виклик на смертний бій. Анітрохи не очікуючи настільки рішучого виклику, він у невимушеній позі стояв у ту хвилину біля входу до свого намету.

— Чи були ви сьогодні на сповіді, братику? — сказав він. — Чи ходили до обідні, якщо так відважно ризикуєте своїм життям?

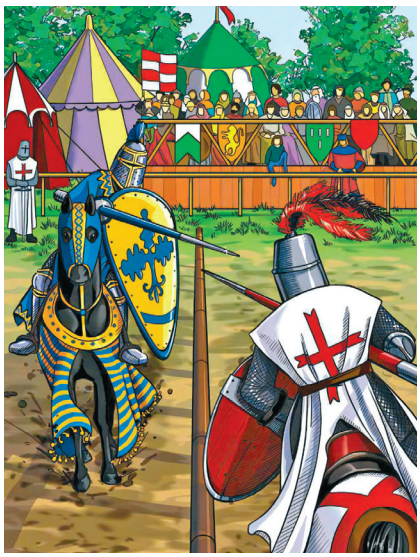
— Я краще за тебе приготувався до смерті, — відповів лицар, Позбавлений Спадщини, який під цим ім'ям і був занесений до переліку учасників турніру.

— Тож іди, ставай на своє місце на арені, — сказав де Буа-Гільбер, — та помилуйся на сонце востаннє: нині ж увечері ти прокинешся в раю.

— Дякую за попередження, — відповів лицар, Позбавлений Спадщини. — Прийми ж і від мене добру пораду: сідай на свіжого коня і бери новий спис: клянуся честю, вони тобі знадобляться. (…)

Хоч як прикро було де Буа-Гільберу слухати поради свого суперника, проте тепер його честь залежала від результату боротьби, і тому він не міг зневажити нічим, що сприяло б його успіху. Він наказав подати свіжого коня, сильного й жвавого, вибрав новий міцний спис, побоюючись, що ратище старого не таке вже надійне після попередніх сутичок, і замінив щит, ушкоджений у попередніх сутичках. На першому щиті в нього була звичайна емблема тамплієрів — двоє лицарів, які їдуть на одному коні, що було символом смиренності й бідності. (…) На новому щиті де Буа-Гільбера був зображений ворон, що летить, тримаючи в пазурах череп, а під ним напис: «Стережися ворона!»

Коли обидва супротивники, які вирішили битися на смерть, стали один проти одного (…), тривожне очікування глядачів досягло найвищої межі (…).

А. Носач. Ілюстрація до роману В. Скотта «Айвенго»

Тільки-но сурми подали сигнал, обидва суперники зі швидкістю блискавки ринулися на середину арени й зіштовхнулись із силою громового удару. Їхні списи розлетілися уламками по самі рукі-в'я, і в якусь мить здалося, що обидва лицарі впали, тому що коні під ними піднялися дибки й позадкували. Однак майстерні вершники впоралися з кіньми, пустивши в хід і остроги, і вудила. З хвилину вони дивилися один одному просто у вічі; здавалося, їхні погляди метають полум'я крізь забрала шоломів; потім, повер-

нувши коней, вони поїхали кожен у свій бік і біля воріт отримали нові списи з рук своїх зброєносців (…).

Цього разу тамплієр цілив у саму середину щита свого супротивника й ударив у нього так влучно та дужо, що спис розлетівся вщент, а лицар похитнувся в сідлі. А лицар, Позбавлений Спадщини, який спочатку також цілив у щит Буа-Гільбера, в останню мить сутички змінив напрям списа й ударив по шолому супротивника. Це було набагато складніше (…). Однак тамплієр і тут не втратив цілковитого самовладання і підтримав свою славу. Якби попруга його сідла випадково не луснула, можливо, він і не впав би. Але вийшло так, що сідло, кінь і вершник гримнулися на землю і зникли в хмарі пилу.

Виплутатися зі стремен, вилізти з-під коня і схопитися на ноги було для тамплієра справою однієї хвилини. У нестямі від люті, що збільшувалася від гучного й радісного лементу глядачів, які вітали його падіння, він вихопив меч і замахнувся ним на свого переможця. Лицар, Позбавлений Спадщини, зіскочив із коня і також оголив меч. Але маршали (…) під'їхали до них і нагадали бійцям, що за законами турніру вони не мають права розпочинати такий двобій.

— Ми ще зустрінемося, — сказав тамплієр, метнувши гнівний погляд на свого супротивника, — і там, де нам ніхто не заважатиме (…).

Переможець зажадав келих вина й, відстібнувши нижню частину заборола, проголосив, що п'є «за здоров'я всіх чесних англійських сердець і на погибель іноземним тиранам!». Після цього він наказав своєму сурмачеві протрубити виклик лицарям-заводіям і попросив герольда передати їм, що (…) готовий поборотися з кожним із них у тому порядку, який вони самі встановлять.

Першим виїхав на арену Фрон де Беф, величезний богатир у чорному панцирі з білим щитом, де була намальована чорна бичача голова, зображення якої наполовину стерлося в численних сутичках, із хвалькуватим гаслом: «Cave, Adsum», цебто «Стережися, ось я». Над цим супротивником лицар, Позбавлений Спадщини, отримав легку, але рішучу перемогу (…).

Третя сутичка незнайомця відбулася із сером Філіпом де Мальвуазеном і була настільки ж успішною (…).

Четверта сутичка була з Гранменілем. Тут лицар, Позбавлений Спадщини, виявив стільки ж люб'язності, скільки дотепер виявляв мужності та спритності. У Гранменіля кінь був молодий і загарячий; під час сутички він так сахнувся вбік, що вершник не міг улучити в ціль, і суперник його, замість скористатися перевагою, підняв спис і проїхав мимо (…).

Ральф де Віпонт доповнив список перемог незнайомця, з такою силою гримнувшись об землю, що (…) його без тями винесли з арени.

Тисячі радісних голосів привітали одностайне рішення принца й маршалів, щоб присудили приз цього дня лицареві, Позбавленому Спадщини.

Поміркуй!

- Розкажи про перебіг турніру.
- Які написи та зображення викарбувано на гербах учасників турніру? Поясни їхній зміст.
- Хто став переможцем турніру?
- Як до переможця поставилися глядачі? А Бріан де Буа-Гільбер?

Розділ IX

Вільям де Вівіль і Стівен де Мартіваль, маршали турніру, першими привітали переможця.

Вони попросили його зняти шолом або підняти забороло, перш ніж він стане перед принцом Джоном, щоб отримати з його рук приз.

Однак лицар, Позбавлений Спадщини, з вишуканою ввічливістю відхилив їхнє прохання (…).

Джон був зацікавлений цією таємничістю. Він і так був незадоволений результатом турніру, під час якого лицарі-заводії, його улюбленці, зазнали поразки від руки незнайомця (…).

Уривчастим голосом принц пробурмотів кілька слів на похвалу доблесті лицаря, Позбавленого Спадщини, і велів

підвести бойового коня в нагороду переможцеві; сам він увесь час тривожно чекав, чи не пролунає з-під опущеного заборола цього покритого сталевим панцирем лицаря низький і грізний голос Річарда Левове Серце! (…).

Двоє багато вдягнених стайничих вивели на арену прекрасного коня в повному бойовому спорядженні найтоншої роботи (…). Лицар, Позбавлений Спадщини, сів на коня, не торкнувшись стремен, і, піднявши спис, двічі об'їхав арену з майстерністю першокласного вершника (…).

А. Носач. Ілюстрація до роману В. Скотта «Айвенго»

— Лицар, Позбавлений Спадщини, — сказав принц Джон, — (…) вам належить тепер виконати почесний обов'язок обрати прекрасну даму, яка займе трон королеви кохання і краси та порядкуватиме на завтрашньому святі (…).

Чи то з нерішучості, чи то з якихось інших причин переможець хвилю стояв нерухомо, а потім повільно й граційно схилив спис і поклав вінець до ніг прекрасної Ровени. У ту ж мить заграли труби, а герольди проголосили леді Ровену королевою кохання і краси, погрожуючи покарати кожного, хто насміліться їй не скоритися (…).

Поміркуй!

- Кого боїться побачити принц Джон під забралом лицаря, Позбавленого Спадщини? Чому?
- Кого переможець турніру обирає королевою кохання і краси?

Розділ XII

Розцвів безхмарний, чудовий ранок. Сонце тільки-но з'явилося на небосхилі, і вже потягнулися з різних куточків зеленим лугом до арени глядачі, щоб раніше зайняти зручні місця. Слідом за ними з'явилися маршали зі своїми служниками й герольди (…).

Відповідно до турнірних звичаїв лицар, Позбавлений Спадщини, був визнаний головою першої партії, Бріан де Буа-Гільбер, як кращий після нього боєць попереднього дня, призначений був головою іншої (…).

Незважаючи на те, що загальні турніри були набагато небезпечнішими за змагання сам на сам, вони завжди мали більший успіх серед лицарів. Багато лицарів, які не наважувалися на двобій із прославленими бійцями-заводіями, охоче виступали в загальному турнірі (…). Так і цього разу: у кожну партію записалося по п'ятдесят лицарів (…).

До цього часу приїхав і Седрик Сакс із леді Ровеною, але без Ательстана, який одягнув бойовий панцир і заявив, що стане в ряди бійців (…).

У нього була особлива причина приєднатися до партії тамплієра, але він змовчав про неї з обережності. Хоча через мляві́сть характеру він нічим не виявив своєї особливої відданості леді Ровені, проте був не байдужий до її краси. Ательстан вважав, що його шлюб із Ровеною — справа вирішена, тому що Седрик та інші родичі красуні дали свою згоду (…).

Тільки-но принц Джон помітив, що обрана королева турніру під'їхала до арени, він із найлюб'язнішим виглядом поскакав їй назустріч, знявши капелюха, і сам допоміг їй зійти з коня, а весь його почет оголив голови.

Принц провів леді Ровену до тронної ложі, а найкрасивіші з присутніх дам поквапилися слідом за нею, намагаючись сісти якнайближче до своєї тимчасової королеви.

Коли леді Ровена посіла своє місце, пролунала урочиста музика, яку наполовину заглушив привітальний лемент юрби. Сяюча зброя та обладунки лицарів сліпили очі в сонячному промінні; бійці юрмилися обабіч арени й із запалом обговорювали розташування своїх сил (…).

Труби затрубили, списи разом схилилися і зміцнилися в упорах, шпори встромилися в боки коней, передні ряди обох партій повним галопом понеслися один на одного й зійшлися посередині арени з такою силою, що гул було чутно за цілу милю. Задні ряди повільно рушили вперед, щоб надати підтримку тим зі своїх, котрі впали, і спробувати своє щастя з тими, хто переміг (…).

Битва тривала зі змінним успіхом (…). Але помалу ряди бійців почали рідшати: одні визнали себе переможеними, інших притисли до огорожі на кінці арени, треті лежали на землі поранені, і тамплієр із лицарем, Позбавленим Спадщини, зійшлися нарешті віч-на-віч. Суперники зіткнулися з усією лютістю смертельної ворожнечі (…).

Серед прихильників Desdichado був лицар у чорному панцирі, верхи на вороному коні, такому ж міцному й могутньому, як і сам вершник. У цього лицаря на щиті не було ніякого девізу, і дотепер він майже не брав участі в битві (…). Словом, він грав, радше, роль спостерігача, ніж діяльного учасника в турнірі, і глядачі прозвали його Le noir Faineant — Чорним Лицарем. Тепер цей лицар немов прокинувся. Бачачи, як люто тіснять ватажка його партії, він устромив остроги в боки свого коня і, як блискавка, помчав на допомогу товаришеві (…).

Тепер принцу Джону час був розсудити, хто з лицарів найбільше відзначився в бою, і він вирішив відзначити лицаря, якого народ охрестив Le noir Faineant — Чорним Лицарем.

Дехто з присутніх заперечував принцу, мовляв, честь перемоги на турнірі належала лицареві, Позбавленому Спадщини: він сам здолав шістьох супротивників і вибив із сідла (…) ватажка партії противників (…).

Однак, на подив усіх присутніх, Чорного Лицаря ніде не могли відшукати (…). Тепер уже не можна було відкладати визнання прав лицаря, Позбавленого Спадщини, тому його й проголосили героєм дня (…).

Ровена величною ходою зійшла з підвищення і тільки-но хотіла покласти вінець, який тримала в руках, на шолом лицаря, як усі маршали вигукнули одностайно:

— Так не можна! Вінчають непокриту голову! (…).

Перед поглядами присутніх постало гарне, потемніле від засмаги обличчя парубка років двадцяти п’яти, обрамлене коротким світлим волоссям. Це обличчя було бліде як смерть і в одному чи двох місцях заплямоване кров’ю.

Слабкий стогін вихопився з грудей Ровени (…). Однак, відновивши душевну рівновагу й тремтячи від стримуваного

А. Носач. Ілюстрація до роману В. Скотта «Айвенго»

хвилювання, вона примусила себе витримати роль до кінця. Ровена поклала на схилену перед нею голову лицаря чудовий вінок, призначений як нагороду переможцеві, і вимовила виразно та спокійно:

— Дарую тобі цей вінець, лицарю, як нагороду, призначену доблесному переможцеві на сьогоднішньому турнірі... (...). Ще ніколи вінець лицарства не опинявся на більш гідному чолі.

Лицар схилив голову й поцілував руку прекрасної королеви, яка вручила йому нагороду за хоробрість, потім зненацька похитнувся та упав біля її ніг (...).

Седрик, онімівши від здивування через раптову появу свого сина-вигнанця, кинувся вперед, ніби бажаючи розлучити його з Ровеною. Але маршали встигли випередити його: відгадавши причину непритомності Айвенго, вони поспішили розстебнути його панцир і побачили, що в нього в боці зяє рана від удару списка.

Поміркуй!

- Про які традиції проведення загальних лицарських турнірів тобі стало відомо із цього розділу? У чому їхня відмінність від змагань сам на сам?
- Ким виявився лицар, Позбавлений Спадщини?
- Якою ціною йому дісталася перемога?
- Як відреагували на несподівану появу Айвенго леді Ровена та Седрик?
- Чи з'явилися в тебе здогадки щодо того, хто насправді Чорний Лицар?

Розділ XIII

Тільки-но було вимовлено ім'я Айвенго, воно полетіло з вуст до вуст зі швидкістю, яку могли забезпечити запал

одних і цікавість інших. Дуже швидко воно досягло слуху принца Джона. Обличчя його потьмарилося, коли він почув цю новину, потім, роззирнувшись довкола, принц сказав зневажливо:

— Що ви думаєте, добродії, а особливо ви, пріоре, про міркування вчених щодо незалежних від нас симпатій і антипатій? Недарма я відразу відчув ворожість до цього молодика, хоча й не підозрював, що під його кольчугою приховується мазунчик мого брата (...).

— Так, — мовив Вальдемар Фіцурс, — цей воїн, імовірно, зажадає назад замок і маєток, подаровані йому Річардом, які завдяки великодушності вашої високості перейшли у володіння Фрон де Бефа (...).

— Хто ця леді Ровена, про яку стільки говорять? — запитав принц Джон.

— Вона найбагатша спадкоємиця знатного саксонського роду, — відповів абат Еймер, — троянда краси й безцінна перлина, найпрекрасніша з тисячі, запашна мирра, зерно ладану.

— Ми втішимо її скорботу, — сказав принц Джон, — і заодно поліпшимо її рід, видавши заміж за нормана. Вона, мабуть, неповнолітня, а отже, ми маємо королівське право опікуватися її рукою (...). — Принц Джон почервонів і запитав: — Як ти називаєшся?

— Локслі, — відповів йомен.

— Ну, Локслі, — продовжував принц, — ти неодмінно візьмеш участь у змаганні після того, як ці йомени покажуть своє мистецтво. Якщо виграєш приз, я надбавлю тобі двадцять червінців, але якщо програєш, з тебе здеруть твій зелений каптан і проженуть з арени батогом (...).

Мішень установили на горішньому кінці південного проїзду на арену (...).

Один по одному стрільці впевнено посилали в ціль свої стріли. (...).

Локслі став на призначене місце й випустив стрілу з безтурботним виглядом, майже не цілячись. Його стріла влучила в мішень на два дюйми ближче до центра, ніж Губертова.

— Клянуся небом, — сказав принц Джон Губерту, — тебе варто повісити, якщо ти потерпиш, щоб цей негідник перевершив тебе в стрільбі.

Але в Губерта на всі випадки була лише одна відповідь.

— Та хоч повісьте мене, ваша високосте, — сказав він, — людина може зробити лише те, що їй до снаги (…).

Губерт знову став на місце й, пам'ятаючи пораду свого суперника, узяв до уваги слабкий вітерець, який щойно здійнявся, прицілився і вистрілив так вдало, що влучив просто в середину мішені (…).

— Краще цього пострілу тобі не вдасться зробити, Локслі, — сказав принц зі зловтішною посмішкою.

— А я підіб'ю його стрілу, — відповів Локслі й, прицілившись, розщепив стрілу Губерта, що стирчала в мішені (…).

— Тепер, — сказав Локслі, — дозвольте мені, ваша милосте, поставити таку мішень, як у нас у північних землях, і прошу постріляти по ній будь-якого доблесного йомена, який хоче заслужити усмішку своєї кралі (…).

За хвилину Локслі повернувся і приніс пряму гілку, завтовшки в палець і футів у шість завдовжки. Він узявся здирати з неї кору, пояснюючи, що пропонувати хорошому мисливцеві стріляти по такій широчезній мішені, яка була поставлена раніше, — значить насміхатися з нього (…).

Цього разу він прицілювався набагато ретельніше, і юрба, затамувавши подих, чекала, що буде. Стрілець виправдав загальну впевненість у його мистецтві: стріла розщепила вербову гілку, у яку була спрямована. Вибухнули захоплені вигуки. Навіть принц Джон забув на мить свою ворожість до Локслі, так він був вражений його спритністю.

— Ось тобі двадцять золотих, — сказав принц, — і мисливський ріг. Ти чесно заслужив приз. Ми дамо тобі п'ятдесят золотих, якщо ти погодишся носити нашу форму та вступити до нас на службу охоронцем (…).

— Вибачте мені, шляхетний принце, — сказав Локслі. — Я дав обітницю, що якщо колись вступлю на службу, то не інакше, як до царственого брата вашої величності, короля Річарда (…).

Поміркуй!

- Чому принца Джона та його прибічників засмутила звістка про появу Айвенго?
- Які лиховісні задуми визрівають у принца Джона щодо леді Ровени?
- Якого героя легенд зобразив В. Скотт під іменем Локслі?
- Які риси характеру виявляють Локслі та принц Джон під час поєдинку лучників?

Розділ XIV

Принц Джон давав розкішний бенкет у замку Ашбі (...).

За круговою чарою гості розговорилися про подвиги минулого турніру, про невідомого переможця в стрільбі з лука, про Чорного Лицаря, який відмовився від заслуженої слави, і про доблесного Айвенго (...). Лише принц Джон сидів, журно насупившись; видно було, що якась важка турбота лягла на його душу. Іноді під впливом свого почту він на хвилину змушував себе зацікавитися навколишнім. У такі хвилини принц хапав зі столу келих із вином, перехиляв його й, щоб поліпшити гумор, долучався до загальної розмови, нерідко невлад.

— Цей келих, — казав він, — ми піднімемо за здоров'я Вілфреда Айвенго, героя нинішнього турніру. Ми шкодуємо, що рана зашкодила його участі в нашому бенкеті. Нехай же всі вип'ють разом зі мною за його здоров'я. Особливо ж Седрик Ротервудський, поважний батько сина, який подає великі надії.

— Ні, мілорде, — заперечив Седрик, устаючи й ставлячи назад на стіл недопитий келих, — я не вважаю більше сином непокірливого юнака, який ослухався моїх наказів і відрікся від звичаїв і традицій пращурів.

— Не може бути! — вигукнув принц Джон із добре розіграним здивуванням. — Чи можливо, щоб такий доблесний лицар був непокірливим і негідним сином?

— Так, мілорде, — відповів Седрик, — Вілфред такий. Він залишив рідну домівку та приєднався до легковажних шляхтичів, які становлять двір вашого брата (...).

— На жаль! — мовив принц Джон із глибоким зітханням удаваного співчуття. — Уже якщо ваш син зв'язався з моїм

бідолашним братом, то немає сенсу запитувати, де й від кого він навчився неповаги до батьків.

І це казав принц Джон, навмисно забуваючи, що з усіх синів Генріха II саме він найбільше вирізнявся своєю непокірливою вдачею та невдячністю до батька (…).

— Ну, добродії, — сказав принц Джон, у якого від випитого вина починало шуміти в голові, — ми зробили належну честь нашим саксам (…). Поважний пане, — вів далі він, звертаючись до Седрика, — чи не зможете ви назвати нам такого нормана, ім'я якого найменше вам неприємне? (…).

— Ваша високосте, ви хочете, щоб я назвав ім'я нормана, гідного згадування на нашому бенкеті. Для мене це досить важке завдання (…). Однак я хочу назвати такого нормана — першого серед хоробрих і вищого за званням, кращого й шляхетного представника свого роду (…). Піднімаю мій келих за Річарда Левове Серце!

Принц Джон, який очікував, що сакс закінчить свою промову проголошенням його імені, здригнувся, почувши ім'я ображеного ним брата (…).

Насолодившись своїм торжеством, Седрик звернувся до свого супутника:

— Ходімо, шляхетний Ательстане, — сказав він (…). На королівський бенкет ми досить надивилися. Досить із нас нормандської чемності.

Із цими словами він підвівся і вийшов із зали, а за ним пішли Ательстан і деякі інші гості-сакси, які також вважали себе ображеними через знущання принца Джона та його наближених (…).

Поміркуй!

- Чому Седрик Сакс гнівається на свого сина Айвенго?
- За що Седрик Сакс зневажає норманів і принца Джона? Як він виражає свою зневагу?

Розділ XVI

Читач не міг забути, що результат турніру вирішився завдяки втручанню невідомого лицаря — того, хто за свою байдужість отримав спочатку прізвисько Чорного Лицаря. На-

давши допомогу Айвенго, лицар, тільки-но двобій закінчився перемогою, негайно залишив арену, і його ніде не могли відшукати, щоб вручити нагороду за доблесть. Поки сурмачі й герольди закликали його, лицар давно вже заглибився в ліс, тримаючи шлях на північ та уникаючи торованих доріг. Він зупинився на нічліг у маленькій корчмі, що стояла осторонь великої дороги. Там він довідався від мандрівного менестреля, чим закінчився турнір (...).

Поміркуй!

Чому, на твою думку, Чорний Лицар переховується?

Розділ XVIII

Коли Седрик Сакс побачив, як його син, знепритомнівши, упав на арену в Ашбі, першим його бажанням було послати своїх людей подбати про нього, але ці слова застрягли в нього в горлі. За присутності такого товариства він не міг примусити себе визнати сина, якого вигнав із дому й позбавив спадщини. Однак він наказав Освальду не спускати з нього очей і з допомогою двох кріпаків перенести в Ашбі, тільки-но юрба розійдеться. Але Освальд запізнився з виконанням цього розпорядження: юрба розійшлася, а лицар зник (...).

— Нехай іде своєю дорогою, — сказав він. — Нехай ті й лікують його рани, заради кого він їх дістав. Йому більше личить виробляти фокуси, вигадані нормандськими лицарями, ніж підтримувати честь і славу своїх англійських пращурів мечем і сокирою — хорошою давньою зброєю нашої батьківщини.

— Якщо для підтримки честі та слави своїх пращурів, — сказала Ровена, яка була присутня тут-таки, — досить бути мудрим у порадах і хоробрим у бою, якщо досить бути найвідважнішим із відважних і найшляхетнішим зі шляхетних, то хто ж, крім його батька, заперечуватиме...

— Мовчіть, леді Ровено! Я не хочу вас слухати! Приготуйтеся до вечірніх зборів у принца. Цього разу нас запрошують із такою небувалою пошаною і люб'язністю, про які сакси й не чули з фатального дня битви під Гастингсом. Я вирушу туди негайно, хоча б для того, щоб показати гордим норма-

А. Носач. Ілюстрація до роману В. Скотта «Айвенго»

нам, як мало я переймаюся долею сина, дарма що він переміг сьогодні їхніх найхоробріших воїнів.

— Туди, — сказала леді Ровена, — я не поїду й прошу вас зважте на непоступливість, яку ви вважаєте твердістю та мужністю (…).

Седрик ужив такі суворі заходи в надії, що за відсутності Вілфреда Ровена змінить свої почуття. Однак він помилився: Ровена виявилася непоступливою, що пояснювалося почасти характером її виховання. В очах Седрика Альфред був чимось на кшталт божества. Тому він ставився до останньої представниці його роду з винятковою повагою (…).

Вона з дитинства привчилася не лише діяти на свій розсуд, але й наказувати іншим; а тому немає нічого дивного, що в такому питанні, у якому інші дівчата, навіть виховані в повній підлеглості й покорі, схильні виявляти деяку самостійність і здатні заперечувати владу своїх опікунів і батьків, Ровена висловила обурення. Вона рішуче противилася всякому зовнішньому тиску й навідріз відмовилася давати комусь право спрямовувати її прихильності всупереч її волі. Свої думки й почуття вона висловлювала сміливо, і Седрик, не в змозі опиратися звичному шанобливому підпорядкуванню її волі, зайшов у глухий кут і не знав тепер, як змусити її слухатися свого опікуна (…).

Поміркуй!

- Які слова та вчинки Седрика Сакса вказують на те, що він є справжнім патріотом?
- Доведи, що в душі Седрика Сакса борються почуття любові до сина та до Батьківщини.
- Якими рисами характеру вирізняється Ровена?

Розділ XXI

Поки вживали всі ці заходи для звільнення Седрика та його супутників, озброєний загін, що взяв їх у полон, поспішав до укріпленого замку, де передбачалося тримати їх в ув'язненні. (...). У цей час між двома ватажками відбувалася така розмова:

— Час тобі полишити нас, Морісе, — казав тамплієр лицареві де Брасі. — Для того щоб розіграти другу частину нашої містерії, тепер ти повинен виступати в ролі визволителя.

— Ні, я передумав, — сказав де Брасі. — Я доти не полишу тебе, доки ми не доправимо здобич у замок Фрон де Бефа. Тоді я постану перед леді Ровеною в моєму сьогоднішньому вигляді й сподіваюся запевнити її, що в усьому винна сила моєї пристрасті (...).

— Тож знай, — сказав тамплієр, — я анітрохи не цікавлюся твоєю блакитноокою красунею. В одному загоні з нею є інша, котра мені до вподоби набагато більше.

— Як, невже ти здатен опуститися до служниці? — сказав де Брасі.

— Ні, лицарю, — відповів тамплієр гордовито, — до служниці я не опущуся. Серед полонених є в мене здобич, нічим не гірша за твою.

— Не може бути. Ти хочеш сказати — чарівна юдейка? — сказав де Брасі.

— А якщо й так, — заперечив Буа-Гільбер, — хто може мені перешкодити в цьому? (...).

Тільки-но Седрик угледів обриси зубчастих сірих стін замку, що поросли мохом і піднімалися над навколишніми лісами, йому все відразу стало зрозуміло.

— Даремно я кривдив злодіїв і розбійників тутешніх лісів, — сказав він, — подумавши, що ці бандити можуть належати до їхньої ватаги... Це все одно, що дорівняти лисиць наших лісів до хижих вовків Франції. Кажіть, підступні собаки, чого домагається ваш господар: моєї смерті чи мого багатства? Мабуть, йому кривдно, що ще залишилося двоє саксів, я та шляхетний Ательстан, які володіють земельними угіддями в цій країні. Так убийте ж нас і завершіть тим своє лиходійство. Ви забрали наші вольності, забирайте й життя. Якщо

Седрику Саксу не до снаги врятувати Англію, він ладен умерти за неї. Скажіть вашому жорстокосердому господареві, що я лише благаю його відпустити й не ображати леді Ровену. Вона жінка; йому немає чого боятися її, а з нами вмруть останні бійці, які мають зухвалість за неї заступатися (…).

Поміркуй!

- Чиїми бранцями стають Седрик Сакс і Ровена?
- Які підступні плани у викрадачів?
- Як під час цих подій виявляється сила характеру Седрика Сакса?

Розділ XXII

Нехай наші саксонські ватажки знову беруться до перерваного сніданку, щойно почуття голоду переможе їхню непогамовану цікавість, а ми повернемося до бідолашного бранця — Ісака з Йорка. Нещасного єврея заштовхнули до тюремного підвалу замку, викопаного глибоко під землею, навіть глибше, ніж дно рову довкола замкового муру, і через те дуже вогкого. Світло проникало туди лише крізь один чи два невеличкі отвори, до яких полонений не міг дотягтися рукою (…).

— На цих терезах, — сказав безжальний барон, — ти відважиш мені тисячу фунтів срібла точно за вагою, визначеною королівською рахунковою палатою в Лондоні (…).

— Я заплачу́ тисячу фунтів срібла, — мовив він кволим голосом і, трохи помовчавши, додав: — Заплачу́. Звісно, за допомогою моїх братів, тому що мені доведеться жебракувати біля дверей нашої синагоги, щоб зібрати таку нечувану суму. Коли й куди її внести? (…)

— Ну, та мені байдуже, — сказав Фрон де Беф, — мені цікаво знати, коли я отримаю своє срібло. Коли ти мені допровадиш шекелі, Ісаку?

— Нехай дочка моя Ребекка поїде до Йорка, — відповів Ісак, — під охороною ваших служок, шляхетний лицарю, і за час, що знадобиться вершнику на дорогу в обидва кінці, гроші будуть доправлені сюди, і ви зможете зважити та зміряти їх ось тут, на долівці.

— Твоя дочка? — мовив Фрон де Беф з удаваним здивуванням. — Присягаюся, Ісаку, шкода, що я цього не знав. Я вважав, що та чорноброва дівчина — твоя утриманка, і за звичаєм давніх патріархів, які показали нам такий приклад, приставив її за служницю до сера Бріана де Буа-Гільбера (…). До того ж чому ти вважаєш, що з дівчиною станеться біда, якщо вона дістанеться Буа-Гільберу?

— Неминуче станеться! — вигукнув Ісак, заламуючи руки в смертельній тузі. — Чого ж іншого чекати від тамплієра, як не жорстокості до чоловіків і ганьби для жінок? (…) Мені байдуже! — вигукнув Ісак, доведений до відчаю зганьбленим почуттям батьківської любові. — Чини зі мною, як знаєш. Моя дочка — кров і плоть моя, вона мені в тисячу разів дорожча за власне тіло, яке ти погрожуєш понівечити. Не бачити тобі мого срібла! Жодної срібної монети не дам тобі, назарянине, хоч би від цього залежав порятунок твоєї душі, засудженої на загибель за злочини. Бери моє життя, коли хочеш, а потім розповідай, як юдей, незважаючи на тортури, зумів допекти християнинові.

— А ось побачимо, — сказав Фрон де Беф. — Присягаюся благословенним хрестом, яким гребує твоє прокляте плем'я, ти в мене скуштуєш і вогню, і гострої сталі. (…)

Раптом пролунали звуки сурми, які тричі повторилися так гучно, що пробилися навіть у глибини підземелля (…).

Поміркуй!

- У яких умовах опиняється полонений Ісак із Йорка?
- Яку суму викупу в нього вимагають?
- Що він дізнається про долю своєї доньки Ребекки?
- Що, на твою думку, можуть віщувати звуки сурми?

Розділ XXIII

Кімната, у яку привели леді Ровену, була прибрана з грубуватою претензією на розкіш і велич; оселивши її тут, вочевидь, прагнули виказати їй, на відміну від решти полонених, особливу пошану (…).

Близько полудня де Брасі, заради якого й був затіяний напад, з'явився виконувати задуманий намір, тобто добиватися руки й посагу леді Ровени (…).

Він привітав Ровену, знявши перед нею свій оксамитовий берет (…). Оскільки леді Ровена й далі стояла, лицар зняв рукавичку з правої руки, маючи намір підвести її до крісла. Проте леді Ровена жестом відхилила цю люб'язність і сказала:

— Якщо я перебуваю в присутності мого тюремника, лицарю (а обставини такі, що я не можу вважати інакше), то в'язневі пристойніше стоячи вислухати свій вирок.

— О ні, чарівна Ровено, — відповів де Брасі, — ти перебуваєш у присутності свого бранця, а не тюремника. Це твої чарівні очі мають винести де Брасі свій вирок.

— Я не знаю вас, сер, — заявила вона, випростуючись із гордим виглядом ображеної знатної красуні, — я не знаю вас, а зухвала фамільярність, з якою ви звертаєтеся до мене на жаргоні трубадура, не виправдовує розбійницького насильства. (…)

— Я можу вгадати вашу думку, леді, — сказав де Брасі, — хоча ви, можливо, вважаєте, що висловилися достатньо невиразно, аби я зрозумів її. Не очікуйте, що Річард Левове Серце коли-небудь посяде свій трон. Ще менш імовірно, щоб його пестунчик Вілфред Айвенго підвів вас до його трону та відрекомендував як свою дружину. Інший претендент на вашу руку, можливо, переймався б ревнощами, але на моє рішення не може вплинути думка про цю дитячу й безнадійну пристрасть. Знайте, леді, що зараз мій суперник — у моїй владі (…).

— Вілфред тут? — мовила Ровена зневажливо. — Це така ж правда, як те, що Фрон де Беф — йому суперник.

Де Брасі із хвилину пильно дивився на неї.

— Ти справді не знала про це? — запитав він. — Хіба ти не знала, що в ношах Ісака везли Вілфреда Айвенго? (…)

— Та якби він і був тут, — сказала Ровена, примушуючи себе говорити байдуже, хоча вся тремтіла від болю та страху, що охопили її, — у чому ж він може бути суперником баронові Фрон де Бефу? Чим йому перейматися, крім короткочасного ув'язнення в цьому замку, а потім пристойного викупу, як годиться між лицарями?

— Невже ж і ти, Ровено, — сказав де Брасі, — як усі жінки, вважаєш, що у світі не буває іншого суперництва,

крім як через вашу красу? Невже ти не знаєш, що честолюбство та жадібність породжують не менші ревнощі, ніж кохання? (…)

— Урятуй його, заради бога! — мовила Ровена, утрачаючи всю свою твердість і холонучи від жаху про небезпеку, що загрожує її коханому.

— Це я можу зробити й зроблю, — сказав де Брасі. — Коли Ровена погодиться стати дружиною де Брасі, хто ж наважиться вчинити насильство над її родичем, сином її опікуна, товаришем її дитинства? (…) Використай свій вплив на мене на його користь, і він буде порятований. Якщо ж ти відхилиш мою пропозицію, Вілфред помре, а ти через це станеш вільною (…).

Поміркуй!

- Які наміри були в де Брасі щодо Ровени?
- За яких умов Ровена може врятувати Айвенго?
- Що в поведінці Ровени вказує на силу її почуттів до Айвенго?

Розділ XXIV

Поки описані нами сцени відбувалися в різних куточках замку, єврейка Ребекка чекала на вирішення своєї долі, зачинена у віддаленій відокремленій башті. Сюди її привели двоє замаскованих слуг і заштовхнули до маленької кімнати, де вона опинилася віч-на-віч зі старою чаклункою (…). Коли Ребекка ввійшла, стара підвела голову й вирячилася на гарну єврейку з тією злостивою заздрістю, з якою старість і потворність, посилені хворобливим станом, дивляться на юність і красу (…).

— Які ще бісівські справи вони задумали? — запитала стара, бурмочучи собі під ніс і хижими очима поглядаючи скоса на Ребекку (…). — З якої країни? Сарацинка чи єгиптянка? Чому не відповідаєш? Коли вмієш плакати, мабуть, умієш і говорити.

— Не сердься, матінко, — сказала Ребекка (…).

— Є лише один спосіб піти звідси — через ворота смерті (…).

Полонянка здригнулася та зблідла, коли на сходах почулися кроки. Двері тихо відчинилися, і високий на зріст чоловік, одягнений так само, як і всі розбійники, які були причиною її біди, повільно ввійшов до кімнати й зачинив за собою двері (…). Вона простягнула розбійникові два дорогоцінні браслети й намисто, які зняла із себе ще раніше, припускаючи, що, задовольнивши його користолюбство, вона може задобрити його.

— Ось візьми, друже мій, — сказала вона, — і, заради бога, змилуйся наді мною і моїм старим батьком! Це коштовні речі, але вони ніщо порівняно з тим, що батько дасть тобі, якщо ти відпустиш нас із цього замку, не завдавши обра́зи.

— Чарівна квітко Палестини, — відповів розбійник, — ці східні перли поступаються білизні́ твоїх зубів. Ці діаманти виблискують, але їм не зрівнятися з твоїми очима, а відтоді, як я взявся до свого вільного ремесла, я дав обітницю завжди цінувати красу вище за багатство (…).

— То чого ж тобі треба від мене, якщо не багатства? — запитала Ребекка. — Між нами не може бути нічого спільного: ти християнин, я юдейка. Наш союз був би однаково беззаконним в очах і вашої церкви, і нашої синагоги.

— Це справді так, — відповів тамплієр, розсміявшись. — Одружуватися з юдейкою! О ні, хоч би вона була царицею Савською! До того ж нехай буде тобі відомо, прекрасна дочко Сіону, що якби один із королів-християн запропонував мені руку своєї дочки-християнки й віддав би Лангедок у посаг, я і тоді не зміг би з нею одружитися. Мої обітниці не дозволяють мені кохати жодної дівчини інакше, як par amours[1] (…).

— Стій, де стоїш, зарозумілий лицарю, або підійди, якщо хочеш! Але один крок вперед — і я кинуся вниз. Моє тіло розіб'ється об камені цього двору, та я не стану жертвою твоїх грубих пристрастей (…).

[1] Тобто беручи її за коханку, а не одружуючись *(фр. заст.)*.

Поміркуй!

- Чому Ребекка стає полонянкою?
- Як вона реагує на непристойні пропозиції лицаря?
- Чи можна вчинки Бріана де Буа-Гільбера назвати християнськими?

Розділ XXV

(…) «… я, Гурт, син Беовульфа, свинар із маєтку вищезазначеного Седрика, за сприяння наших союзників та однодумців, які перебувають із нами в спілці в цій справі, а саме: хороброго лицаря, який називається Чорний Лицар, і доброго йомена Роберта Локслі, на прізвисько Влучний Стрілець, оголошуємо вам, Реджинальде Фрон де Беф, і всім, хто є вашими спільниками та союзниками, що ви без усякої причини й без оголошення ворожнечі, хитрістю і лукавством захопили в полон нашого господаря, вищезгаданого Седрика, а також високородну дівицю леді Ровену з Гарготстандстеда, а також шляхетного дворянина Ательстана Конінгсбурзького, а також кількох осіб вільнонароджених людей, які перебувають у них на службі, так само як і кількох кріпаків, також єврея Ісака з Йорка з дочкою, а також заволоділи кіньми та мулами; указані високородні особи зі своїми слугами й рабами, кіньми та мулами, а також і зазначені єврей із єврейкою нічим не завинили його величності, а мирно проїздили королівською дорогою, як годиться вірним підданим короля, а тому ми просимо й вимагаємо, щоб зазначені благородні персони (…) були не пізніше як за годину після отримання цього листа видані нам або кому ми накажемо прийняти їх у повній цілості, не ушкодженими ані тілесно, ані стосовно їхнього майна. Інакше оголошуємо вам, що вважаємо вас зрадниками та розбійниками, маємо намір битися з вами, доймати облогою, атаками або інакше чинити вам усіляку шкоду й розорення (…)».

Поміркуй!

- Хто надіслав листа викрадачам?
- Про що в ньому йдеться?

Розділ XXVI

Коли блазень, убраний у рясу самітника й підперезаний вузлуватим мотузком, з'явився перед воротями замку Реджинальда Фрон де Бефа, чатовий запитав, хто він і навіщо прийшов (…).

— Я покірливий чернець францисканського ордену, прийшов надати останню втіху нещасним в'язням, які перебувають у стінах цього замку (…).

— Ти чуєш, Ательстане? — запитав Седрик. — Зміцнімося духом для останнього нашого подвигу, бо краще вмерти, як годиться чоловікам, аніж жити в неволі (…).

— Зачекайте хвилинку, дядечку, — відповів блазень своїм звичайним голосом, — куди це ви так швидко зібралися? Краще озирніться гарненько, перш ніж стрибати в непроглядну пітьму.

— Дивно, — сказав Седрик, — цей голос мені знайомий.

— То голос вашого вірного раба й блазня, — відповів Вамба, скидаючи з голови каптур (…).

— Як так, шахраю? — запитав Седрик.

— Одягайте цю рясу й мотузок — адже саме вони є ознакою мого священного сану — і спокійнісінько йдіть із замку, а мені залиште свій плащ і пасок, щоб я міг посісти ваше місце (…).

Ребекка пішла геть. Урфріда, поступаючись її благанням, дозволила їй залишити башту, а потім приставила її доглядати за пораненим Айвенго (…).

Поміркуй!

- Ким виявився чернець?
- Про що свідчить готовність блазня Вамби врятувати свого господаря?

Розділ XXVIII

Ми змушені зробити невеличкий відступ, аби повідомити читачеві деякі відомості, необхідні для розуміння подальшої розповіді. Утім, читач і сам, звісно, здогадався, що Ребекка попрохала свого батька забрати Айвенго, залишеного без допомоги на арені, і відвезти його до будинку Ісака (…).

Ребекка була наділена не лише красою, а й великими знаннями та користувалася надзвичайною пошаною серед свого народу, її прирівнювали до тих обдарованих жінок, про яких згадується у Священному Писанні. Батько її, який і сам невільно захоплювався її талантами, любив її безмежно, надавав їй незрівнянно більше свободи, ніж було заведено в євреїв, і не лише часто запитував у неї порад, але й часом, як ми вже бачили, діяв, більше зважаючи на її думку, ніж на власну.

Коли Айвенго принесли до житла Ісака, він був без тями, оскільки втратив багато крові. Ребекка, оглянувши рану та приклавши до неї свої ліки, сказала батькові, що якщо у хворого не буде пропасниці, а бальзам старої Міріам не втратив своєї цілющої сили, то можна не боятися за його життя (…).

— Ти маєш рацію, Ребекко, — замислено мовив Ісак. — Нехай наш дім буде його домом, поки він не вилікується від своїх ран. І коли той, хто називається Левовим Серцем, повернеться до Англії, про що вже ходять чутки, тоді Вілфред Айвенго правитиме мені за мур, щоб сховатися від королівського гніву.

Вечір уже добігав кінця, коли Айвенго опритомнів (…).

Важке драпірування піднялося, і до кімнати прослизнула жінка в розкішному східному вбранні. (…)

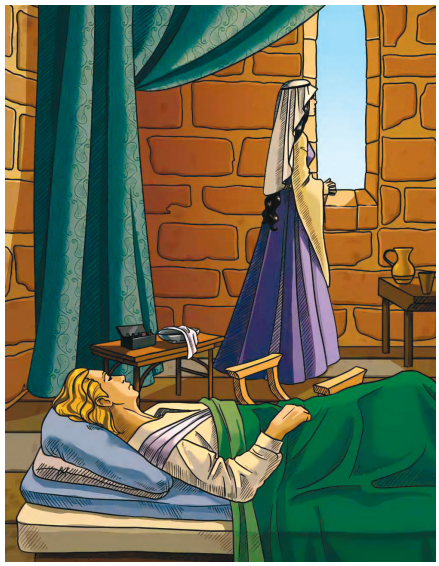
Красуня, яка була його лікарем, зібралася іти, він не міг далі опиратися цікавості, що оволоділа ним, і сказав, звертаючись до неї арабською (…):

— Прошу вас, люб'язна дівчино, будьте ласкаві… (…)

— Я живу в Англії, лицарю, — сказала вона, — і розмовляю англійською, хоча за походженням належу до іншої країни.

— Шляхетна дівчино, — почав Айвенго, проте Ребекка знову поквапилася його перервати.

— Лицарю, — сказала вона, — не використовуйте щодо мене титул шляхетності. Краще відразу дізнайтеся, що ваша служниця — усього-на-всього бідна юдейка, дочка саме того Ісака з Йорка, якому ви нещодавно надали заступництво, — і сумно зітхнула, побачивши, як швидко шаноб-

А. Носач. Ілюстрація до роману В. Скотта «Айвенго»

ливе захоплення і навіть ніжність Айвенго поступилися місцем прохолодному й не дуже глибокому почуттю вдячності за неочікувану допомогу (…).

— Хіба немає в Ашбі, — сказав він, — або де-небудь в околицях якогось Франкліна або хоч би багатого селянина, який погодився б узяти на себе турботу про пораненого земляка, поки він не зможе знову носити зброю? (…).

— Безперечно, — відповіла Ребекка із сумною усмішкою. — Проте, лицарю, якщо ви не бажаєте позбутися свого лікаря, вам треба їхати з нами. Як вам відомо, юдеї вміють лікувати рани, хоч і не завдають їх. А в нашій родині до того ж іще із часів царя Соломона зберігаються деякі лікарські секрети (…).

— А як швидко ти можеш зробити це? — з нетерпінням запитав Айвенго.

— За вісім днів, якщо будете терпляче й слухняно виконувати мої приписи, — відповіла Ребекка (…).

— Якщо ти виконаєш свою обіцянку, дівчино, я тобі заплачу (…).

— Я лише про те й хочу просити, щоб ти надалі вірив, що юдей здатен надати християнинові добру послугу, навзамін нічого не бажаючи, окрім благословення великого Отця нашого, який однаково створив і юдеїв, і християн (…).

Поміркуй!

- Хто доглядає за пораненим Айвенго?
- Як Айвенго ставиться до Ребекки?
- Які вміння та риси характеру виявляє Ребекка?

Розділ XXXI

(…) І Чорний Лицар, і Локслі були цілком згодні із саксом, що варто спробувати взяти стіни приступом, оскільки це єдина можливість виручити бранців, які потрапили до рук жорстокого барона Фрон де Бефа (…).

Чорний Лицар звернувся до своїх воїнів із такою промовою:

— Більше немає чого чекати, друзі мої. Сонце хилиться на захід, а я маю таку справу, яка не дозволить мені провести з вами бодай іще один день (…). Нам треба поквапитися. Один із вас піде до Локслі й скаже йому, щоб він починав стрілянину з луків із протилежного боку замку та рухався вперед. А ви, справжні англійські серця, залишайтеся зі мною і приготуйтеся спустити на воду пліт, щойно відчиниться брама вежі. Сміливо прямуйте за мною по дошках і допоможіть мені розбити ген ті ворота в головній стіні фортеці. Ті з вас, хто не бажає брати участі в цій справі або в кого немає відповідної зброї, нехай займуть верхівку передової вежі, добре натягнуть луки та стріляють у кожного, хто з'явиться на протилежному мурі замку. Шляхетний Седрику, ви очолите тих, що залишаються? (…).

— Я не можу бути очільником, проте нехай буде проклята моя могила, якщо я не вирушу в наступ у перших рядах, куди ви вкажете! Це моя війна, і я маю бути в центрі її (…).

Після від'їзду тамплієра решта захисників замку, яким не вдалося втекти з ним, продовжували чинити відчайдушний опір (…).

Поміркуй!

- Хто вирушає на штурм замку, у якому було ув'язнено полонених?
- Чим закінчується штурм?

Розділ XXXII

(…) Розбійники зібралися довкола заповітного дуба на Оленячому пагорбі. Усю ніч вони підкріплювали свої сили після вчорашньої облоги (…).

— А ти, мій бідолахо, — мовив Седрик, обернувшись та обійнявши свого блазня, — як мені нагородити тебе, що не побоявся наразити своє тіло на смерть заради мого порятунку? (…)

— Що ж це таке? — вигукнув блазень, вириваючись з обіймів свого господаря. — Ти платиш за мої послуги солоною водою? Відтак і блазневі доведеться плакати за компанію. А як же він жартуватиме? Слухай-но, дядечку, якщо справді хочеш нагородити мене, вибач, будь ласка, мого приятеля Гурта за те, що він украв один тиждень служби в тебе й віддав його твоєму синові.

— Вибачити! — вигукнув Седрик. — Не лише вибачаю, а й нагороджу його. Гурте, ставай навколішки!

Свинар миттю скорився.

— Ти більше не раб і не невільник, — виголосив Седрик, торкнувшись його жезлом, — відтепер ти вільна людина й вільний проживати в містах і поза містами, у лісах і в чистому полі. Дарую тобі ділянку землі в моєму Волбругемському володінні, прийми її від мене та моєї родини на користь твою і твоєї родини відтепер і назавжди, і нехай Бог покарає кожного, хто чинитиме супротив.

Уже не раб, а вільна людина й землевласник, Гурт схопився на ноги та двічі високо підстрибнув.

— Коваля б мені, пилку! — вигукнув він. — Геть цей нашийник із вільної людини! Шляхетний пане мій, від вашого дарунку я став удвічі сильнішим і битимуся за вас удвічі краще! Вільна душа в моїх грудях! Зовсім іншою людиною став і для себе, і для всіх! (…)

Почувся стукіт копит, і з'явилася леді Ровена в супроводі кількох вершників і великого загону піших слуг. Вони весело потрушували своїми списами та стукали алебардами, радіючи її звільненню. Сама вона, у багатому вбранні, верхи на гнідому коні, знову набула своєї колишньої величавої постави. Лише надзвичайна її блідість нагадувала про страждання, яких вона зазнала. Її чарівне обличчя було сумним, але в очах світилося сподівання на майбутнє і вдячність за визволення від лиха. Вона знала, що Айвенго живий, і знала, що Ательстан помер (…).

Поміркуй!

- Як віддячує Седрик Сакс своєму свинареві Гурту та блазню Вамбі за порятунок? Як вони на це реагують?
- Чим пояснюються страждання Ровени?

Розділ XXXIV

Принц Джон давав у Йоркському замку великий бенкет і запросив на нього тих шляхтичів і церковників, із чиєю допомогою сподівався заволодіти престолом свого брата (…). Задля успішного виконання такого задуму не можна було обійтися без суворої наполегливості та запеклої хоробрості барона Фрон де Бефа, без відваги й запалу Моріса де Брасі, а також бойового досвіду Бріана де Буа-Гільбера (…).

— Тамплієр утік, — відповів де Брасі, — а барона Фрон де Бефа ви більше не побачите: він загинув у розпеченій могилі, серед палаючих руїн свого замку. Я один урятувався (…). Гірша звістка попереду, — сказав де Брасі й, наблизившись до принца, мовив тихим і виразним голосом: — Річард тут, в Англії. Я його бачив і говорив із ним.

Принц Джон сполотнів, захитався, як людина, поранена в груди (…).

Поміркуй!

Як реагує принц Джон на звістку, яку приніс Моріс де Брасі? Чому?

Розділ XXXVII

Трибунал, перед яким мала з'явитися нещасна та ні в чому не винна Ребекка, був розташований на помості величезної зали (…).

Великий магістр підвищив голос і звернувся до зборів:

— Преподобні та хоробрі мужі, лицарі, пресептори, друзі нашого святого ордену, брати й діти мої! (…) Ми викликали сюди юдейську жінку, на ім'я Ребекка, дочку Ісака з Йорка, жінку, відому своїм чаклунством. Цим чаклунством вона зіпсувала кров і потьмарила розум не простої людини, а лицаря. Побратим наш, Бріан де Буа-Гільбер, відомий не лише

нам, а й усім тут присутнім як хоробрий і старанний захисник хреста, який здійснив безліч доблесних подвигів у Святій Землі (…). Коли ж ми почули, що цей шляхетний лицар раптом зрадив статут нашого Храму та зв'язався з юдейською дівчиною, ми могли приписати все це лише диявольській мані або чарам (…).

Великий магістр зібрав думки своїх радників та врочисто запитав Ребекку, що вона може сказати проти смертного вироку, який він має намір зараз виголосити.

— Розраховувати на ваше співчуття, — сказала прекрасна єврейка голосом, що здригнувся від хвилювання, — було б, як бачу, марно й принизливо. Пояснювати вам, що лікування хворих і поранених не може бути противне Богові, у Якого всі ми віримо, було б даремно. Доводити, що багато вчинків, у яких звинувачують мене ці люди, абсолютно неможливі, безплідно: вочевидь, ви в них вірите. Так само безглуздо виправдовуватися, що мій одяг, моя мова та мої звички чужі вам, бо властиві моєму народу (…). Але я запитую його — Бріане де Буа-Гільбере, я звертаюся до тебе самого: скажи, хіба всі ці звинувачення не хибні. Хіба все це не найжахливіший наклеп? (…)

Запанувала тиша. Погляди всіх були спрямовані на Бріана де Буа-Гільбера. Він мовчав (…).

— Згідно з вашими жорстокими законами в мене залишається тільки один засіб для порятунку, — сказала Ребекка. — (…) Я заперечую всі ваші звинувачення, оголошую себе невинною, а свідчення помилковими. Вимагаю призначення Божого суду, і нехай мій захисник підтвердить, що правда на моєму боці.

— Але хто ж, Ребекко, — сказав великий магістр, — погодиться виступити захисником юдейки, та ще й чаклунки? (…)

— Я вимагаю призначення двобою. Ось мій виклик.

Вона зняла зі своєї руки вишиту рукавичку й кинула її до ніг великого магістра з такою простотою і з таким почуттям власної гідності, які викликали загальний подив і захоплення (…).

Поміркуй!

- У чому звинувачують Ребекку?
- Доведи, що ці звинувачення безглузді.
- Як поводиться Ребекка? Про які риси її характеру свідчить така поведінка?

Розділ XXXIX

Надвечір того дня, коли відбувався суд над Ребеккою (якщо тільки можна це назвати судом), хтось тихо постукав у двері її темниці. (…)

— Увійди, — відгукнулася Ребекка, — коли друг ти мені, а якщо ворог — не в моїй волі заборонити тобі ввійти.

— Це я, — сказав Бріан де Буа-Гільбер, заходячи, — а чи друг я, чи ворог, це залежатиме від того, чим закінчиться наше побачення.

Стривожена появою людини, нестримну пристрасть якої вона вважала головною причиною свого лиха, Ребекка позадкувала (…).

— У тебе немає причин боятися мене, Ребекко, — вів далі тамплієр, — або, точніше, тобі нічого боятися мене тепер (…).

— Буа-Гільбере, — відповіла єврейка, — ти не знаєш жіночого серця або бачив лише таких жінок, які втратили найкращі жіночі чесноти. Можу тебе запевнити, гордий лицарю, що ні в одній із найстрашніших битв не виявляв ти такої мужності, яку виявляє жінка, коли обов'язок або прихильність спонукають її до страждань. Я жінка, зніжена вихованням, від природи боязка, я насилу витримую тілесні муки; та коли ми з тобою з'явимося на фатальне поле бою, ти — битися, а я — на страту, я твердо переконана, що моя відвага буде набагато вищою за твою. Прощавай, я не хочу більше витрачати слів на тебе (…).

— Я зачарований, присягаюся небесами! — сказав Буа-Гільбер (…). — Я не маю сили розлучитися з тобою, ніби мене втримує якась надприродна сила. Прекрасне створіння! — вів далі він, наближаючись до неї з великою пошаною. — Така молода, така гарна, така безстрашна перед обличчям смерті! І приречена померти в ганьбі й у муках. Хто може не плакати над тобою? Двадцять років сльози не наповнювали моїх очей,

а зараз я плачу, дивлячись на тебе. Але що має відбутися — відбудеться, ніщо не врятує тебе. Ми з тобою обоє — сліпі знаряддя долі, що штовхає нас на призначений шлях, як два кораблі, які мчать бурхливими хвилями, а скажений вітер зіштовхує їх між собою на погибель. Пробач мене, і розійдімося, як друзі. Марно прагнув я похитнути твою рішучість, але й сам залишаюся твердий і непохитний, як непохитна наша доля.

— Люди нерідко звалюють на долю наслідки власних пристрастей, — сказала Ребекка. — Але я пробачаю тобі, Буа-Гільбере, винуватцю моєї передчасної смерті (…).

Поміркуй!

- У чому виявляється сила пристрасті Буа-Гільбера?
- Який складний вибір між життям і честю робить Ребекка?

Розділ XLII

Вхід до головної башти Конінгсбурга дуже своєрідний і свідчить про грубу простоту тієї епохи, коли було зведено цей замок. Два нижні поверхи правили за льохи або каземати; світло й повітря проникало туди через чотирикутний отвір у підлозі третього поверху; потрапити туди можна було лише за допомогою переносних дерев'яних сходів. Сполучення із четвертим поверхом здійснювалося через зовнішні сходи навколо замку.

Такими складними лабіринтами й повели доброго короля Річарда та його вірного Айвенго до круглої зали, яка займала весь третій поверх. Скориставшись тривалим і складним переходом, Вілфред Айвенго добре сховав обличчя під каптуром свого плаща, щоб його дочасно не впізнав батько.

У залі довкола великого дубового стола сиділо дванадцять знатних саксів з усіх сусідніх околиць (…).

Седрик посідав місце поряд з усіма, але за загальної мовчазної згоди був головною особою в цій залі. Коли ввійшов Річард, Седрик поважно підвівся з місця та, піднісши кубок, виголосив привітання: «Ласкаво просимо!» (…)

Сказавши, що їм негайно буде доставлено все, що вони побажають, він уже зібрався був іти, але Чорний Лицар затримав його за руку.

А. Носач. Ілюстрація до роману В. Скотта «Айвенго»

— Дозвольте вам нагадати, шляхетний пане, — сказав він, — що коли ми з вами востаннє бачилися, ви обіцяли за ті послуги, які мені вдалося надати вам, зробити мені подарунок.

— Усе, що завгодно, шляхетний лицарю, — відповів Седрик (...).

— Досі ви мене знали під ім'ям Чорного Лицаря Пут і Кайданів Лазурових. Знайте ж, що я Річард Плантагенет.

— Річард Анжуйський! — вигукнув Седрик, відступивши в невимовному подиві.

— Ні, шляхетний Седрику, я Річард, король англійський. Заповітне моє бажання полягає в тому, щоб усі сини Англії жили між собою в мирі та злагоді. Що ж, поважний пане, ти й не думаєш схилити коліно перед своїм володарем?

— Перед нормандською кров'ю воно ніколи не схилялося, — відтяв Седрик (...).

— А зараз повернімося до мого прохання, — сказав король (...). Отже, на підставі даного тобою слова та під страхом звинувачення у віроломстві й клятвопорушенні прошу, щоб ти пробачив доброго лицаря Вілфреда Айвенго та знову дарував йому свою батьківську любов (...).

— Це Вілфред? — запитав Седрик, указуючи на сина.

— Батьку, батьку! — вигукнув Айвенго, кидаючись до його ніг. — Даруй мені твоє прощення!

— Дарую, сину мій, — сказав Седрик, підводячи його з підлоги. — Нащадок Герварда знає, як тримати своє слово, навіть якщо воно дане норманові. Але ти повинен носити одяг наших пращурів, щоб не було в моєму домі куцих плащів, строкатих шапок і пір'я! Якщо хочеш бути сином Седрика, то й тримайся як нащадок саксонського роду. Ти, я бачу, хочеш щось сказати, — вів далі він суворо, — і я заздалегідь знаю, про що буде мова. Знай, що леді Ровена два роки ходитиме в жалобі за своїм нареченим. Усі наші саксонські пращури від-

сахнулися б від нас, якби ми надумали говорити про інший союз, ще не поклавши в могилу того, з ким вона повинна була з'єднатися. Сам Ательстан скинув би із себе гробові пелени, і примара його з'явилася б перед нами, щоб заборонити таку образу його пам'яті.

Здавалося, ніби цими словами Седрик справді викликав примару. Тільки-но він устиг їх вимовити, як двері прочинилися, і на порозі з'явився Ательстан — у довгому савані, блідий, худий, схожий на вихідця з того світу (...).

— Як то так, шляхетний Ательстане, — сказав Чорний Лицар, — я сам бачив, як ви загинули від руки скаженого тамплієра в Торкілстоні. Я думав, та й Вамба нам казав, що вам розрубали череп до самих зубів.

— Ви помилилися, лицарю, а Вамба просто збрехав, — сказав Ательстан. — Зуби в мене всі цілі, і я доведу це сьогодні за вечерею. Утім, за це немає чого дякувати тамплієрові: просто меч перекинувся в його руці й удар ковзнув; до того ж я відбив його палицею (...). У цій бійці на мене навалилися вбиті й поранені нормани та йомени, а я так і не прийшов до тями доти, доки не прокинувся в труні, на щастя, не забитій; труна стояла перед вівтарем у монастирській церкві Святого Едмунда. Я кілька разів чхав, стогнав, нарешті оговтався і зібрався встати, як на шум прибігли вельми перелякані паламар з абатом. Вони, звісно, здивувалися, але зовсім не зраділи, коли побачили живим чоловіка, спадком якого зібралися поживитися. Я попросив у них вина. Вина вони дали, але, мабуть, підсипали в нього снодійного, тому що я заснув іще міцніше й проспав дуже довго. Коли ж я прокинувся, то виявилося, що руки мої зв'язані, а ноги стягнуті мотузкою так міцно, що досі, як пригадаю, кісточки ниють.

— Ім'ям Пресвятої Діви, шляхетний Ательстане, — вигукнув Седрик, хапаючи його за руку, — скажи, як же ти визволився. Чи пом'якшилися їхні серця?

— Мабуть, гарна їжа схилила їх до милосердя, тому що мені принесли шматок пирога та фляжку вина. Я поїв, випив і підкріпився. На моє щастя, паламар був таким п'яним, що не міг справно виконувати обов'язки тюремника (...).

— А як же Ровена? — запитав Седрик. — Сподіваюся, ти не маєш наміру її покинути.

— Ех, батьку Седрику, будь розважливий, — сказав Ательстан. — Леді Ровена до мене зовсім не прихильна. Для неї один мізинець рукавички мого родича Вілфреда дорожчий за всю мою особу (…).

Поміркуй!

- Доведи, що до Седрика ставляться з повагою.
- Чому Седрик не поспішає схилити коліно перед Річардом?
- Які неймовірні пригоди трапилися з Ательстаном?
- Чому Седрик прощає свого сина Айвенго?

Розділ XLIII

Повернімося ж тепер до стін замку, чи то пак пресепторії Темплстоу, у годину, коли кривава доля повинна була вирішити, жити чи вмерти Ребецці (…).

— Слухайте! Слухайте! Слухайте! Ось хоробрий лицар сер Бріан де Буа-Гільбер згодний битися з кожним вільнонародженим лицарем, який захоче виступити на захист юдейки Ребекки, якій дароване право виставити за себе бійця на двобої (…).

На полі з'явився лицар, який скакав щодуху в напрямку арени. Сотні голосів загукали: «Захисник, захисник!» — і, незважаючи на марновірний страх перед чаклункою, натовп гучно вітав лицаря на полі герцю (…).

— Я, шляхетний лицар дворянського роду, приїхав виправдати мечем і списом дівчину Ребекку, дочку Ісака з Йорка, і довести, що вирок, виголошений проти неї, несправедливий і безпідставний, а також оголосити сера Бріана де Буа-Гільбера зрадником, убивцею і брехуном, на підтвердження чого ладен битися з ним на цьому полі й перемогти за заступництва Богоматері та святого Георгія.

— Передусім, — сказав Мальвуазен, — приїжджий мусить довести, що він справжній лицар і належить до поважного роду (…).

— Моє ім'я, — мовив лицар, відкриваючи забороло свого шолома, — відоміше, ніж твоє, Мальвуазене, та й рід мій

А. Носач. Ілюстрація до роману В. Скотта «Айвенго»

більш давній порівняно з твоїм. Я — Вілфред Айвенго.

— Я зараз не битимуся з тобою, — сказав тамплієр глухим зміненим голосом. — Залікуй спочатку свої рани, дістань кращого коня, і тоді, мабуть, я визнаю тебе гідним, аби вибити з твоєї голови цей дух дитячого молодецтва.

— Он як, пихатий тамплієре, — виклично сказав Айвенго, — ти вже забув, що двічі був збитий моїм списом? (...)

Буа-Гільбер нерішуче поглянув на Ребекку, потім люто вигукнув, звертаючись до Айвенго:

— Саксонський собако, бери свій спис і готуйся до смерті (...).

Засурмили сурми, і лицарі щодуху помчали один на одного. Як усі й очікували, змучений кінь Айвенго та сам ослаблений вершник упали, не витримавши удару влучного списа тамплієра й натиску його могутнього коня. Усі передбачали такий результат змагання. Але, незважаючи на те, що спис Вілфреда ледь торкнувся щита його супротивника, на загальний подив усіх присутніх, Буа-Гільбер захитався в сідлі й упав на арену.

Айвенго вивільнив ногу з-під коня і швидко підвівся, щоб спробувати щастя з мечем у руках. Але супротивник його не вставав. Айвенго наступив ногою йому на груди, приставив кінець меча до його горла й наказав йому здаватися, погрожуючи в іншому разі негайною смертю. Буа-Гільбер не відповів.

— Не вбивай його, лицарю! — вигукнув великий магістр. — Дай йому сповідатися та отримати відпущення гріхів, не губи душі й тіла. Ми визнаємо його переможеним.

Великий магістр сам зійшов на поле бою і наказав зняти шолом із переможеного лицаря. Його очі були заплющені, а обличчя палало багряним рум'янцем. Поки вони здивовано

дивилися на нього, очі його розплющилися, але погляд зупинився і потьмянів. Рум'янець зійшов з обличчя, а на зміну прийшла смертельна блідість. Не ушкоджений списом свого супротивника, він упав жертвою власних неприборканих пристрастей.

— Оце справді суд Божий, — мовив великий магістр, звівши очі до неба.

Поміркуй!

- У чому звинувачували Ребекку?
- Хто вийшов на поєдинок, який вирішував долю Ребекки?
- Як розгортався і завершився поєдинок?

Розділ XLIV

(…) Вілфред Айвенго запитав у великого магістра як у верховного судді двобою, чи виконав він свій обов'язок (…).

— Мужньо й правильно, — відповів великий магістр. — Оголошую дівчину вільною і невинною! (…)

Під час сум'яття, що супроводжувало від'їзд тамплієрів, Ребекка нічого не бачила й не чула. Вона лежала в обіймах свого старого батька, приголомшена та майже бездиханна від безлічі пережитих вражень. Лиш одна річ, про яку завів мову Ісак, повернула їй здатність відчувати.

— Ходімо, — сказав він, — ходімо, люба дочко моя, безцінний мій скарбе, упадемо до ніг доброго хлопця!

— Ні, ні, — похитала головою Ребекка. — О ні, не тепер! У цю хвилину я не зважуся заговорити з ним! (…)

Натовп гучно та старанно кричав: «Многая літа Річарду Левовому Серцю! Геть тамплієрів!» (…)

Весілля нашого героя святкували в найвеличнішому з храмів — у кафедральному соборі міста Йорка. Сам король був присутній на весіллі, і, судячи з уваги, яку він приділив у цьому й у багатьох інших випадках доти гнобленим і приниженим саксам, вони побачили, що мирними засобами могли досягти набагато більших успіхів, ніж у результаті ненадійних перемог у міжусобній війні.

Церемонія одруження пройшла з усією пишністю (…).

Минуло два дні після щасливого одруження, і леді Ровена сиділа у своїй кімнаті, коли Ельгіта доповіла їй, що якась дівчина просить дозволу поговорити з нею без свідків (…).

Увійшла дівчина, висока на зріст і шляхетної зовнішності. Довге біле покривало радше відтіняло, ніж приховувало, витонченість її стану й величаву поставу. Манери її були шанобливі, але без будь-якого остраху та бажання здобути прихильність (…).

Тільки-но Ельгіта пішла (що зробила дуже неохоче), чарівна відвідувачка, на велике здивування леді Айвенго, прихилила коліно, притисла обидві руки до свого чола й, схилившись до підлоги, поцілувала край вишитого одягу Ровени, незважаючи на її спротив.

— Що це означає? — запитала здивована Ровена. — Чому ви мене так незвично вшановуєте?

— Тому що вам, леді Айвенго, я можу законно й гідно вручити подяку, якою зобов'язана Вілфреду Айвенго, — відповіла Ребекка, підвівшись і знову сповнившись гідності та спокою. — Вибачте, що я наважилася вшанувати вас так, як це заведено в мого народу. Я та нещасна єврейка, для порятунку якої ваш чоловік ризикував життям на полі герцю (…).

— Люб'язна дівчино, — сказала Ровена, — того дня Вілфред Айвенго лише незначною мірою відплатив вам за невсипущий догляд і лікування його ран (…).

— Я лише попрошу вас передати йому на прощання мою вдячність і мої найщиріші побажання (…).

Вона відхилила флер і чи то від усвідомлення своєї краси, чи від соромливості зашарілася так сильно, що її щоки, чоло, шия і груди вкрилися рум'янцем. Ребекка також спалахнула, та лише на мить (…).

— Леді, — зронила вона, — ваше обличчя, на яке ви дозволили мені поглянути, довго житиме в моїй пам'яті. У ньому переважають лагідність і щирість, а якщо серед цих прекрасних якостей можна знайти відтінок світської гордовитості чи пихи, то чи ж можна звинувачувати плоть земну в тому, що вона наділена земними властивостями. Довго я

згадуватиму ваше обличчя і дякуватиму Господу за те, що полишаю свого шляхетного рятівника в союзі з тією...

Очі її наповнилися слізьми, і вона замовкла, потім швидко витерла їх і на тривожні розпитування Ровени відповіла:

— Ні, я здорова, леді, зовсім здорова. Але серце моє переповнюється жалем при спогаді про Торкілстон і герць у Темплстоу. Прощавайте! (...) Я не виконала ще однієї, найменш значущої частини свого обов'язку. Прийміть цю скриньку й не дивуйтеся з того, що знайдете в ній.

А. Носач. Ілюстрація до роману В. Скотта «Айвенго»

Ровена відкрила невеличку скриньку в срібній оправі й побачила коштовне намисто й сережки з діамантами.

— Це неможливо, — мовила вона, віддаючи Ребецці скриньку. — Я не можу прийняти такий подарунок.

— Залиште його собі, леді, — сказала Ребекка. — Ви маєте владу, знатність, вплив; ми ж маємо лише багатство — джерело нашої сили, а також і нашої слабкості. Ціною цих брязкалець, нехай би вони були й удесятеро дорожчі, не купиш і половини того, чого ви досягнете, вимовивши одне слово (...).

— Отже, у вас є монастирі, і ти хочеш сховатися в одному з них? — запитала Ровена.

— Ні, леді, — відповіла єврейка, — але в нашому народі від часів Авраама й до наших днів завжди були жінки, які присвячували свої думки Богові, а справи — подвигам любові до людей. Вони доглядають за хворими, годують голодних, допомагають бідним. І Ребекка робитиме те саме. Скажіть це своєму господареві, якщо так станеться, що він запитає про долю тієї, яку врятував від смерті (...).

Айвенго довго й щасливо жив із Ровеною, бо з ранньої юності їх пов'язувало взаємне кохання. І кохали вони одне

одного ще більше тому, що подолали стільки перепон на шляху до свого шлюбу. Але ризиковано було б допитуватися, чи не спадала йому на думку згадка про красу й великодушність Ребекки (…).

Айвенго успішно служив при Річарді, як і раніше, користувався милістю короля. Імовірно, він досяг би найвищих почестей, якби тому не зашкодила передчасна смерть Левового Серця, який поліг біля замку Шалю поблизу Ліможа. З кончиною цього великодушного, але необачного й романтичного монарха загинули всі честолюбні мрії і прагнення Вілфреда Айвенго.

(Переклад І. Давиденка)

Поміркуй!

- Яке враження справили на тебе останній епізод роману та твір у цілому?
- Які чесноти виявляє Ребекка під час зустрічі з Ровеною? Що свідчить про її великодушність і щиру любов до Айвенго?
- Як склалася подальша доля Ребекки, Айвенго та короля Річарда?
- Доведи на прикладі персонажів роману, що особиста доля та історія тісно переплетені.
- Розглянь ілюстрації А. Носача до роману «Айвенго». Розкажи, з якими епізодами твору вони співвідносяться.
- Що нового ти дізнався / дізналася про персонажів, відомих із легенд — Річарда Левове Серце та Робіна Гуда (Локслі), — після прочитання роману?
- Хто з героїв / героїнь роману тобі найбільше сподобався? А хто викликав твою зневагу? Чому? Підготуй його / її цитатну характеристику.

Ти вже знаєш, що ***роман*** — це великий за розміром і складний за будовою прозовий твір, що широко охоплює життєві події та в якому діє багато персонажів. Тобі вже відомі особливості пригодницьких романів. Пропонуємо дізнатися про ще один різновид цього жанру літератури, а саме про *історичний роман* та його основоположника.

Поміркуй!

- Що таке *роман*?
- Які твори цього жанру ти вже прочитав / прочитала? Назви їхніх авторів.
- Які існують різновиди романів?

Літературознавчий клуб

Історичні романи належать до найулюбленіших творів читачів і читачок. І це не дивно. Минуле завжди здається загадковим і таємничим. Тож у XIX ст. виникає різновид роману, у якому історичні події тісно переплітаються з авторським вимислом. При цьому історичні події є не лише «декорацією», художнім тлом оповіді, а й рушієм сюжету. Такий різновид роману — це ***історичний роман***. Талановитий письменник інколи стає співавтором історичної правди, беручи на себе сміливість пофантазувати, але при цьому не відійти від сутності історичної правди. Тож в історичному романі художньо втілено події історії, а реальні особи співіснують із вигаданими. У романі «Айвенго» таким історичним тлом є хрестові походи та боротьба за королівський престол.

Історичні паралелі

Починаючи з 1096 р. європейські християни здійснювали походи в Палестину, де воювали з мусульманами за Гроб Господній. На битви їх благословляв Папа Римський. Чимало хрестоносців прагнули здобути владу й багатство, та й духовенство мріяло про нові завоювання на Сході.

Свята земля із VII ст. належала мусульманам-арабам, однак вони не пропускали християнських паломників до Єрусалима. Турки-мусульмани, які захопили Єрусалим у 1071 р., почали загрожувати християнській Візантійській імперії. Папа Урбан II закликав воїнів-християн здійснити похід до Святої землі, щоб відвоювати Гроб Господній і захистити паломників.

У романі ***«Айвенго»*** йдеться про учасників Третього хрестового походу, що тривав у 1189–1192 рр. і був очо-

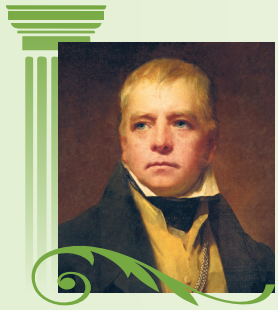
лений Річардом I Англійським, більш відомим як *Річард Левове Серце*. Хрестоносці на чолі з Річардом I у 1191 р. розбили мусульманського вождя Саллах-ад-Діна, штурмом захопили Арзуф і завоювали велику територію, окрім Єрусалима. Атаку очолювали *тамплієри* та *госпітальєри* — лицарі двох орденів, фанатичні вороги ісламу.

Істори́чний рома́н — різновид роману, у якому історія, тісно переплітаючись з авторським вимислом, є не лише художнім тлом оповіді, а й рушієм сюжету твору.

Літературознавчий клуб

Засновником жанру історичного роману є англійський письменник ***Вальтер Скотт*** (1771–1832). Сучасники зачитувалися його романами та нетерпляче чекали на появу нових творів. Їх високо цінували й найвидатніші письменники, і пересічні читачі. В. Скотта називали Колумбом у мистецтві. Загалом митець створив 28 романів, 9 поем, повісті, літературно-історичні статті, історичні праці.

Письменник виконує в романі ***«Айвенго»*** «науково-популярну» функцію, повідомляючи історичні факти про життя середньовічної Англії. Автор поєднує розповіді про хрестові походи та про лицарські чесноти. А в центрі роману — любовна інтрига. В. Скотт змінює характери історичних персонажів: реальний Річард I був зовсім не історичним лицарем. Цей герой, як і вигаданий Айвенго, потрібний авторові для втілення власних ідей, поглядів на історію та людину.

Тож у романі зображено складні історичні обставини того часу. Увага письменника зосереджена на національних суперечках між норманами й англосаксами та суперечках соціального плану, через які певні люди шукали порятунку від пригноблення в лісах *(Робін Гуд)*. Змальовано й звичайну боротьбу за владу самих норманів — захоплення влади принцом Джоном, доки король Річард Левове Серце перебував у полоні. Однак усесвітню славу роману

можна пояснити не точністю зображення історичних подій, а талантом В. Скотта як письменника. Він пов'язує розповіді про хрестові походи та лицарські чесноти. А в центрі роману — історія кохання Айвенго та Ровени. Письменник зумів інтерпретувати історичні факти у творі, поєднати реальні події з легендою, надати їм романтичного звучання, яке не залишає байдужими читачів і читачок і у XXI ст.

Мистецькі діалоги

Творчість В. Скотта стала джерелом натхнення для видатного французького художника ***Ежена Делакруа*** (1798–1863).

Митець написав картину, що зображує Ребекку та пораненого Айвенго. Найбільш відомим стало полотно, на якому змальовано викрадення Ребекки Бріаном де Буа-Гільбером під час розграбування замку Фрон де Беф. Тому картина має і відповідну назву — «Викрадення Ребекки».

Е. Делакруа.
Викрадення Ребекки

Зображення поєднує протилежні кольори, о́брази, рухи та статичність. Така контрастність підкреслює трагічність зображеного моменту, його значущість. Нині картина Е. Делакруа знаходиться в колекції Метрополітен-музею в м. Нью-Йорку, що входить до п'ятірки найвизначніших музеїв світу.

Поміркуй!

- Яке враження справила на тебе картина «Викрадення Ребекки»?
- За допомогою яких о́бразів і кольорів художнику вдалося створити й передати емоції персонажів?
- Перекажи епізод, змальований на цьому полотні.

Гера́льдика — допоміжна історична дисципліна, що вивчає герби та їхню історію.

Герб — відмітний символічний знак держави, міста, дворянського роду або окремої особи, зображений на прапорах, монетах, печатках, документах тощо.

Поміркуй!

Уяви себе геральдистом. Підготуй повідомлення, у якому висвітли зображення на гербах, що розміщені на щитах Айвенго, Фрон де Бефа та Бріана де Буа-Гільбера або ж реальних середньовічних лицарів.

Підсумуй!

- Чи є лицарі в наш час? Поясни свою думку.
- Підготуй виразне читання епізоду роману «Айвенго», який справив на тебе найбільше враження. Якщо це діалог — виконай завдання в парі або ж у групі зі своїми однокласниками й однокласницями.
- Знайди в інтернеті та прочитай роман «Айвенго» повністю.
- Які запитання після прочитання роману й опрацювання матеріалів підручника залишилися для тебе не з'ясованими? Дай на них відповідь разом з однокласниками й однокласницями або за допомогою вчителя чи вчительки.

Читацьке дозвілля

Знайди в інтернеті та переглянь кінофільм «Айвенго» *(реж. Д. Кемфілд, США–Велика Британія, 1982 р.)*. Які епізоди роману відсутні в кінофільмі? Які з'явилися нові епізоди та герої?

Кадр із кінофільму «Айвенго»

Ти вже знаєш багато про найвидатнішого українського поета Тараса Шевченка, про його походження, кріпацьке дитинство, щасливу юність у Петербурзі. У 5-му та 6-му класах ти ознайомився / ознайомилася із Шевченковими творами *«Учітесь, читайте...»* (уривок із поеми *«Посланіє»*), *«Зоре моя вечірняя...»* (уривок із поеми *«Княжна»*), *«І досі сниться...»*, що входять до славнозвісного «Кобзаря». Напевно, тобі запам'яталися зворушливі рядки цих поезій. Процитуй їх. А ось іще один проникливий ліричний твір митця ***«Розрита могила»***.

РОЗРИТА МОГИЛА

Світе тихий, краю милий,
Моя Україно,
За що тебе сплюндровано,
За що, мамо, гинеш?
Чи ти рано до схід сонця
Богу не молилась,
Чи ти діточок непевних
Звичаю не вчила?
«Молилася, турбувалась,
День і ніч не спала,
Малих діток доглядала,
Звичаю навчала.
Виростали мої квіти,
Мої добрі діти,
Панувала і я колись
На широкім світі,
Панувала... Ой Богдане!
Нерозумний сину!
Подивись тепер на матір,
На свою Вкраїну,
Що, колишучи, співала
Про свою недолю,
Що, співаючи, ридала,
Виглядала волю.

О. Шупляк.
Кобзар

Розкопана могила біля с. Лихачівки на Полтавщині. *Сучасний вигляд*

Ой Богдане, Богданочку,
Якби була знала,
У колисці б задушила,
Під серцем приспала.
Степи мої запродані
Жидові[1], німоті,
Сини мої на чужині,
На чужій роботі.
Дніпро, брат мій, висихає,
Мене покидає,
І могили мої милі
Москаль розриває…
Нехай риє, розкопує,
Не своє шукає,
А тим часом перевертні
Нехай підростають
Та поможуть москалеві
Господарювати
Та з матері полатану
Сорочку знімати.
Помагайте, недолюдки,
Матір катувати».

Начетверо розкопана,
Розрита могила.
Чого вони там шукали?
Що там схоронили
Старі батьки? Ех, якби-то,
Якби-то найшли те,
що там схоронили,
Не плакали б діти, мати
не журилась.

Поміркуй!

- Яке враження справила на тебе поезія? Над чим спонукала замислитися?
- Пригадай соціально-побутові й патріотичні пісні, у яких є діалоги сина та матері. А між ким відбувається уявний діалог у вірші «Розрита могила»?
- Що бентежить душу ліричного героя?

[1] *Жид*и́ (від іт. *giudeo*, утвореного від гебрейського імені Юда, що означає «хвалений») — синонімічна назва єврейського народу. У російській мові вважають образливим словом. В українській та інших слов'янських мовах — цілком нейтральне.

Літературознавчий клуб

Кріпакові й сироті ***Тарасові Шевченку*** (1814–1861) у юності несподівано всміхнулася доля: знайшлися добрі, співчутливі люди, що викупили його з кріпацтва. А далі — навчання в омріяній Академії мистецтв, видання геніального «Кобзаря», усезагальне визнання поетичного таланту. І все ж імперська чужина гнітила душу митця.

Понад усе він мріяв повернутися в рідну Україну. Залишив її ще підлітком, але зберіг у душі романтичний, дещо ідеалізований образ Батьківщини. Якою ж вона виявиться насправді?

І ось заповітна мрія збувається: у травні 1843 р. Т. Шевченко приїздить до рідного краю. Його скрізь радо вітали. Він зупинявся передовсім у поміщицьких маєтках: заробляв на прожиття малюванням портретів на замовлення. Перебування серед панів не бентежило колишнього кріпака. Поводився природно, розмовляв тільки українською мовою. Був дотепний і веселий, дуже швидко ставав душею кожного нового товариства.

З трепетом у серці відвідав рідне село Кере́лівку — столітнього діда Івана, братів, сестер, родичів і приятелів дитинства. Удома, переодягнувшись у народний одяг, пішов на вулицю (гуляння молоді), де перетанцював з усіма дівчатами. Одначе, хоч би як гостинно приймали Т. Шевченка, він не міг довго залишатися на одному місці. Адже його найпершою метою було побачити, пізнати справжню Україну — таку, якою вона є: її народ, інтелігенцію, панство, владу, громадські настрої.

Поет багато об'їздив — Чернігівщину, Полтавщину, Київщину. Намагався відвідати насамперед видатні історичні місця: побував на дніпровському острові Хортиця, де колись вирувала Запорозька Січ, у Чигирині — столиці козацької держави Б. Хмельницького, а також у Переяславі та Києві. Познайомився і заприятелював із багатьма патріотично налаштованими українцями — від хліборобів до професорів університетів, розпитував, уважно спостерігав за життям.

Історичні паралелі

Поступово проникливому митцеві відкрився реальний стан уярмленої, сплюндрованої України. *Селянство* — замучене, затуркане кріпаччиною. *Панство* — переважно жорстоке, ненаситне, пихате й обмежене, і не тільки «привезене» — польське чи московське, а часто й своє, рідне. *Інтелігенція* (учителі, лікарі, чиновники) здебільшого, замість дбати про свій народ, слухняно служила загарбникам за «жалованіє» і жалюгідні подачки. Ціла нація зросійщувалася, деградувала на очах.

Літературознавчий клуб

Про думки й почуття, які вирували в Шевченковій душі, найкраще розкажуть його тогочасні твори. Болісними спостереженнями й узагальненнями переповнені вірші «Чигри́не, Чигри́не...», «Холодний Яр», «Розрита могила».

Саме із цього часу поет відхилить будь-які натяки й недомовки. Уже не братиме до уваги, чи пропустить його тексти цензура[1], чи ні — писатиме так, ніби тієї цензури й немає. Його твори не друкуватимуть, але вони йтимуть до народу таємно, у численних рукописних копіях і відкриватимуть правду, надихатимуть до боротьби за свободу!

Історичні паралелі

За тих часів високі прадавні могили (кургани) густо височіли по українських степах. Ще малим Тарас любив мандрувати до таких таємничих могил біля рідної Керелівки. Українці оберігали могили як пам'ять про предків, вважали великим гріхом тривожити давні поховання.

Але російська імперська влада, пограбувавши церкви, фортеці, палаци, узялася розкопувати-плюндрувати й кургани, а знайдені там цінні пам'ятки вивозити з України. Т. Шевченко, подорожуючи рідним краєм, не раз бачив таку наругу. Його дуже вразив розорений курган біля села Лихачівки на Полтавщині. Ці спостереження і стали поштовхом до написання вірша ***«Розрита могила»***.

[1] *Цензу́ра* — це заборона чи спотворення державою творів, які видаються їй шкідливими або непристойними. Існує в диктаторських суспільствах.

Літературознавчий клуб

У цій поезії факт грабунку могил (курганів) метафорично переосмислений та узагальнений. *Могила* в Шевченковій творчості — один із найважливіших о́бразів. Це символ *пам'яті* про наших славних предків, символ *волі*, яку вони мужньо обороняли. У козацьких могилах знайшла прихисток наша *свобода*, сама *українська душа* (неповторна суть нашої нації). І тепер сучасні російські загарбники намагаються знайти її там і знищити.

Поневіряння України розпочалося з фатальної помилки гетьмана Б. Хмельницького, який 1654 р. уклав угоду про союз із Московщиною. А *«москалики що заздріли, то все очухрали»*, віроломно порушивши обіцянки про рівноправність і дружбу. Україна опинилась у чужинському ярмі.

Т. Шевченко згадує побачене в мандрах. Колишні землі січей, усього Війська Запорозького влада навмисне роздає німецьким та єврейським переселенцям (колоністам), щоб витіснити звідти навіть згадку про український народ. А козацькі нащадки стали рабами *«на чужій роботі»*. Ще гірше: багато хто з них, виростаючи в неволі, утрачає козацький дух, стає перевертнем — цурається своєї мови, українства, допомагає ворогові нищити рідну націю.

І все ж у фіналі вірша «Розрита могила» звучить надія на те, що волю Україні буде повернуто. У пізніших творах поета ця надія переросте в непохитну віру:

Встане Україна
І розвіє тьму неволі,
Світ правди засвітить….

Поміркуй!

- Які життєві події та роздуми автора стали поштовхом до написання вірша «Розрита могила»?
- Яких історичних постатей зображено в поезії? Як митець оцінює їхню діяльність?
- «Розрита могила» побудована у формі уявного діалогу ліричного героя-сина й України-матері. Яким описує мати-Україна минуле й сучасне (для Т. Шевченка) життя нашого народу? Як змінюються її переживання протягом розповіді? Процитуй відповідні рядки.

Поміркуй!

- Як ти розумієш рядки: *«Чи ти діточок непевних / Звичаю не вчила?»* Про який звичай ідеться? Чому діточки непевні?
- Визнач головний образ твору. Який його символічний зміст?

Мистецькі діалоги

Твори Т. Шевченка відображено в різних видах мистецтва. Неординарно розкрив своє бачення Шевченкової поезії сучасний український художник ***Олег Шупляк***. Деякі його роботи відомі тобі ще з 5-го та 6-го класів. Це дивовижні картини з подвійним змістом, на яких через одне зображення проглядає інше. Звідси й назва техніки малювання — двовзо́ри. Першу картину на шевченківську тематику з подвійним змістом художник намалював у 1991 р., коли Україна здобувала незалежність. Митець згадує: «Усе довкола, навіть, здавалося, природа, дихало почуттям патріотизму. Хотілося намалювати картину, де було б усе: і дніпровські кручі, і кобзар, і незримий, але присутній образ Тараса. Я розглядав скульптуру Тараса Шевченка й у світлотіньовому поєднанні побачив майбутню картину. Так я вперше застосував цей прийом».

Роботи О. Шупляка широко відомі не лише в Україні, а й у всьому світі. Його картини-ілюзії з портретом Т. Шевченка містяться в постійній експозиції наукового центру Онтаріо в Канаді. Ілюстрації з портретом Кобзаря використані в підручниках університетів Кембриджа й Оксфорда — найпрестижніших університетів світу.

Системно підійшов до втілення творчості Т. Шевченка в музиці ***Микола Лисенко*** (1842–1912) — видатний український композитор, піаніст, диригент, педагог, фольклорист, громадський діяч.

Його називають родоначальником української класичної музики, адже композитору вдалося підняти українську пісню, фольклор до рівня світової музичної культури. У творчому доробку М. Лисенка близько 100 покладених на музику поетичних творів Кобзаря. Серед них і вірш «Світе тихий, краю милий…» («Розрита могила»).

Поміркуй!

Розглянь репродукцію картини-двовзору О. Шупляка «Кобзар» *(с. 105)*. Які о́брази вдалося поєднати художнику? Як вони перегукуються зі змістом поезії «Розрита могила»?

Знайди в інтернеті та послухай музичні композиції «Розрита могила» у виконанні музичного колективу стародавньої музики «Хорея козацька» й рок-гурту «Кому вниз». Подумай, чим відрізняються ці дві версії виконання та що їх поєднує.
Кожний із них доповнює один одного. Підготуй повідомлення з музичним супроводом про поезію Т. Шевченка в музиці М. Лисенка, у якому підтвердь або спростуй цю думку.

Поміркуй!

- Чи актуальною є поезія Т. Шевченка «Розрита могила» в наші дні? Обґрунтуй свої міркування.
- Чи хочеш ти надалі читати твори Т. Шевченка? Чому?
- Що залишилося для тебе не з'ясованим? Зверніться за допомогою до вчителя / учительки.

Читацьке дозвілля

Пам'ятники великому Кобзареві встановлено не лише в нашій державі, а й на площах різних міст світу. Мабуть, вулиця Шевченка є в кожному місті та селі України. А ще іменем поета названо Київський національний університет, Національний академічний театр опери та балету України й багато-багато інших авторитетних закладів. Напевно, у якихось із цих місць тобі пощастило побувати та зробити там світлини. Тож пропонуємо організувати зі своїми однокласниками й однокласницями фотофлешмоб «Шевченко на мапі України» або «Шевченко на мапі світу».

ІВАН ФРАНКО

Ти вже знаєш, що основоположником жанру історичного роману є англійський письменник В. Скотт. З його роману «Айвенго» тобі стало відомо про події, які розгорталися в період боротьби між саксами та норманами.

Прочитавши цю статтю підручника, ти дізнаєшся, хто в українській літературі вперше створив героїко-романтичну історичну повість. Тож запрошуємо тебе в нові мандри сторінками твору про далекі минулі часи, коли на українські землі нападали кочові завойовники. Пригадай, що тобі відомо про Русь. А які твори про ту добу ти пам'ятаєш? Яким ти уявляєш життя наших предків?

Твої знання про ці часи збагатить повість ***«Захар Беркут»***. Ти переконаєшся, як допомагає в житті батьківський заповіт, як вражають своєю красою і силою вірність Батьківщині, справжня дружба та кохання.

Щоб передати атмосферу давніх часів і тієї місцевості, де відбувалися події повісті, автор використав *застарілі (архаїзми)* і *місцеві* слова *(діалектизми)*. Один із різновидів архаїзмів — це ***історизми***, або слова, що означають предмети чи поняття, які зникли, залишились у минулому. ***Діалектизми*** (від давньогрецьк. *говір*) — слова, які вживають лише на певній території. Знайди їх у тексті твору. Зверни увагу на тлумачення цих слів у виносках, що подані внизу сторінок.

ЗАХАР БЕРКУТ

(Скорочено)

I

Сумно й непривітно тепер у нашій Тухольщині! Правда, і Стрий, й Опір однаково миють її рінисті, зелені узберіжжя, луги її однаково покриваються весною травами та цвітами, і в її лазуровім, чистім повітрі однаково плавле та колесує орел-беркут, як і перед давніми віками. Але все інше як же змінилося! І ліси, і села, і люди! Що давно ліси густі, непрохідні закривали майже весь її простір, окрім високих полонин, схо-

Село Тухля *(Львівщина). Сучасна світлина*

дили в долину аж над самі ріки, — тепер вони, мов сніг на сонці, стопилися, зрідли, змаліли, декуди пощезали, лишаючи по собі лисі облази[1]; інде знов із них остоялися лише пообсмалювані пеньки, а з-між них де-де несміло виростає нужденна смеречина або ще нужденніший яловець. Що давно тихо тут було, не чути ніякого голосу, крім вівчарської трембіти[2] десь на далекій полонині або рику дикого тура чи оленя в гущавинах, — тепер на полонині гейкають воларі[3], а в ярах і дебрях[4] галюкають[5] рубачі, трачі й ґонтарі[6], ненастанно, мов невмирущий черв, підгризаючи та підтинаючи красу тухольських гір — столітні ялиці та смереки, або спускаючи їх, потятих, на великі ботюки[7], долі потоками до нових парових тартаків[8], або таки на місці ріжучи на дошки й на ґонти.

Але найбільше змінилися люди (...). Народ нужденний, прибитий, понурий, супроти чужих несмілий і недотепний. Кождий дбає тільки про себе, не розуміючи того, що таким робом роздроблюються їхні сили, ослаблюється громада. Не так тут колись було! Хоч менше народу, та зате що за народ!

---

[1] *Обла́з* — гола стрімка скеля; круча.

[2] *Трембі́та* — гуцульський народний духовий музичний інструмент у вигляді довгої дерев'яної труби.

[3] *Воларі́* (іст.) — пастухи волів.

[4] *Де́брі* (заст.) — густі зарості.

[5] *Галю́кати* (діал.) — кричати на когось.

[6] *Рубачі́, трачі́, ґонтарі́* (заст.) — лісоруби, пилярі, майстри, які виготовляють ґонту (дерев'яне покриття для даху).

[7] *Ботю́к* (діал.) — стовбур дерева, призначений для розпилювання.

[8] *Тарта́к* — лісопильня.

Що за життя кипіло в тих горах, серед тих непрохідних борів у степі могутнього Зелеменя![1] Лиха доля довгі віки знущалася над тим народом. Тяжкі удари підкопали його добробут, нужда зломала його свобідну, здорову вдачу (…).

Було се 1241 року. Весна стояла в тухольських горах (…). Се новий тухольський боярин Тугар Вовк справляв великі лови на грубу[2] звірину. Він святкував почин свого нового життя, бо недавно князь Данило дарував йому в Тухольщині величезні полонини й ціле одне пригір'я Зелеменя; недавно він появився в тих горах і побудував собі гарну хату й оце першу учту справляє, знайомиться з довколичними боярами (…).

Поміркуй!

- Пригадай, що ти знаєш з історії про часи князювання Данила Галицького. А як їх характеризує автор повісті?
- У чому, на його думку, причина того, що люди стали нужденними, а поміж них панує розбрат? Знайди відповідні цитати в тексті твору та доповни їх своїми міркуваннями.

Не диво, отже, що Тугар зі своїми гістьми вибирався на лови, мов на війну, із запасом стріл і рогатин[3], зі слугами й запасами живності, навіть із досвідним знахарем, що вмів замовляти рани. Не диво також, що Тугар та його гості були в повній рицарській збруї, окрім панцирів, бо ті спиняли би їх у ході по ломах[4] і гущавинах. Те тільки диво, що й Тугарова донька Мирослава, не покидаючись батька, посміла також вирушити разом із гістьми на лови. Тухольські громадяни, видячи її, як їхала на лови посеред гостей, гордо, сміло, мов стрімка тополя серед коренастих дубів, з уподобою поводили за нею очима, поговорюючи:

— От дівчина! Тій не жаль би бути мужем. І певно, ліпший із неї би був муж, ніж її батько!

---

[1] *Зелемі́нь* — гора на Львівщині.

[2] *Гру́бий* (діал.) — великий за розміром.

[3] *Рога́тина* (заст.) — холодна зброя, призначена для полювання на диких звірів зблизька.

[4] *Лом* (заст.) — сухе гілля, хмиз.

Кадр із кінофільму «Захар Беркут» *(реж. А. Сеітаблаєв, Дж. Вінн, Україна–США, 2019 р.).* У ролі Мирослави — *П. Дрейтон*

А се, певно, була немала похвала, бо Тугар Вовк був мужчина, як дуб. Плечистий, підсадкуватий, з грубими обрисами лиця і грубим, чорним волоссям, він і сам подобав на одного з тих злющих тухольських медведів, яких їхав воювати. Але ж бо й донька його Мирослава була дівчина, якої пошукати. Не кажемо вже про її вроду й красу, ані про її добре серце — у тім згляді[1] багато її ровесниць могло стати з нею нарівні, хоч і небагато могло перевищити її. Але в чім не мала вона пари між своїми ровесницями, так се в природній свободі свого поводження, у незвичайній силі мускулів, у смілості й рішучості, властивій тільки мужчинам, що виросли в ненастанній боротьбі із супротивними обставинами. Зараз із першого разу видно було, що Мирослава виросла на свободі, що виховання її було мужеське й що в тім прегарно розвиненім дівочім тілі живе сильний, великими здібностями обдарований дух. Вона була в батька одиначка, а до того ще зараз при народженні втратила матір. Нянька її, стара мужичка, відмалку заправляла її до всякої ручної роботи, а коли підросла, то батько, щоб розважити свою самоту, брав її всюди із собою і, щоб задоволити її палку натуру, привчив її владати рицарською зброєю, зносити всякі невигоди й сміло стояти в небезпеках (…). Але, попри все те, Мирослава ніколи не переставала бути женщиною: ніжною, доброю, із живим чуттям і скромним, стидливим лицем, а все те лучилось у ній у таку дивну, чаруючу гармонію, що хто раз бачив її, чув її мову, — той довіку не міг забути її лиця, її ходу, її голосу (…).

Поміркуй!

- Яке враження справила на тебе Мирослава?
- Що викликає захоплення автора в поведінці та вдачі дівчини?

[1] *Згляд* — погляд.

Кадр із кінофільму «Захар Беркут» *(реж. А. Сеітаблаєв, Дж. Вінн, Україна–США, 2019 р.)*. У ролі Максима — *А. Макніколл*

На стрімкім пригірку, відділеному від інших страшними дебрями, поросломy густо величезними буками та смереками, покритими ломами й обвалищами дерев, було віддавна головне леговище медведів. (…) Коли новоприбулий боярин Тугар Вовк оповістив тухольцям, що хотів би зробити великі лови на медведів і просить дати йому провідника, вони не тільки дали йому на провідника першого удальця на всю тухольську верховину Максима Беркута, сина тухольського бесідника[1] Захара, але, крім того, вирядили з власної волі цілий відділ пасемців[2] з луками й ратищами[3] для помочі зібраним боярам (…).

Максим Беркут, який аж нині, супроти найважнішого й найтяжчого діла, почув себе вповні самим собою, уповні начальником сеї невеличкої армії, заряджував із правдиво начальницькою важливістю і повагою все, що належало до діла, нічого не забуваючи, ні з чим не кваплячись, але й ні із чим не опізнюючись. Усе в нього виходило у свій час і на своїм місці, без сумішки й сутолоки[4]; усюди він був, де його потрібно, усюди вмів зробити лад і порядок. Чи то між своїми товаришами-тухольцями, чи між боярами, чи між їхніми слугами, Максим Беркут усюди був однаковий, спокійний, свобідний у рухах і словах, мов рівний серед рівних. Товариші поводилися з ним так само, як він із ними, свобідно, несилувано, сміялись і жартували з ним, а проте виповнювали його розкази точно, швидко й так весело та радо, немов і самі без

[1] *Бесі́дник* (діал.) — той, хто виступає на зборах; промовець.
[2] *Па́семець* (діал.) — мисливець.
[3] *Ра́тище* (заст.) — спис.
[4] *Су́толока* (діал.) — нагромадження, звалище.

розказу були би в тій хвилі зробили те саме. Боярська служба, хоч далеко не такої рівної вдачі, далеко не так свобідна в поводженні (…) усе ж таки поважала Максима Беркута за його звичайність і розсудливість і, хоч не без дотинків і жартів, таки робила те, що він казав. (…)

Поміркуй!

- Хто такий Максим Беркут?
- За що його всі поважають?

Мовчки пробиралася ловецька дружина непрохідними нетрями, дебрями й ломами без стежки, без ніяких провідних знаків у тьмавій гущавині. Попереду йшов Максим Беркут, а за ним Тугар Вовк та інші бояри. Обік Тугара йшла його донька Мирослава. (…)

Максим держався тепер позаду бояр; він раз за разом обходив усі становища, осмотрював сліди, щоб догадатися, чи вони свіжі, чи ні, підпомагав, заохочував утомлених, — і тільки на нім однім не знати було ніякої втоми. З подивом позирала на нього Мирослава, коли він переходив коло неї, і хоч багато досі видала вона молодців, і сильних, і смілих, але такого, як Максим, що сполучав би в собі всі прикмети сильного робітника, рицаря і начальника, — такого їй досі не траплялося бачити. (…)

Максим поповз понад самим краєм глибочезної пропасті, чіпляючись за мох і скальні обриви, щоб туди винайти прохід. (…)

Мирослава зупинилася, немов щось держало її близ Максима; її бистрі очі вдивлювалися пильно в настовбурчену перед нею стіну лому, шукаючи хоч би й як трудного проходу. (…) Он там, трохи віддалік, лежить величезна смерека кладкою понад те пекло — туди безпечно можна перейти до вершка! Не довго думаючи, Мирослава пустилася на ту кладку. А ступаючи на неї, ще раз озирнулася і, горда зі свого відкриття, приложила гарно точений ріг до своїх коралових уст і затрубила на весь ліс. (…) Смерека була дуже стара та наскрізь порохнява, а в споду, у непроглядній гущавині ломів, здавалось їй, що чує легкий хрускіт і муркотання. Прислуха-

Я. Пстрак. Ілюстрація до повісті І. Франка «Захар Беркут»

лася ліпше — не чути нічого. Тоді вона сміло ступила на свою кладку. Але ледве пройшла з п'ять кроків, коли разом затріщала перетрупішіла смерека, зламалася під ногами Мирослави, і сміла дівчина враз із перегнилим трамом упала додолу, у ломи та звалища.

Упала на ноги, не попускаючись своєї зброї. У руках стискала сильно сріблом оковане ратище; через плечі в неї висіли міцний лук і сагайдак зі стрілами, а за гарним шкіряним поясом, що, мов вилитий, обхапував її стрункий дівочий стан, застромлений був топір і широкий мисливський ніж із кістяними черенцями. Звалившись несподівано в тьмаву пропасть, вона, проте, не почула ані на хвилю страху, а тільки почала озиратися довкола, щоб доглядіти який вихід. (...) Не далі як на п'ять кроків перед нею лежала величезна медведиця в гнізді коло своїх молодих і гнівними зеленкуватими очима гляділа на несподіваного гостя. Мирослава затремтіла.

(...) «Тепер прийдеться загибати!» — блиснуло в думці в Мирослави, але відвага не покинула її. Вона вхопила обома руками топір і стала міцно до остатньої оборони. Звір сунув чимраз ближче; гарячий його віддих чула вже Мирослава на своїм лиці; мохната лапа, насторожена острими кігтями, грозила її груді, — ще хвиля, і їй довелося б, пошарпаній, кровавій, упасти з каменя, бо топорище було закоротке супроти лап величезного звіра.

— Рятунку! — скрикнула в смертельній тривозі Мирослава, і в тій хвилі понад її головою блиснуло ратище, і пхнута в горло медведиця, мов колода, упала з каменя. У щілині кам'яних звалищ понад головою Мирослави показалося радісне, живим огнем палаюче лице Максима Беркута. Один удячний погляд урятованої дівчини пройняв Максима наскрізь. (...)

— Я чув твій тривожний знак (…). Богу дякувати, що й так додряпався!

Мирослава все ще стояла на місці, держачи руку гарного парубка у своїй руці й дивлячись у його хороше, сонцем опалене та здоровим рум'янцем осяяне, одверте, щире лице. У тій хвилі вона не почувала нічого, крім удячності за рятунок від нехибної смерті. Але коли Максим, трохи осмілившись, стиснув її ніжну, а так сильну руку, тоді Мирослава почула, як щось солодко защеміло її коло серця, як лице її загорілося стидливим рум'янцем, і вона опустила очі, а слово подяки, котре готове було вилетіти з її уст, так і завмерло на губах і розіллялось по лиці дивним чаром розгаряючого сердечного чуття.

Максим перший отямився. У його серці, смілім і чистім, як щире золото, відразу блиснула щаслива думка, котра тут же перемінилася в незломне рішення. Се вернуло йому всю сміліть і певність поступування. Приложивши ріг до уст, він затрубив радісно на знак побіди. Тут же, за стіною вивертів, обізвалися роги Тугара й інших бояр.

Звинна, як вивірка, Мирослава швидко видряпалася назад на той вал, з якого була впала, і відтам оголосила цілому стрілецькому товариству свою пригоду та поміч, якої дістала від Максима. З трудом видряпався сюди Тугар Вовк, а за ним і інші бояри; Тугар довго держав доньку в обіймах і, побачивши кров на її одежі, аж затремтів.

— І ти, ти, моя доню, була в такій небезпеці! — І він раз по разу обнімав доньку, немов боячись утратити її. (…)

— О, ні, — сказала сміючись Мирослава, — без помочі отсього чесного молодця була б я тепер лежала так, як сеся звірюка, пошарпана й закровавлена! Йому від мене належиться велика подяка.

Тугар Вовк якось немов нерадо слухав тої бесіди своєї доньки. Хоч і як він любив її, хоч і як радувався її вибавленням із великої небезпеки, але все-таки він волів би був, якби вибавив його доньку боярський син, а не сей простий тухольський мужик, не сей «смерд», хоч і як зрештою той смерд умів подобатися Тугарові. Та все-таки йому, гордому бояринові, що виріс і великої честі дослужився при князівськім

Кадр із кінофільму «Захар Беркут» *(реж. А. Сеітаблаєв, Дж. Вінн, Україна–США, 2019 р.)*

дворі, важко було прилюдно віддавати подяку за вирятування доньки мужикові. Але ніщо було діяти… Обов'язок удячності так був глибоко вкорінений у наших рицарських предків, що й Тугар Вовк не міг від нього виломатися. Він узяв Максима за руку й випровадив його наперед.

— Молодче, — сказав він, — донька моя, єдина моя дитина, говорить, що ти вирятував її життя з великої небезпеки. Я не маю причини не вірити її слову. Прийми ж за своє чесне діло подяку вітця, котрого вся любов і вся надія в тій одній дитині. Я не знаю, чим тобі можемо відплатити за се діло, але будь певний, що скоро се коли-будь буде в моїй силі, то боярин Тугар Вовк не забуде того, що тобі завдячує. (…)

Він змішався при боярських похвалах і не знав, чи відповідати що-небудь, чи ні, а в кінці сказав коротко:

— Нема за що дякувати, боярине! Я зробив те, що кождий на моїм місці зробив би. За що ж тут дякувати? Нехай донька твоя буде здорова, а на вдячність ніяку я не заслужив. (…)

Поміркуй!

- Перекажи епізод небезпечної пригоди на полюванні від імені Максима або Мирослави.
- Які риси характерів персонажів тебе приваблюють?
- Чи можна взаємини Тугара Вовка та Максима назвати приязними? Поясни причину такого ставлення.

II

Стародавнє село Тухля — се була велика гірська оселя з двома чи трьома чималими присілками[1], усього коло півтора тисячі душ. (…) Простягаючись звиш[2] пів милі вдовж, а мало що не чверть милі в ширину, рівна й намулиста, обведена з усіх боків стрімкими скалистими стінами, високими, декуди на три або й чотири сажні. (…) Чималий гірський потік упадав від сходу до тої долини високим на півтора сажня водоспадом. (…) Високі, стрімкі береги тухольської кітловини покриті були темним смерековим лісом, що надавав самій долині (…) якоїсь пустинної тиші та відрубності від усього світу. Так, справді, се була величезна гірська криївка[3], з усіх боків тільки з великим трудом доступна, але такі були в тих часах ненастанних війн, усобиць і нападів майже всі гірські села, і тільки дякуючи тій своїй неприступності, вони змогли довше, ніж подільські села, охоронити своє свобідне, староруське громадське життя (…).

Поміркуй!

- Які художні засоби використовує письменник, щоб передати красу природи навколо Тухлі?
- *Сажень* — давня міра довжини, що становить 2,134 м. Обчисли розмір описаних автором долини, потоку, водоспаду в метрах.

Тухольський народ жив головно скотарством. Тільки та долина, де лежало село, а також кілька поменших порічин, не покритих лісом, надавалися до хліборобства (…). Зате в полонинах, що були, так само як і всі доокружні ліси, власністю тухольської громади, паслися великі отари овець, у котрих спочивав головний скарб тухольців: з них вони добували собі одежу й страву, омасту[4] й м'ясо. (…)

Сонце вже геть схилилося з полудня, коли з високого верха в тухольську долину спускалося знайоме нам ловецьке

[1] *Присі́лок* — невелике село, розташоване поблизу більшого, або частина великого села.

[2] *Звиш* (діал.) — зверх, понад.

[3] *Криївка* — схованка.

[4] *Ома́сти* — жир.

товариство під проводом Максима Беркута. (…) При вході в долину ревів водоспад, розбиваючись об каміння сріблястою піною; повз водоспад викутий був у скалі вузький вивіз[1], яким ішлося вгору й далі понад берегом потока через верхи та полонини аж до Угорської країни; се був звісний тодішнім гірнякам «тухольський прохід», найвигідніший і найбезпечніший після дуклянського. Тухольці вложили найбільше праці в те діло, тож гордилися ним, як своїм.

— Гляди, боярине, — сказав Максим, зупиняючись над водоспадом при вході в крутий, у камені кований вивіз, — гляди, боярине, се діло тухольської громади! Геть ось туди через Бескиди тягнеться ся дорога (…). Мій батько сам витичував її на протягу п'ятьох миль; кождий місток, кожда закрутина, кождий вивіз на тім протязі зроблений за його показом. (…)

— Що за пречудове місце, — аж скрикнула Мирослава (…).

— Се наша Тухольщина, наш рай! — сказав Максим, обкидаючи оком долину, і гори, і водоспад із такими гордощами, з якими мало котрий цар обзирає своє царство. (…)

— Ось мого батька двір, — сказав Максим, показуючи на один двір, нічим не відмінний від інших. Перед домом не було нікого, але двері від сіней були відчинені, а в стіні до полудня прорубані були два невеличкі квадратові отвори (…). Се були тодішні вікна.

Мирослава цікаво позирнула на те гніздо Беркутів, над воротьми котрого справді висів недавно вбитий величезний беркут (…).

Річка Опір поблизу села Тухлі *(Львівщина). Сучасна світлина*

[1] *Ви́віз* — ділянка дороги, що має схил.

А перед самим проходом стояв насторч величезний кам'яний стовп (...). Се був широко звісний Сторож, котрий, бачилось, пильнував вхід у тухольську долину й готов був упасти на кождого, хто в ворожій цілі вдирався б до сього тихого, щасливого закутка. Сам Тугар Вовк почув якийсь холод за плечима, зирнувши на того страшного Сторожа.

— Тьфу, яка небезпечна каменюка! — сказав він. — Так нависла над самим проходом, що, бачиться, ось-ось упаде!

— Се святий камінь, боярине, — сказав поважно Максим, — йому щовесни складають вінки із червоного огнику, се наш тухольський Сторож.

— Ех, усе у вас ваше, усе у вас святе, усе у вас тухольське, аж слухати обридло! — скрикнув Тугар Вовк. — Немов то поза вашою Тухольщиною вже й світу нема!

— Для нас і справді нема світу, — відмовив Максим. — Ми над усе любимо свій кутик, — якби кожна людина любила свій кутик, то всі на світі жили б спокійно й щасливо.

Поміркуй!

Як ти розумієш слова Максима: *«...якби кожна людина любила свій кутик, то всі на світі жили б спокійно й щасливо»*? Обґрунтуй свою думку.

Максим у своїй невинній щирості не розумів, як чутко вколов він у серце боярина тими словами. Він не завважив також, якими злобними очима позирнув на нього Тугар Вовк. Звертаючися до Мирослави, Максим мовив далі спокійним, теплим голосом:

— А про той камінь, про нашого Сторожа, я вам оповім, що чув від батька. Давно то, дуже давно діялося, ще коли велетні жили в наших горах. То тут, де тепер наша Тухля, стояло велике озеро (...). Озеро се було закляте: у нім не було нічого живого, ні рибки, ні хробачка; а котра звірина напилася з нього, мусила згинути; а пташина, що хотіла перелетіти понад нього, мусила впасти у воду й утопитися. Озеро було під опікою Морани, богині смерті.

Але раз сталося, що цар велетнів посварився з Мораною і, щоб зробити їй наперекір, ударив своїм чародійським моло-

том об скалу й розвалив стіну, так що вся вода із заклятого озера виплила та стратила свою дивну силу. Ціла околиця раптом ожила; дно озера зробилося плодючою долиною і зазеленілося буйними травами та цвітами; у потоці завелися риби, поміж камінням усяка гадь, у лісах звірина, у повітрі птиця. За те розлютилася Морана, бо вона не любить нічого живого, і закляла царя велетнів в отсей камінь. Але долині самій не могла нічого зробити, бо не могла назад вернути мертвящої води, що виплила з озера; якби була вернула назад усю воду до краплини й заткала отсей у скалі вибитий прохід, то була би знов царицею наших гір. А так, то хоч цар велетнів і не жиє, та проте й Морана не має вже тут власти. Але цар не зовсім погиб. Він триває в тім камені й пильнує сеї долини. Кажуть, що колись Морана ще раз ізбере свою силу, щоб нею завоювати нашу Тухольщину, але отсей заклятий Сторож упаде тоді на силу Морани й роздавить її собою.

Поміркуй!

- Про яких давніх українських божеств ти знаєш із міфів?
- Чим цікавою була для тебе міфологічна розповідь Максима? Визнач ознаки міфу в ній.

Максим і Мирослава дуже сподобались одне одному, тому юнак наважився просити в боярина руки його доньки. Гордовитий батько сприйняв щирі Максимові слова як особисту обрáзу й гнівно відмовив йому.

Максим дуже засмутився і збирався піти геть. Але, усупереч батьковій волі, дівчина заприсяглася перед ясним сонцем, що буде навіки з Максимом.

Мирослава пішла разом із батьком, а щасливий, зачарований хлопець ще довго стояв на місці.

III

За селом Тухлею, біля водоспаду, стояла серед поля величезна липа. Довкола липи був майдан, де й збиралася на раду тухольська громада.

В. Литвиненко. Ілюстрація до повісті І. Франка «Захар Беркут»

(...) Захар Беркут — се був сивий, як голуб, звиш 90-літній старець, найстарший віком у цілій тухольській громаді. Батько вісьмох синів, з яких три сиділи вже разом із ним між старцями, а наймолодший Максим, мов здоровий дубчак між яворіною, визначався між усім тухольським парубоцтвом. Високий ростом, поважний поставою, строгий лицем, багатий досвідом життя і знанням людей та обставин, Захар Беркут був правдивим образом тих давніх патріархів, батьків і провідників цілого народу, про яких говорять нам тисячолітні пісні та перекази. Невважаючи на глибоку старість, Захар Беркут був іще сильний і кремезний. Правда, він не робив уже коло поля, не гонив овець у полонину, ані не ловив звіра в лісових нетрях, — та проте працювати він не переставав. Сад, пасіка й ліки — се була його робота. Скоро лишень весна завітає в тухольські гори, Захар Беркут уже у своїм саду, копле, чистить, підрізує, щепить і пересаджує. Дивувалися громадяни його знанню в садівництві, тим більше дивувалися, що він не крився з тим знанням, а радо навчав кождого, показував і заохочував. Пасіка його була в лісі, і кождої погідної днини Захар Беркут ходив у свою пасіку, хоч дорога була утяжлива й досить далека. А вже найбільшим добродієм уважали тухольці Захара Беркута за його ліки. Коли було

І. Падалка. Обкладинка до повісті І. Франка «Захар Беркут»

настане час, між Зеленими святами й святом Купайла, Захар Беркут зі своїм наймолодшим сином Максимом іде на кілька неділь у гори за зіллям і ліками. (…)

Але не в тім усім покладав Захар Беркут головну вагу свого старечого життя. «Життя лише доти має вартість, — говорив він частенько, — доки чоловік може помагати іншим. Коли він став для інших тягарем, а хісна[1] не приносить їм ніякого, тоді він уже не чоловік, а завада, тоді він уже й жити не варт. Хорони мене боже, щоб я колинебудь мав статися тягарем для інших і їсти ласкавий, хоч і як заслужений хліб!» Ті слова — то була провідна, золота нитка в життю Захара Беркута. Усе, що він робив, що говорив, що думав, те робив, говорив і думав він із поглядом на добро та хосен інших, а поперед усього громади. Громада — то був його світ, то була ціль його життя. (…)

Прийшовши до скитського[2] монастиря, просив, щоб заведено його до старця Акинтія, й одверто розповів йому про ціль свого приходу. Сивобородий, понурий дід Акинтій прийняв його без суперечки — і Захар вибув не рік, а цілі три роки. Він вернувся зо скита новим чоловіком: його любов до громади стала ще гарячішою і сильнішою, його слова плили кришталевою, чистою хвилею, були спокійні, розумні та тверді, як сталь, а против усякої неправди острі, як бритва. У своїй чотирилітній мандрівці Захар Беркут пізнав світ, був і в Галичі, і в Києві, бачив князів і їхні діла, пізнав вояків і купців, а його простий, ясний розум складав усе бачене й чуте зерно до зерна, у скарбницю пам'яті, як матеріали для думки. Він вернувся з мандрівки не тільки лікарем, а й громадянином. Бачачи по долах, як князі та їхні бояри силуються осла-

[1] *Хо́сен* (діал.) — користь.

[2] *Скит* — у православних монастирях невелике житло ченців-самітників.

бити й розірвати громадські вільні порядки по селах, щоб опісля роз'єднаних і розрізнених людей тим легше повернути в невольників і слуг, Захар Беркут переконався, що для його братів-селян нема іншого рятунку й іншої надії, як тільки добре уладження і розумне ведення та розвивання громадських порядків, громадської спільності й дружності. (…)

Сімдесят літ минуло від того часу. Мов стародавній дуб-велетень, стояв Захар Беркут серед молодого покоління і міг тепер бачити плоди своєї довголітньої діяльності. І, певно, не без радості міг він глядіти на них. Мов одна душа, стояла тухольська громада дружно в праці та вживанню, у радощах і в горі (…). Громадське поле, громадські ліси не потребували сторожа — громада сама, уся і завсіди, бачно[1] берегла своє добро. Бідних не було в громаді; земля достачала пожитку для всіх, а громадські шпихліри[2] та стодоли[3] стояли завсіди отвором для потребуючих (…).

Поміркуй!

Зверни увагу на особисті якості Захара Беркута, формування характеру, його навички лідера та на ставлення до нього громади. Склади письмову характеристику цього героя. Проілюструй її цитатами з повісті.

Але не тільки в самій Тухольщині видний і спасенний був вплив Захара Беркута; його знали люди на кільканадцять миль довкола, по руськім та угорськім боці. Та й то знали його не лиш як чудовного лікаря, що лічить рани та всякі болісті, але й не менше як чудовного бесідника та порадника… Віддавна Захар Беркут прийшов був до того твердого переконання, що як чоловік сам один серед громади слабий і безрадний, так і одна громада слаба, і що тільки спільне порозуміння та спільне ділання многих сусідніх громад може надати їм силу (…).

---

[1] *Ба́чно* (діал.) — обережно.

[2] *Шпи́хлір* (діал.) — комора.

[3] *Стодо́ла* — будівля для зберігання снопів, сіна тощо, приміщення для молотьби зерна.

Щаслива була Тухольщина, бо досі якось обминали її неситі очі князів і бояр. Чи то для того, що лежала так віддалік від світу, між горами та скалами, чи, може, для того, що надто великого багатства в ній не було. Досить того, що бояри якось не мали охоти затісуватися в той закуток. Але й се щастя не було вічне. Нараз одної гарної днини заїхав у тухольські гори боярин Тугар Вовк і, не кажучи нікому ані слова, почав на горбі над Опором, віддалік від Тухлі, але на тухольськім ґрунті, будувати собі дім (...).

За порадою Захара Беркута було прокладено в горах Тухольську дорогу, що з'єднувала громади одного народу, розбиті між двома державами.

Галицько-руським князям не подобалися такі зв'язки між громадами, бо вони скріплювали в одних і в інших вільні громадські порядки. Тугар Вовк, з'явившись у цих краях, за прикладом інших бояр поставив на дорозі рогачку й зажадав від проїжджих для себе мита. Але тухольська молодь порубала ту рогачку та спалила її неподалік від боярського двору.

Від тої пори й розпочалася неоголошена війна між Тугаром Вовком і тухольцями. Багато громадян висловилися за те, щоб прогнати з Тухольщини ненависного боярина, але Захар Беркут сказав, що не можна засуджувати нікого, не вислухавши його виправдань. Отже, рада мала передусім розглянути цю справу.

Тугар Вовк не визнав громадського суду й перед усією громадою заявив:«*Я княжий слуга та боярин. Ніхто не має права судити мене, окрім князя і рівних мені бояр».*

Тухольці не визнавали ні його влади, ні влади князя Данила Галицького. Вони вважали себе вільним народом. Тугар Вовк був вихований на княжому дворі, але його слова про необмежену владу

Я. Пстрак. Ілюстрація до повісті І. Франка «Захар Беркут»

князя не були щирими: душа його теж часто бунтувала проти тої влади. Він натякнув громаді, що настають тяжкі часи, бо галицькому народові загрожує ворог зі сходу — монголи. Але Захар Беркут відповів, що тільки вільні, з'єднані громадськими зв'язками люди можуть протистояти монгольській навалі.

Тугар Вовк запропонував тухольцям стати їхнім воєводою і повести їх на бій проти монголів, але Захар Беркут знову заперечив бояринові.

Боярин став вихвалятися своїми заслугами та геройством, аж тут вийшов перед громаду скалічений учасник битви над Калкою Митько Вояк. Виявилося, що він служив у дружині Тугара Вовка та знав щось таке, що могло свідчити проти боярина. Не давши йому слова мовити, Тугар Вовк розрубав воїну голову, назавжди приховавши правду.

Обурена громада прогнала Тугара Вовка з умовою за три дні покинути Тухольщину. Серед молодців, вибраних для виконання вироку громади — виселення боярина, був і Максим Беркут. Тяжким видалося таке завдання хлопцеві, але він не міг від нього відмовитися. Єдине, що його втішало, це можливість знову побачити Мирославу.

Громада продовжувала раду. Представники підгірських громад, зраджених боярами й не оборонених князем, розповіли, що села їхні попалено, худобу пограбовано, молодь загинула. Посланці з верховинських громад просили допомоги, адже звідусіль приходили вісті про наближення монголів.

Поміркуй!

- Яка небезпека нависла над тухольцями?
- Як ти оцінюєш поведінку Тугара Вовка? Які його вчинки вплинули на твоє ставлення?
- Чому виник конфлікт між ним і тухольцями?
- Яку таємницю про своє минуле, на твою думку, намагається приховати Тугар Вовк?

Ти вже знаєш з уроків історії про спустошливі набіги на наші землі монгольських орд під проводом Чингісхана та Батия. Зверни увагу, як ці трагічні сторінки нашого минулого змальовує письменник.

IV

Широкою рікою плили по Русі пожежі, руїни та смерть. Страшенна монгольська орда з далекої степової Азії налетіла на нашу країну, щоб на довгі віки в самім корені підтяти її

силу, розбити її народне життя. Найперші міста — Київ, Канів, Переяслав — упали й були зруйновані до основи; їхнім слідом пішли тисячі сіл і менших городів. Страшний начальник монгольський Бату-хан, прозваний Батиєм, ішов на чолі своєї стотисячної орди, женучи перед собою вчетверо стільки всяких полоняників, що мусили битися за нього в перших рядах, — ішов поздовж Руської землі, розпускаючи широко свої загони й бродячи по коліна в крові. Про який-будь опір на рівнім полі ніщо було й думати, тим більше що Русь була роз'єднана й роздерта внутрішніми межиусобицями. Декуди ставали опором міщани у своїх мурах, і непривичні до ведення правильної облоги монголи мусили не раз тратити багато часу, добуваючи брам і мурів топорами. Але слабі твердині падали, більше через зраду й підкупство, ніж силою поборені. Ціль походу страшної орди були угри, багата країна, заселена племенем, спорідненим із монголами, від котрого великий Чингісхан монгольський домагався, щоб йому піддалося. Угри не хотіли піддатися, і страшенний похід монгольської орди мав їм показати месть великого Чингісхана. З трьох боків разом після плану Батия мала впасти орда до Угорщини: зі сходу в землю Семигородську, із заходу із землі Моравської і з півночі через Карпати. У тій цілі орда поділилася на три часті: одна, під проводом Кайдана, пішла бессарабськими степами у Волощину, друга, під проводом Пети, відділилася від головної орди в землі волинській і поперек Червоної Русі, через Пліснеськo, змагала до верхів'я річки Дністра, щоб перейти її вбрід, а далі розлилася по Підгір'ю, шукаючи проходів через Карпати. Узяті до неволі місцеві люди, а також деякі бояри-зрадники провадили монголів горі річкою Стриєм на тухольський шлях, і вже, як говорили корчинські післанці, їхні шатри білілися на рівнині, понижче Синевідська. (...)

Поміркуй!

- Якими були загарбницькі наміри ординців?
- Як зустрічали загарбників русини?

Смерком уже їхало вузьким плаєм[1] поверх синевідських гір двоє людей на невеличких, та крепких гірських кониках. Один із їздців, мужчина вже в літах, був у рицарськім строю, у зброї, з мечем і топором, із шоломом на голові й зі списом, прип'ятим до кінського сідла. З-під шолома спливало довге й густе, сивіюче вже волосся на його плечі. Навіть густі сумороки, що хмарою лежали на горах і величезними клубами котилися з ярів і дебрів чимраз вище на верхи, не могли на його лиці закрити виразу глибокого невдоволення, гніву та якоїсь сліпої завзятості, що щохвиля розливалися по ньому то їдким, прикрим сміхом, то понурою хмарою, — немов щось шарпало його сустави несподіваними, судорожними рухами й давалося взнаки його гарному коневі.

Другий їздець — то була молода, гарна дівчина, одіта в полотняну, шовковими нитками перетикану одежу, з невеличким бобровим ковпаком на голові, що не міг умістити в собі її багатого, буйного, золотисто-жовтого волосся. Через плечі в неї перевішений був лук із турового рога й сагайдак[2] зо стрілами, її чорні, палкі очі ластівками літали довкола, любуючись рівними, хвилястими контурами верховини та темно-зеленими, ситими барвами лісів і полонин.

— Що за гарна країна, таточку! — скрикнула вона дзвінким, срібним голосом, коли коні їхні на хвильку зупинилися на крутім пригірку, через який вони з трудом пробиралися, щоб перед цілковитим смерком доїхати до цілі. (...)

— А що за поганий народ живе в тій країні! — гнівно відрізав їздець.

— Ні, таточку, сього не кажи! — сказала вона сміло, але зараз же якось змішалась і, значно понизивши голос, додала по хвилі: — Я не знаю, але народ тутешній мені сподобався...

— О, я знаю, що він тобі сподобався! — скрикнув із докором їздець. — А радше, що сподобався тобі один із того народу, той проклятий Беркут! О, я знаю, що ти готова батька свого покинути для нього, що ти перестала вже любити батька для нього! Та що діяти — така вже дівоча вдача! А тілько

[1] *Плай* (діал.) — гірська стежка.
[2] *Сагайда́к* — сумка для стріл.

я кажу тобі, дівчино: не вір тому поверховому блискові! Не вір гадюці, хоч кораловими барвами міниться!

— Але ж, таточку, що за думки шибають у твоїй голові! І якими прикрими словами ти докоряєш мені! Я призналася тобі, що люблю Максима, і присягла перед сонцем, що буду його. Але я ще не його, я ще твоя. А хоч і його буду, то не перестану любити тебе, таточку, ніколи, ніколи!

— Але ж, дурна дівчино, ти не будеш його, про се ніщо й думати! Хіба ти забула, що ти боярська дочка, а він смерд, вівчар?..

— Ні, таточку, не говори сього! Він такий рицар, як і інші рицарі, — ні, він ліпший, сміливіший і чесніший від усіх тих боярчуків, яких я бачила досі. Впрочім, таточку, дарма вже відмовляти — я присягла!

— Що значить присяга дурної осліпленої дівчини?

— Ні, таточку, я не дурна й не осліплена! Не в пориві дикої пристрасти, не без вагування і думання я зробила се. Навіть не без вищої волі, таточку!

Остатні слова сказала вона якимсь приглушеним, таємничим голосом.

Боярин цікаво обернувся до неї.

— Ну, а се що знов? Яка вища воля спонукала тебе до такого безумства?

— Слухай, таточку, — говорила дівчина, обертаючись до нього та звільняючи в їзді. — Уночі перед тим днем, коли ми мали рушати на медведів, показалася мені в сні моя мати. Така була, якою ти описував мені її: у білій одежі, з розпущеним волоссям, але з лицем рум'яним і ясним, мов сонце, з радістю на устах і з усміхом і безмірною любов'ю в ясних очах. Вона приступила до мене з розпростертими руками й обняла мене, сильно притискаючи до грудей.

«Мамо!» — сказала я і більше не могла нічого сказати з радості та розкоші, що наповняла цілу мою істоту.

«Мирославо, дитя моє єдине, — говорила вона лагідним, м'яким голосом, що й досі тремтить мені в серці, — слухай, що я тобі скажу. Велика для тебе хвиля зближається, доню! Серце твоє пробудиться і заговорить. Слухай свого серця, доню, і йди за його голосом!»

«Так, мамо!» — сказала я, тремтячи з якоїсь несказанної радості.

«Благословлю ж твоє серце!» — І, сказавши се, вона розвіялася запахущим леготом, а я прокинулася. І серце моє справді заговорило, таточку, і я пішла за його голосом. На мені благословенство мами!

— Але ж, дурна дівчино, се був сон! Про що ти вдень думала, те вночі й приснилося тобі! А втім, — додав боярин по недовгій хвилі, — а втім, ти вже й не побачиш його ніколи!

— Не побачу? — скрикнула живо Мирослава. — Чому не побачу? Хіба він умер?

— Хоч би й сто літ жив, то таки не побачиш його, бо ми… ми не вернемось уже більше в ті прокляті сторони.

— Не вернемося? А се для чого?

— Для того, — сказав боярин із силуваним супокоєм, — що ті твої добрі люди, а поперед усіх той старий чорт, батько твого укоханого Максима, ухвалили на своїй раді вигнати нас зі свого села, розвалити наш дім і зрівняти його із землею! Але постійте ви, хамове плем'я, пізнаєте ви, з ким маєте діло! Тугар Вовк — се не тухольський вовк, він і тухольським медведям зуміє показати зуби!

Поміркуй!

- Доведи, що Мирослава щиро кохає Максима.
- Як ти думаєш, що може означати сон дівчини для її майбутнього?

Тугар Вовк разом із Мирославою вирушили до стану монголів. Виявилося, що боярин давно має з ними приязні взаємини. Ще з битви на Калці він став зрадником, перейшовши на сторону ординців. Саме про це й хотів розповісти Митько Вояк.

Мирослава прикро вражена поведінкою батька. Її серце роздирають суперечливі почуття. З одного боку — почуття любові до батька, а з іншого — ненависть до нього за його негідну поведінку.

(…) Тим часом вони станули перед шатром[1] начальника Пети, любимця Батиєвого. Шатро не відзначувалося від інших шатрів зверха нічим, окрім прип'ятої на його вершку

[1] *Шатро́* — легке, розбірне конусоподібне житло з тканини або шкіри.

Я. Пстрак. Ілюстрація до повісті І. Франка «Захар Беркут

жердки з трьома бунчуками[1]: зате всередині було далеко пишніше, по-азіатськи уладжене. (…)

Пета своїми малими, блискучими очима поглянув на неї.

— Гарни дивчина! Жаль, що не остатись. Гляди, дивчина, на свій тат. Будь вірна велики Чингісхан. Велика ласка буде! На тобі, дивчина, з вашого князя Мстислава, знак безпеки. Покажи монгольськи вояк — усі пропустить, нічого злого не зробить. А тепер до шатра!

З тими словами Пета подав Мирославі зі свого пальця великий золотий перстень, здобутий ним у битві над Калкою з князя Мстислава. На персні був великий золотисто-зелений берил[2] із вирізаними на нім фігурами. Мирослава вагувалася, чи прийняти дар від ворога, — може, навіть, заплату за батькову зраду.

— Візьми, доню, сей знак від великого внука Чингісхана, — сказав боярин. — Се знак його великої ласки для тебе, дає тобі безпечний прохід у монгольськім таборі. Нам бо прийдеться розстатися, доню. Їхній воєнний звичай забороняє женщинам бути в таборі. Але з тим перснем ти можеш безпечно приходити й виходити, коли тобі запотребиться.

На великій монгольській раді, де був присутній Тугар Вовк, вирішили вести військо двома шляхами. Військо Пети піде дуклянським шляхом, а загін бегадира Бурунди — тухольським.

(…) Се був страшний, безтямно-смілий і кровожадний войовник, Бурунда-бегадир, суперник у славі з Кайданом. Монгольські загони, які він провадив, лишали по собі найстрашнішу руїну (…). Він безмірно перевищав Пету своєю відвагою (…). Але Пета не завидів йому тої смілості, чуючи надто

[1] *Бунчу́к* (іст.) — булава з металевою кулькою на кінці та прикрасою-китицею з кінського волосу.

[2] *Бери́л* — дорогоцінний камінь.

добре свою перевагу над Бурундою в штуці ведення великих мас і кермування великими битвами та походами. Він радо пускав Бурунду на найнебезпечніші місця, держав його в запасі на найтяжчу, рішучу хвилю, немов непоборний залізний таран, — а тоді пускав його з відділом «кровавих туркоманів» довершувати побіди.

Поміркуй!

- Як ти оцінюєш поведінку Тугара Вовка? А Мирослави?
- Як ти думаєш, чи вдасться завойовникам здійснити свої жорстокі наміри?

V

Максим Беркут із загоном тухольців вирушив у володіння Тугара Вовка, щоб виконати вирок громади — виселити його з Тухольщини. Боярина вдома вже не було, а його дружинники перейшли на сторону тухольців, бо не поважали свого керівника. Разом вони сіли за дружній обід на подвір'ї боярина. Аж ось нагодився і він сам у супроводі загону монголів. Між русичами й ординцями зав'язалася битва.

Та й сміло ж виступили вони! Добуваючи остатніх сил, ударили на монголів і, невважаючи на некорисну, згористу місцевість, що сприяла монголам, ще раз змішали їх, ще раз завдали їм велику страту. Але монголи силою свого розгону поперли їх у долину й розбили їхні ряди. У геройській обороні падали молодці один за другим, тільки Максим, хоч бився як лев, прецінь не мав іще рани на своїм тілі. Монголи уникали його, а коли тислися на нього, то тільки в надії витрутити йому оружжя з руки й узяти його живого. Такий був виразний наказ Тугара Вовка.

Ось наступив і другий відділ монгольський із долини; молодців стиснено в тій безвихідній кам'яній кліті, приперто їх до стіни, і лиш тілько вільного місця було перед ними, кілько могли його зробити своїми мечами та топорами. Але руки їх зачали ослабати, а монголи пруться і пруться на них, мов хвилі повені. Уже деякі, стративши всяку надію і бачачи неможливість дальшої боротьби, наосліп кинулися в найгустіші ряди монголів і в одній хвилі погибали (...). Інші, шепчучи молитви, тулилися ще до стіни, мов вона могла дати їм яку-

В. Литвиненко. Ілюстрація до повісті І. Франка «Захар Беркут»

небудь поміч; треті хоть і ніби боронилися, але безтямно, машинально махали топорами (…). Тільки невеличка горстка найсильніших — п'ять їх було, — окруживши Максима, держалася ще просто, мов шпиль скали серед розгуканої заливи. (…) Тугар Вовк напівгнівно, напів із подивом глядів на молодця згори.

«Їй-богу, славний молодець! — сказав він сам до себе. — Не дивуюся, що він очарував мою доньку. І мене самого він міг би очарувати своєю рицарською вдачею!»

А потім, обертаючися до своїх монголів, що стояли над берегом яру, він крикнув:

— Далі, скачіть на них! Нехай скінчиться та різанина. Лише сього (показав Максима) не тикайте!

І разом, мов важка скала, скочили монголи згори на не побіджену ще купку героїв і повалили їх на землю. Ще раз залунали скажені крики, ще борикалися напідсили монголи з тухольцями, але недовго. На кождого з героїв навалилася ціла юрба монголів — і всі полягли головами. Тільки Максим сам один стояв іще, мов дуб серед поля. Він розсік голову тому монголові, що скочив був на нього, і саме замахнувся на другого, коли втім якась сильна рука залізним стиском ухопила його ззаду за горло й кинула ним до землі. Упав, підступно повалений, Максим, і над ним, почервоніле від гніву й натуги, нахилилося лице Тугара Вовка.

— А що, смерде! — насмішливо кричав боярин. — Бачиш тепер, що я вмію додержати слова? Ану, діти, закуйте його в залізні пута!

— Хоч і в путах, я все буду вольний чоловік. У мене пута на руках, а в тебе на душі! — сказав Максим.

Боярин зареготався і відійшов від нього давати порядок монгольському війську, якого число сильно змаліло в тій

кровавій різанині. З головною частиною оставших іще монголів Тугар Вовк пішов до своєї хати; решті велів обсадити нещасний, тепер трупами завалений вивіз. Виділивши всіх здорових до стереження вивоза, сам він із невеличкою рештою і взятим до неволі Максимом мав вернутися до табору.

— Прокляті хлопи! — буркотів боярин, переглядаючи свої страти. — Скілько народу поніпечили! Ну, але чорт бери монголів — їх не шкода! Коб тілько мені по тих трупах дійти до власти й сили, — обернувся б і я лицем проти них. Але сей поганець, сей Максим, — то мені борець! А хто знає, може, і він міг би послужити до моєї цілі? Треба використати його, коли його маю в руках. Він мусить служити нам за провідника в горах, бо чорт їх там знає, який се той їх шлях і чи нема де на нім яких манівців. Тепер, коли він у моїх руках, треба приєднати, укоськати[1] його трохи, хто знає, на що ще може він пригодитися.

А тим часом монголи готовили вже коней до від'їзду. Максим, скований за руки й за ноги в тяжкі ланцюги, кровавий, простоволосий, із пошарпаною на шматки одежею, сидів на камені над річкою, німий, із затисненими зубами та з розпукою в серці. (...)

Поміркуй!

- Розкажи про перебіг битви тухольців із монголами.
- Якими рисами вдачі наділяє автор воїнів?
- Як виявив себе в цій битві молодий Беркут? А Тугар Вовк?
- Як ти розумієш слова Максима: *«Хоч і в путах, я все буду вольний чоловік. У мене пута на руках, а в тебе на душі!»*?

VI

Дивний сон снився Захарові Беркутові. Здавалось йому, немов нині їх дорічне свято «Сторожа», і вся громада зібрана довкола каменя при вході тухольської тіснини: дівчата з вінками, молодці з музикою, усі в празничних чистих строях. Оце він, найстарший віком у громаді, перший наближається до святого каменя і починає молитися до нього. Якісь таємничі, тривожні, болючі чуття опановують його серце під час

[1] *Укóськати* (розм.) — приборкати.

молитви; щось щемить у нього в глибині душі — і сам він не знає, що такого. Він молиться гаряче, по двох-трьох словах звичайної молитви він відступає від стародавніх, звичаєм усталених зворотів; якась нова, гарячіша, пориваюча молитва плине з його уст; уся громада, потрясена нею, паде ниць на землю, і сам він робить те саме. Але слова не перестають плисти, темно робиться кругом, чорні хмари покривають небо, громи починають бити, блискавиці палахкотять та облітають увесь небозвід осліпляючим огнем, земля здригається — і разом, звільна перехиляючись, святий камінь рушається з місця і зі страшенним лускотом валиться на нього.

Поміркуй!

Як ти думаєш, чому Захарові Беркуту сниться такий сон? Що він може віщувати?

Тривожні передчуття збуваються: Захарові Беркуту повідомляють, що якісь страшні, чорні люди біля боярського дому побили тухольських молодців, серед яких був і Максим Беркут.

Громада зібралася на майдані. Одні радили битися до загину, інші — зробити в тіснині засіки й відбити ворога. Захар Беркут казав, що відбиті від села монголи кинуться на інші громади. Треба розбити нападників. Але сили малі, і як це зробити — поки що ніхто не знав.

Раптом тухольці побачили людину на коні, що спускалася з гір. Це була Мирослава. Дівчина повідомила, що Максим не загинув, він у полоні, а вона просить Захара бути їй за батька, бо відмовляється від свого, рідного, який став зрадником. Мирослава передає пораду Максима, як знищити монголів: треба покинути село в долині, піднятися в гори, а коли вороги прийдуть, відрізати їм вихід.

Так і сталося. Монголи вдерлися в безлюдну Тухлю, спалили її, а коли спробували вийти з тісної кітловини, їх зустріли засіки й стріли тухольців. Бурунда-бегадир звинуватив Тугара Вовка в подвійній зраді. Боярин став шукати вихід. Згадав про полоненого Максима й звелів вартовим розшукати його. Юнак був ледь живий, і Тугарові стало його шкода. Тугар Вовк сказав, що може врятувати життя Максима в обмін на вільний вихід монголів із гірської кітловини. Максим не погодився, але тут прийшла Мирослава. Вона повідомила, що тухольці на чолі із Захаром винайшли спосіб, як знищити ворожу силу. І запропонувала Максиму втекти за допомогою персня Пети. Молодий Беркут відмовився, бо не хотів наражати дівчину на небезпеку.

VII

Тугар Вовк поїхав із дочкою до Захара Беркута, сподіваючись, що він погодиться випустити монголів із пастки за звільнення сина. Але Захар відмовив, знаючи мстиву натуру ворогів і боячись піддати небезпеці сусідів.

Мирослава намагається втримати батька, але він іде в монгольський табір.

Тухольські майстри під керівництвом мужньої дівчини виготовили машини для метання каміння. Потім пішли всією громадою до священного каменя Сторожа, повалили його й перегородили річку. Захар звертається до Сонця і молить про допомогу в боротьбі з хижими нападниками.

Меморіальний камінь, установлений біля с. Тухлі. За переказами, це саме той камінь, за допомогою якого було зупинено монголів.

Поміркуй!

- Порівняй поведінку Захара й Максима під час війни з монголами. Які вони мають спільні риси характеру, а які — відмінні?
- Як ти оцінюєш учинки Мирослави? Чи схожа вона вдачею на свого батька? Чому?

VIII

Тугар повідомляє Максимові, що батько не захотів міняти його життя на вихід монголів. Юнак сказав, що знає таємний вихід із котловини й може вивести монголів. Боярин, здивований і зраділий, приймає пропозицію, велить розкувати Максима. Той зумисне довго шукає лаз, аж поки води із загородженого потоку набралося стільки, що вона залила підземний тунель. Монголи марно намагалися зупинити воду. Бурунда сказав, що Максима не відпустять, поки монголи не вийдуть із цієї долини.

Поміркуй!

Як ти вважаєш, чи здатний Максим зрадити тухольців? Чому?

IX

— Як думаєш, боярине? — спитав нараз Бурунда Тугара Вовка. — Що буде з нами?

— Усі погинемо, — відповів Тугар Вовк спокійно.

— І я так думаю, — потвердив Бурунда. — І що найдужче мене лютить, так се те, що погинемо без бою, без слави, мов коти, кинені в ставок!

Боярин нічого не відповідав на се. Нові події звернули всіх увагу на себе. Тухольці, очевидно, не хотіли дожидати, аж поки вода настілько прибуде, щоб спокійно витопити нужденні останки монголів. Їм квапно діялося доконати ворога.

Немов огонь, пущений по скошеній сіножаті, повзе покіс за покосом і злизує копицю сухого сіна за копицею, — так тухольці спихали монголів з одного становища за другим у воду, у холодні обійми смерті. Усі погибли, до остатнього; з купи чорних острівців насеред озера не лишилось ані сліду. Тільки віддалік, наприбоці, недалеко берега стояла ще одна купа, немов остання чорна скала, вистаючи з-посеред повені. Се був відділ Бурунди. Сотня туркоманів, Тугар Вовк і Максим — се був єдиний останок великої монгольської сили.

Поміркуй!

Як тухольська громада розправилася з ординцями?

Уся тухольська громада зібралася тепер перед тим остатнім ворожим становищем.

— Бегадире, — сказав до Бурунди Тугар Вовк, — чи не можна нам як-небудь спасти своє життя?

— Нащо? — сказав понуро Бурунда.

— Усе ж таки життя краще, ніж смерть!

— Правду кажеш, — сказав Бурунда, й очі його заблищали не жадобою життя, але радше жадобою пімсти. — Але що ж нам діяти? Як рятуватися?

— Може, схочуть тепер за свого полоняника дарувати нам життя і вольний вихід?

— Спробуймо! — сказав Бурунда й, ухопивши рукою за груди Максима, витяг його перед себе. (…)

— Кажи їм, що, коли хотять мати сього раба живого між собою, нехай дарують нам життя і пустять свобідно! Коли ж ні, то ми зуміємо загинути, але і йому, тут-таки перед їх очима, смерть буде.

— Тухольці! — кричав Тугар Вовк. — Начальник монголів обіцяє вам віддати вашого полоняника живого й здорового та жадає, щоб ви за те нас, кілько нас іще лишилося, випустили живих і здорових із сеї долини!..

Уся громада стала мов без духа. Затремтів старий Захар і відвернув очі від того виду, що різав його серце.

— Захаре, — сказали старі тухольці, обступаючи його, — ми думаємо, що можна прийняти се предложення. Сила монгольська знищена, а тих кілька людей не можуть нам бути страшні.

— Не знаєте ви, браття, монголів. Між тими кількома людьми є їхній найстрашніший начальник, і сей ніколи не дарує нам загибелі свойого війська. Він наведе нову силу на наші гори. (…)

— Але твій син, Захаре, твій син!.. Глянь, сокира над його головою!

— Нехай радше гине мій син, ніж задля нього має піти хоч один ворог нашого краю!

З плачем наблизилася Мирослава до старого Захара.

— Батьку! — ридала вона (…). — За що ти хочеш погубити свого сина й мене, батьку? Я люблю твого сина!.. Хвиля його смерті буде й моєю смертю!

— Бідна дівчино, — сказав Захар, — що я можу тобі порадити? Ти знаєш тілько чорні очі та стан хороший, а я дивлюся на добро всіх. (…)

— Захаре, Захаре, — говорили громадяни, — усі ми вважаємо, що досить того знищення, що сила ворожа вломана, і громада не бажає смерті тих остатніх. У твої руки складаємо долю їх і долю твого сина. Змилуйся над своєю власною кров'ю!

— Змилуйся над нашою молодістю, над нашою любов'ю! — ридала Мирослава.

— Можеш обіцяти їм на словах усе, щоб лише віддали тобі сина, — сказав один із загірних молодців. — Скоро тільки Максим буде свобідний, ти лише кивни на нас, а ми всіх інших пішлемо на дно раків годувати.

— Ні! — сказав обурений Захар. — Се було б нечесно. Беркути додержують слова навіть ворогові й зрадникові. Беркути ніколи не сплямують ні своїх рук, ні свого серця підступно пролитою кров'ю! Досить, діти, тої бесіди! Заждіть, я сам пішлю їм відповідь своєю рукою!

Тим часом Бурунда й Тугар Вовк дарма ждали на відповідь тухольців. Похиливши голову, спокійно, рішившись на все можливе, стояв Максим під піднесеною сокирою Бурунди...

— Е, що нам так довго ждати! — скрикнув наостанку Бурунда. — Раз мати родила, раз і гинути прийдеться, але поперед мене гинь ти, рабе поганий!

І він зі страшенною силою замахнувся, щоб сокирою розлупати Максимову голову.

Але в тій хвилі блиснув меч Тугара Вовка понад Максимовою головою, грізна, убійча рука Бурунди враз із топором, відтята одним замахом від рамені, упала, оббризкана кров'ю, мов сухе поліно, у воду (...).

Але в тій самій хвилі Максим похилився та із цілою можливою натугою вдарив страшного туркомана головою і плечима в лівий бік так, що Бурунда від сього удару стратив рівновагу й покотився у воду, потягнувши за собою і Максима.

Поміркуй!

- Як ти думаєш, чому Захар Беркут без вагань жертвує своїм сином заради громади?
- Чому, на твою думку, Тугар в останню мить урятував життя Максима? І чому за хвилину до цього вчинку боярин *«тремтів цілим тілом»*?

А в слідуючій хвилі зашуміло повітря, і величезний камінь, кинений із тухольської метавки[1] руками Захара Беркута, з лускотом грюкнув на купку ворогів. Бризнула аж до хмар вода,

[1] *Мета́вка* (діал.) — стародавня ручна зброя для метання каменя.

загуркотіло каміння, роздираючий серце зойк залунав на березі, — і за кілька хвилин гладка й тиха вже була поверхня озера, а з Бурундиної дружини не було ані сліду.

Мов мертва, без духа стояла над берегом тухольська громада.

Старий Захар, досі такий сильний і незломний, тепер тремтів, мов мала дитина, і, закривши лице руками, ридав тяжко. При його ногах лежала зомліла, непорушна Мирослава.

А втім, радісний крик залунав із долу. Молодці, що плавали на плотах, наблизившись до того місця, де потонув Максим із Бурундою, разом побачили Максима, як виринав із води, здоровий і сильний, і повітали його веселим криком. Радість їхня живо уділилася цілій громаді. Навіть ті, що потратили своїх синів, братів і мужів, і ті радувалися Максимом, немов з його поворотом повертали всі дорогі серцю, стрчені в бою.

— Максим живий! Максим живий! Гурра, Максим! — залунали громові окрики й понеслися широко по лісах і горах. — Батьку Захаре! Твій син живий! Твій син вертає до тебе!

Тремтячи з глибокого зворушення, зі сльозами на старечих очах, піднявся Захар.

— Де він? Де мій син? — спитав він слабим голосом.

Увесь мокрий, але з лицем, роз'ясненим радістю, вискочив Максим із плота на берег і кинувся до ніг батькові.

— Батьку мій!

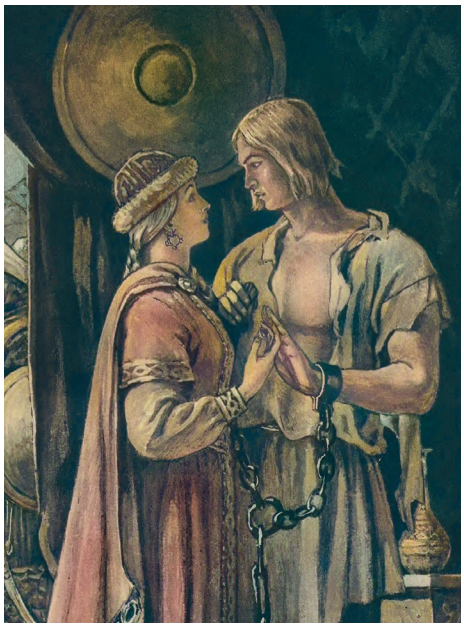
— Синку, Максиме!

Більше не міг сказати ні один, ні другий. Захар захитався і впав у могутні Максимові обійми.

— Батьку мій, що тобі такого? — скрикнув Максим, бачачи смертельну блідість на його лиці й чуючи ненастанну дрож, що потрясала його тілом.

— Нічого, синку, нічого, — сказав потихо, з усміхом Захар. — Сторож кличе мене до себе. Чую його голос, синку. Він кличе до мене: «Захаре, ти зробив своє діло, пора спочити!»

— Батьку, батьку, не говори того! — ридав Максим, припадаючи коло нього. Старий Захар, спокійний, усміхаючись, лежав на мураві, з лицем проясненим, зверненим до полу-

В. Литвиненко. Ілюстрація до повісті І. Франка «Захар Беркут»

денного сонця. Він легко відняв руку свойого сина від своєї груді й сказав:

— Ні, синку, не ридай за мною, я щасливий! А глянь лише тут обіч. Тут є хтось, хто потребує твоєї помочі.

Озирнувся Максим і задубів. На землі лежала Мирослава, бліда, з виразом розпуки на прегарнім лиці. Уже молодці принесли води, і Максим кинувся відтирати свою милу. Ось вона дихнула, розплющила очі й знов зажмурила їх.

— Мирославо! Мирославо! Серце моє! — кликав Максим, цілуючи її руки. — Прокинься!

— Максиме, серце моє!.. — Більше не могла нічого сказати. — А де мій батько? — спитала по хвилі Мирослава. Максим відвернув лице.

— Не згадуй про нього, серце. Той, що важить правду й неправду, важить тепер його добрі й злі діла. Молімося, щоб добрі переважили.

Поміркуй!

Як ти розумієш цю думку Максима? Він ненавидить Тугара Вовка чи прощає його?

Мирослава витерла сльози зі своїх очей і повним любові поглядом глянула на Максима.

— Але ходи, Мирославо, — сказав Максим, — ось наш батько, та й той покидає нас.

Захар глядів на молоду пару ясними, радісними очима.

— Клякніть[1] коло мене, діти, — сказав він потихо, слабим уже голосом. — Доню Мирославо, твій батько поліг, — не

[1] *Кля́кнути* — схилятися, ставати на коліна.

Я. Пстрак. Ілюстрація до повісті І. Франка «Захар Беркут»

судім, чи винен, чи не винен, — поліг так, як полягли тисячі інших. Не сумуй, доню! Замість батька доля дає тобі брата…

— І мужа! — додав Максим, стискаючи її руку у своїй.

— Нехай боги дідів наших благословлять вас, діти! — сказав Захар. — У тяжких днях звела вас доля докупи та злучила ваші серця, і ви показалися гідними перестояти й найстрашнішу бурю. Нехай же ваш зв'язок у нинішню побідну днину буде порукою, що й наш народ так само перебуде тяжкі злигодні та не розірве свого сердечного зв'язку із чеснотою і людяним норовом!

І він холодними вже устами поцілував у чоло Мирославу й Максима.

— А тепер, діти, устаньте та підведіть мене крихіточку! Я хотів би ще перед відходом сказати дещо до громади, якій я старався щиро служити весь свій вік. Батьки та браття! Нинішня наша побіда — велике діло для нас. Чим ми побідили? Чи нашим оружжям тілько? Ні. Чи нашою хитрістю тілько? Ні. Ми побідили нашим громадським ладом, нашою згодою і дружністю. Вважайте добре на се! Доки будете жити в громадськім порядку, дружно держатися купи, незламно стояти всі за одного, а один за всіх, доти ніяка ворожа сила не побідить вас. Але я знаю, браття, і чує се моя душа, що се не був остатній удар на нашу громадську твердиню, що за ним підуть інші й укінці розіб'ють нашу громаду. Погані часи настануть для нашого народу. Відчужиться брат від брата, відмежиться син від батька, і почнуться великі свари та роздори

по Руській землі, і пожруть вони силу народу, а тоді попаде весь народ у неволю чужим і своїм наїзникам, і вони зроблять із нього покірного слугу своїх забагів і робучого вола. Але серед тих злиднів знов нагадає собі народ своє давнє громадство, і благо йому, коли скоро й живо нагадає собі його: се ощадить йому ціле море сліз і крові, цілі століття неволі. Але чи швидше, чи пізніше, він нагадає собі життя своїх предків і забажає йти їхнім слідом. Щаслив, кому судилося жити в ті дні! Се будуть гарні дні, дні весняні, дні відродження народного! Передавайте ж дітям і внукам своїм вісті про давнє життя і давні порядки. Нехай живе між ними тота пам'ять серед грядущих злиднів, так, як жива іскра не гасне в попелі. Прийде пора, іскра розгориться новим огнем! Прощайте!

Багато змінилося від того часу. Аж надто докладно збулося віщування старого громадянина. Великі злигодні градовою хмарою перейшли понад Руською землею.

Давнє громадство давно забуте й, здавалося би, похоронене. Та ні! Чи не нашим дням судилося відновити його? Чи не ми се жиємо в тій щасливій добі відродження, про яку, помираючи, говорив Захар, а бодай у досвітках тої щасливої доби?

Пам'ятник Захарові Беркуту й громаді
в с. Тухлі *(Львівська область)*

Поміркуй!

- Учинок якого персонажа повісті тебе найбільше вразив, захопив, а якого — обурив?
- Який епізод твору викликав у тебе душевне потрясіння? Чому?
- Який епізод повісті видався тобі найбільш зворушливим? Перекажи його або ж підготуй виразне читання.
- Що допомогло тухольцям перемогти сильнішого ворога?
- Чи погоджуєшся ти з думкою, що кохання Мирослави рятує Максима від неминучої загибелі? Обґрунтуй свої міркування.
- Про що були останні помисли та слова Захара Беркута?
- Як справджується заповіт Захара Беркута? Що допомагає нині українству боронити свою землю?

Ти вже знаєш, що ***епос*** — це рід літератури. До епічних жанрів належать ті твори, що мають сюжет, розповідають про певні події, наприклад *романи, повісті, оповідання*. Ти довідаєшся, до якого жанру епосу належить щойно прочитаний тобою твір.

Літературознавчий клуб

Творчість ***Івана Франка*** (1856–1916) надзвичайно багатогранна. Це поезія, проза, драматургія, переклади, наукові праці. Серед найвідоміших творів майстра — ***«Захар Беркут»***. Ця повість належить до найуспішніших в українській літературі. Її видавали багато разів загальним накладом понад 5 мільйонів примірників, також переклали 20-ма мовами світу. А написав її митець ще юнаком, у період тяжких випробувань. За вільнолюбні, патріотичні погляди його було вперше ув'язнено. Тюрма перекреслила надії на кар'єру, підірвала здоров'я, призвела до розриву з коханою дівчиною. І все ж І. Франко зберіг вірність своїм ідеалам. Вони виявились і в повісті «Захар Беркут».

І. Франко був неперевершеним знавцем прадавніх українських легенд, переказів і літописних документів, зокрема ретельно досліджував Галицько-Волинський літопис. Особливо

зацікавив його епізод про вторгнення монголів на Русь та їхній перехід через Карпати.

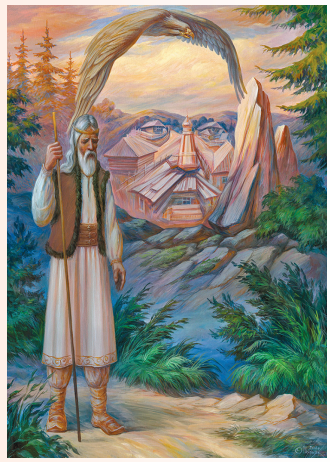
Історичні паралелі

У 1240 р. полчища кочовиків-монголів, очолювані внуком Чингісхана Батиєм, напали на Київ. Вони захопили та спалили столицю і посунули далі через Карпати в Угорщину, знищуючи все на своєму шляху. Український народ мужньо виступив на захист Батьківщини, чинив відчайдушний опір загарбникам.

На основі цих історичних відомостей, а також народних легенд і переказів І. Франко в 1882 р. створив повість «Захар Беркут».

Поміркуй!

- Роздивися репродукцію картини-двовзору сучасного художника О. Шупляка «Захар і беркут». Чим цікавий тобі портрет письменника, який проступає на полотні? Чи вдалося митцю розкрити на картині ідейний зміст повісті «Захар Беркут»? Обґрунтуй свої міркування.
- Чим, на твою думку, відрізняється художній історичний твір від наукового історичного дослідження? Порівняй, наскільки твої міркування близькі до думки самого автора повісті.

О. Шупляк. Захар і беркут

Літературознавчий клуб

Отже, на це запитання відповідає сам І. Франко в передмові до твору. Письменник вважає, що завдання історика — максимально точно, доказово довести, що певні факти справді мали місце в давнину. А письменник тільки відштовхується від них, збагачуючи їх домисленими, вірогідними епізода-

ми, щоб утілити свою ідею. Його мета — «оживити» минуле, створити достовірні неповторні о́брази людей тієї давньої доби.

Жанр. «Захар Беркут» — це *героїко-романтична історична повість,* середній за обсягом епічний твір, у якому зображено далеке минуле та героїчні вчинки романтичних персонажів. Вони показані майже ідеальними особистостями, які наділені сильними почуттями. Це сміливі герої та героїні, що борються за правду, зберігають вірність громаді, Батьківщині, коханню.

Композиція. У творі переплітаються *дві сюжетні лінії*: *історична* — про переможний захист русинами свого краю від ординців та *особиста* — про взаємини родин Беркутів і Вовків, кохання Максима й Мирослави. Ці лінії є основою композиції, що доповнюється авторською передмовою, вставною міфологічною розповіддю Максима про походження охоронця тухольської долини — Сторожа та віщими снами головних героїв і героїні.

Ти вже знаєш, що сюжет художнього твору складається з певних елементів. Тож пригадай їх.

Експози́ція (від латин. *пояснення*) — це ознайомлення із часом, місцем подій, персонажами ще до початку конфлікту, що буде розвиватися у творі.

Зав'я́зка — подія, з якої виникає конфлікт.

Ро́звиток дії́ — події, у яких розгортається конфлікт.

Кульміна́ція (від латин. *вершина*) — найгостріше, вирішальне зіткнення сил, які ведуть боротьбу.

Розв'я́зка — логічне завершення подій, що зазнали докорінного перелому в кульмінації.

Поміркуй!

- Визнач сюжетні елементи повісті «Захар Беркут».
- Прочитай матеріал «Літературознавчого клубу» та перевір правильність своїх міркувань *(с. 150)*.

Літературознавчий клуб

Експозиція — поява боярина Вовка в Тухольщині.
Зав'язка — зустріч Максима та Мирослави, їхня взаємна симпатія. Але боярин Тугар Вовк категорично проти їхніх стосунків. Він намагається нав'язати свою владу тухольцям.
Розвиток дії — зухвале вбивство Тугаром свідка під час ради, громада проганяє вбивцю. Боярин удруге допомагає монголам. Під час бою Максим потрапляє в полон. Тухольці заманюють ворогів у пастку й топлять.
Кульмінація — ординці намагаються обміняти свою свободу на Максимове життя, але їм відмовляють. В останню мить Тугар рятує юнака.
Розв'язка — загарбники та зрадник гинуть, а Максим залишається живим. Вони з Мирославою збираються побратися. Захар перед смертю виголошує свій заповіт громаді.

Пам'ятник Захарові Беркуту на горі Путище, де, за переказами, його було поховано *(Львівська область)*

Персонажі. Ідейний зміст твору втілений у художніх óбразах, які можна розділити на *дві групи: тухольська громада* на чолі із Захаром Беркутом як утілення мудрості, поміркованості, справедливого суспільного ладу, патріотизму й відваги в боротьбі із загарбниками; *монгольська орда*, що прагнула захопити руські землі, поневолити людей, зруйнувати все на своєму шляху, і *зрадник* Тугар Вовк, який намагався нечесним шляхом домогтися влади над тухольцями.

Поміркуй!

- Якими ти уявляєш головних героїв і героїню твору? Чому саме такими?
- У яких словах із повісті, на твою думку, утілена її ідея? Чи є вона актуальною нині?
- Які паралелі сюжету повісті «Захар Беркут» можна провести в сьогодення? Довідайся більше про Сили територіальної оборони в сучасній Україні, про їхню роль у нинішній війні.

Мистецькі діалоги

Події повісті І. Франка відбуваються в мальовничих Українських Карпатах, майстерно відтворених у різних видах мистецтва.

На картині українського художника початку XX ст. ***Івана Труша*** на тлі карпатської природи зображено гуцулів-трембітарів. Із зеленої полонини гуцули звуками трембіти сповіщають про якусь важливу подію. Як-от у повісті «Захар Беркут» трембітарі надсилали навкруги звістку про необхідність зібрання громади або ж про нашестя ворогів.

Кольорова гама художнього полотна І. Труша — соковита зелень полонини, темні обриси гір, захмарене небо — надає картині врочистості й драматизму водночас.

За мотивами повісті «Захар Беркут» на лібрето ***Якова Мамонтова*** композитор ***Борис Лятошинський*** створив оперу «Золотий обруч».

У наші дні український режисер ***Ахтем Сеітаблаєв*** та американський постановник ***Джон Вінн*** зняли художній кінофільм «Захар Беркут» на основі однойменної повісті І. Франка.

І. Труш. Трембітарі

Постер до кінофільму «Захар Беркут»

Поміркуй!

- Роздивися картину І. Труша «Трембітарі» *(с. 151)*. Поділися своїми враженнями. Чи доводилося тобі чути звуки трембіти? Якщо так, розкажи про це.
- Використовуючи інтернет, послухай фрагмент опери Б. Лятошинського «Золотий обруч».
- Знайди в інтернеті та подивися кінофільм «Захар Беркут» *(реж. А. Сеітаблаєв, Дж. Вінн, 2019 р.)*.
- Яких нових персонажів (порівняно з повістю) увів режисер? Розкажи про них.
- Подумай, чому сучасного українського режисера кримськотатарського походження зацікавили події, що розгорталися в Карпатах у далекому минулому.
- Який із мистецьких творів найбільше співзвучний із твоїм відчуттям повісті І. Франка «Захар Беркут»? Поясни свою думку.

Виконай одне із завдань на вибір.

- За мотивами твору І. Франка «Захар Беркут» сучасні художники зробили цікаві комікси. Можливо, вони тобі відомі. Створи свій комікс на основі цієї повісті. Для цього скористайся фарбами й олівцями або ж онлайн-інструментом «Pixton».
- Твоя «Мовна скарбничка» поповнилася новими словами з прочитаних у 5–6-х класах художніх творів. Доповни її «Словником архаїзмів, історизмів і діалектизмів», про які тобі стало відомо під час читання повісті І. Франка «Захар Беркут».

Підсумуй!

- Над якими запитаннями тебе спонукала замислитися повість І. Франка «Захар Беркут»?
- Чи збагатилися твої знання про історію України після прочитання повісті «Захар Беркут»? Як саме?
- Які особливості її композиції?
- Охарактеризуй основні сюжетні лінії твору.

- Доведи, що «Захар Беркут» — героїко-романтична історична повість.
- Хто з героїв чи героїнь твору справив на тебе найсильніше враження, найбільше сподобався? Охарактеризуй його / її *(усно)*.
- Ще раз розглянь ілюстрації до твору різних художників. Чиї роботи ти вважаєш найбільш вдалими? Чому?
- Знайди в інтернеті та прочитай повість І. Франка «Захар Беркут» повністю.
- На які запитання після прочитання та опрацювання повісті І. Франка тобі не вдалося знайти відповідь? Обговори їх зі своїми однокласниками й однокласницями.

Читацьке дозвілля

Події повісті «Захар Беркут» відбувалися в селі Тухлі та на горі Зелемінь, що на Львівщині. Можливо, тобі доводилося бувати в цих місцях або ж ти мешкаєш там.

Використовуючи інтернет, здійсни відеомандрівку в ті краї. Які місцеві пам'ятки тебе найбільше зацікавили?

Гора Зелемінь *(Львівщина)*

АНДРІЙ ЧАЙКОВСЬКИЙ

Ти вже знаєш про відносини українського та кримськотатарського народів. Тобі відомі й твори кримськотатарської літератури — народна казка *«Золоте яблуко»* та національний славень *«Я поклявся перед народом...»* Н. Челебіджіхана.

Історично так склалося, що українці та кримські татари — сусіди. Тож мають багато спільного. Проте були часи й прикрих протистоянь, ворожнечі між козаками та татарами-ординцями. І тоді палала заграваами пожеж українська земля. Орда гнала й продавала в рабство тисячі невільників і невільниць. Про такі історичні події ідеться в повісті ***«За сестрою»***. Але в усі часи найціннішими людськими чеснотами залишаються лицарство, честь, дружба, взаємодопомога, родинна повага й любов.

Читаючи твір, ти дізнаєшся про те, як юний козак Павлусь Судаченко вирушив рятувати свою сестру Ганну з неволі, як відвага та кмітливість допомогли йому в небезпечній мандрівці.

ЗА СЕСТРОЮ

(Скорочено)

I

На правому березі річки Самари, яких десять миль від Дніпра, лежало українське село Спасівка. (...)

У ті часи люди вибирали під свої оселі такі місця, які, на їхню думку, давали б найпевніший захист перед ворогом і в яких можна б знайти найвигідніші умови для життя: недалеко від води або над водою, а відтак близько від лісу або очерету, де на випадок татарського набігу можна було б найбезпечніше сховатися та втекти від неволі. (...)

Спасівчани зайшли сюди з-за Дніпра, також після татарського погрому, а що стали на тому місці на самого Спаса, то й прозвали своє село Спасівкою. (...)

Спасівчани жили тут, наче в якій фортеці. Були вони козацького роду, то й розуміли вагу небезпеки й були настільки обережними, що на кожну ніч ставили чергою вартових при обох воротах, щоб ворог не напав на них зненацька.

До того вони ще домовились із сусідніми селами, щоб у кожному були напоготові бочки зі смолою, які на випадок татарського набігу треба запалити й так остерегти інших перед небезпекою. (…)

І. Грищук.
Українська родина

У Спасівці жив козацький рід Судаків. Вони славилися тим, що не було між ними жодного, який не бував би на Січі між низовим товариством. (…)

Рідня Судаків у той час складалася зі старого діда Андрія — 70 років, його сина Степана, жінки Палажки, двох синів Петра й Павла та дочки Ганни.

Властиво, Петра тоді вже не було дома. Пішов на Запорожжя. Другому синові Павлові було п'ятнадцять, а дочці Ганні — тринадцять років. Поки діти були молодші, цілим господарством клопоталися Степан із жінкою. Дід Андрій пильнував пасіку, наглядав хату й дітей. Вважав за свій обов'язок привчити Павлуся до лицарського ремесла. Отже, учив його їздити на коні, кидати списом та арканом, стріляти з рушниці та лука й орудувати шаблею (…), розповідав йому про Запорожжя, про козаків, їхні звичаї та походи й пригоди зі свого життя.

Діти слухали залюбки оповідання дідуся, а Павлусеві снилися бої з татарвою, широкий степ. Він мріяв про те, коли підросте та стане славним козаком. Павлусь і Ганна дуже любилися. Він учив її потай від діда тих усіх штук, яких навчився в дідуся, бо дідусь говорив, що це не жіноче, а козацьке діло.

Від цих оповідань у Павлуся вироблялася завзята козацька вдача. У такім молодечім пориві робив він не одне таке, за що хотіли його батьки покарати. Тоді він утікав або до діда на пасіку, або в тернину, звідки не вийшов би ні за що у світі, хоча не раз бував дуже голодний.

Тоді вже Ганна просила за нього, так уже просила, так плакала, поки не випросила вибачення.

Тоді бігла в тернину. Вона одна знала, де Павлусь ховався, і повідомляла йому добру новину.

Верталися разом додому веселі й щасливі…

Батько, звичайно, у такім випадку грозив Павлусеві пальцем, а до Ганни промовляв:

— Козир-дівка! Тебе лише в посли слати…

Із цього виникла між дітьми така любов, що одне без одного жити не могли й, здається, не було нічого такого, чого б не зробив Павлусь для Ганнусі…

Поміркуй!

- У які часи відбуваються зображені у творі події? Коротко розкажи про них.
- Які стосунки панували в родині Судаків?
- Порівняй сімейні взаємини в раніше вивчених творах: у повісті «Тарасові шляхи» О. Іваненко, вірші «І досі сниться…» Т. Шевченка та в повісті «За сестрою».
- Хто мав найбільший вплив на формування характерів Павлуся та Ганни? Якими рисами характеру вирізняються юні персонажі твору?
- Чому, на твою думку, у цих сім'ях усі *«веселі й щасливі»*? У чому секрет їхнього щастя? Як це впливає на формування характеру молодого покоління Судаків?

Було це однієї літньої неділі в червні. (…)

Від степу долітали гомони дикої птиці. Дід Андрій, повечерявши із сім'єю, ще довгенько сидів на призьбі, покурюючи люльку. Він поглядав на зорі, міркуючи, яка буде погода. Надходив час сінокосів, людям треба було погоди. Відтак зняв шапку й почав півголосом молитися. (…)

Дід Андрій відчув дивний неспокій. А серед ночі церковний дзвін забив на сполох. У село ввірвалися татари, запалили хати, стали ловити дівчат і хлопців. Селяни захищалися, як могли, але полягли під ножами татар, серед них були дід і мати Павлуся. Ганну та батька нападники захопили в полон. Павлуся вдарили по голові, коли він кинувся захищати сестру. Отямившись, хлопець відв'язав татарського коня, вискочив за огорожу та помчав у степ. Навздогін йому полетіли стріли, й одна його поранила.

Поміркуй!

- Як змінюється щасливе життя в Спасівці після нападу татар? А в родині Судаків? Кому з них удалося врятуватися?
- Яка доля, на твою думку, очікує на Павлуся та Ганнусю?

II

Що це? Невже степ, про який у піснях співають? (...)

Уявіть себе малим, дуже малим чоловіком, отаким на палець завбільшки. Уявіть собі, що вас — того маленького чоловіка — поставили на широкому рівному оболонні[1], на якім ізрідка стоять зарослі травою старі муравельники. Оболоння вкрите травою, що вам сягає до пояса. Між травою цвіти аж хапають за очі своїми красками. А гляньте довкруги себе... Ніде краю не видно. Обрій неба, наче вижолоблена півкуля кругом вас далеко спочиває на землі. Ніде ні лісу, ні гори, лиш муравельники... А поїдете десяток миль у який-небудь бік, те саме й те саме... Ні краю, ні берега.

Це степ, український степ, зі своїми високими могилами. Це одинокі дороговкази для людей, що туди заблукають. Деякі могили й називаються своїм іменням, про інші ніхто не знає, ні імені їхнього, ні відкіля вони взялися.

Ось над однією з менших річок, які вливаються в Самару, стоїть висока могила, її прозвали Свиридовою. Ніхто не знав, чому вона так зветься і ніхто не перечився[2] за це, щоб її назвати інакше. Але всі старші козаки знали, де стоїть Свиридова могила, і кожен до неї потрапляв, хоч би й уночі. Тому-то частенько козаки змовлялися на Свиридову могилу, як на збірне місце, де можуть напевно з'їхатися. Тут і річка під боком, де можна коня напоїти, і трава тут краща для випасу, і кущі

І. Рєпін. Козак у степу

[1] *Оболо́ння* — те саме, що оболонь — заплавні луки.

[2] *Пере́читися* — сперечатися.

Л. Медвідь. Ілюстрація до повісті А. Чайковського «За сестрою»

над річкою, де в пригоді й сховатися можна. Ось і тепер спить під Свиридовою могилою козак. (…)

Семен Непорадний — так він звався — був кремезний козак літ тридцяти. Одягнений у широчезні червоні штани, які підперізував широким шовковим поясом. На ногах добрі шкапові чоботи. Сорочка подерта й замащена, на грудях широко розхристана, звідки визирали широкі косматі та сонцем обпалені груди. Миючись, засукав рукави вгору поза лікті й показав жилаєті руки, закінчені п'ястуками[1], мов довбеньки.

Непорадний прославився на Січі за неабиякого силача. Згинав залізні штаби, а коня підносив, мов барана.

А мимо його лицарської справності його прозвали на Січі Непорадним за те, що в якійсь зустрічі не вмів собі з татарином дати ради, аж товариші його визволили.

Та він за це ображався. На Січі не питали нікого, як зветься; там зараз давали кожному ймення, з яким не розставався вже до смерті. Хоч би як козака негарно назвати, він цього не соромиться. Козаки говорили: «Не ймення тебе красить, а ти його краси». Найбільше чванився козак тим, коли на ділі показував, що він не є такий, яким його при перший нагоді прозвали (…).

Вартовий Семен Непорадний — перший силач на Січі — здивувався, побачивши вранці заграву на заході. Потім зрозумів, що то далека пожежа. Він побачив, як мчить до нього хлоп'я на татарському коні. На березі знесилений вершник упав. Це був Павлусь.

Семен вийняв у хлопця стрілу, промив рану й закутав його. Припинаючи коня, помітив, що сідло занадто важке, і знайшов червінці. Приїхали козаки. Непорадний розповів їм про хлопця і про спалену Спасівку. Один із козаків, Петро Судак, упізнав у хлопцеві свого брата. Дід Панас перев'язав Павлусеві рану й дав зілля.

[1] *П'ясту́к* — кулак.

Поміркуй!

- Виразно прочитай зображення степу у творі. Які художні засоби використовує автор, щоб передати красу української природи?
- Розглянь репродукцію картини І. Рєпіна «Козак у степу». *(с. 157)*. Порівняй степовий пейзаж у літературному творі та у творі живопису.
- Що тобі стало відомо про Семена Непорадного? Яке значення він мав у долі Павлуся?
- Кого зустрів Павлусь серед козаків? Яке було їхнє ставлення до хлопця?

III

Непорадний помітив, як до їхнього обозу підкрадається татарин, і вирішив, що піймає того арканом. Так і зробив, хоча довелося поборотися з ворогом. Татарин розповів, що в їхньому загоні чотириста чоловік під керівництвом Мустафи-аги, сина Девлет-Гірея. Загін обтяжений награбованим добром та ясиром[1].

До козаків Тріски приєднався загін Андрія Недолі. Виникла сварка через те, що козаки не вартували свій кіш[2], і Недоля підійшов до них непомітно.

Полонений татарин запропонував Павлусеві помінятися з ним сідлами, але Семен розказав про його намір заволодіти схованими червінцями.

Козацькі ватажки вирішили звільнити полонених. Одні козаки виманять татар із коша, ніби втікаючи, інші нападуть і відберуть ясир.

І. Рєпін. Козачий пікет

IV

Павлусеві забилося серце, як почув сотників наказ. Він сьогодні побачить те, про що від дідуся стільки наслухався. Побачить, як козацтво зустрінеться з татарами, тими страш-

[1] *Яси́р* — бранці, полонені.

[2] *Кіш* — військовий табір, обоз.

ними чортами, що цієї ночі так лютували в Спасівці. Його напав страх. Чи козаки дадуть раду тим чортам? (…)

До нього наблизився Петро.

— Ти, братчику, вважай, щоб де в купу не попав. Держися сотника або діда Панаса. Держи добре коня… Пожди, я тобі стремена[1] до ноги приладжу.

Петро осідлав татарського коня, на якому Павлусь утік, прикоротив стремена й, поцілувавши брата, посадив на коня.

Петро був відважний козак і не жалів себе… Тепер йому стало ніяково, як подумав, що його можуть убити, а тоді Павлусь залишиться круглим сиротою. Хлопцеві саме тепер треба опіка, а йому честь козацька не дозволяє залишитися позаду й пильнувати брата. (…)

Татари погналися за загоном Тріски. А Недолі все щось не видно. Ватажок розвернувся і прийняв бій. Тут підоспів і другий загін. Татари були вщент розбиті, а їхній ватажок потрапив у полон.

На те все дивився Павлусь. Він перший раз побачив битву з татарами. Він побачив те, про що дідусь йому розказував, і це виявилося правдою. Тепер татари не видавалися йому такі страшні, як учора. Козаки сильніші. Коли б так було вчора, не вбили б вони дідуся і маму, не взяли б сестру в полон.

І. Рєпін. Атака запорожців у степу

[1] *Стреме́но* — пристрій для ноги вершника у формі металевої дужки, що підвішують до сідла за допомогою ременя.

І в нього з'явилася надія, що козаки відіб'ють ще й тата та сестру... Але коли це буде? Павлусеві бажалося, щоб зараз погналися козаки та розбили татар до решти й освободили полонених.

Про це говорив він до Петра.

— Так не можна, братчику, — говорив Петро. — Пан сотник знає, що йому робити, і так буде, як він хоче. Потерпімо до завтра. Онисько казав, що татарський кіш невеликий. Вони навантаженими возами недалеко заїдуть до завтра. Наздоженемо...

Павлусь заспокоївся. Він приліг біля Петра при ватрі й кріпко заснув. (...)

Із цієї битви добули козаки чимало користі. У татар знайшли багато червінців, талярів[1], піймали більше сотні добрих коней і забрали татарську зброю. (...)

Поміркуй!

- З якою метою козаки вступили в бій із татарами?
- Якими якостями наділені козацькі ватажки Тріска й Недоля?
- Хто в бою виявився сильнішим: татари чи козаки? Як про це розмірковує Павлусь? Яке бажання виникло в хлопця?

V

Татарські бранці зрозуміли, що козаки хочуть їх визволити, і вирішили допомогти їм. Степанові Судаку вдалося розв'язати руки собі, а потім іншим. Вони кинулися в очерет. Татарам ніколи було їх ловити, бо треба було втікати.

Козаки знайшли бранців, нагодували, посадили на вози та відправили додому. Павлусь запропонував батькові й братові вирушити в Крим на пошуки Ганни, але ті сказали, що це неможливо.

(...) Павлусь зціпив зуби й не говорив більше нічого. Уже ввечері надійшла решта козаків із табором. Настала ніч. Козаки полягали спати. Павлусь лежав між батьком і братом, ніби спав. В обозі затихло.

Тоді Павлусь устав тихенько, надягнув на себе кожушину, узяв сумку із сухарями в брата, його два пістолі, мішечок із кулями й ріжок із порохом, причепив свою шаблю і пішов, несучи

[1] *Та́ляр* — срібна монета.

сідло на голові поміж сплячих козаків просто до того місця, де паслися коні. Знайшов свого коня та обережно виїхав помежи ватри вартових козаків у степ. Від'їхавши на таку відстань, що його кулею не досягти, він помчав.

Тепер поглянув на зорі й завернув коня на південний захід. «Там і Крим лежить», — думав собі хлопець. Бо покійний дідусь показував йому частенько зорі на небі, по яких і серед ночі не заблукаєш, і хлопець добре собі запам'ятав. Дідусева наука стала йому в пригоді. «Ось це Великий Віз, — повторяв собі Павлусь, — а ця зоря над нами показує північ. Ну, напроти неї мусить бути південь». І туди він поїхав.

Коли Степан із Петром рано прокинулися, Павлуся не було. Їх аж зморозило. Вони відразу здогадалися, що завзяте хлоп'я поїхало шукати сестру, а звідти, напевно, не повернеться, пропаде. (...)

Поміркуй!

- Про які риси характеру Павлуся свідчить його вчинок?
- Які почуття та переживання спонукали його вирушити на пошуки сестри?
- Як до цього вчинку поставилися Степан і Петро?

VI

Хлопець довго їхав степом, знаходячи безпечні місця для відпочинку. Одного разу він прокинувся від штурхана. Це був харциз, степовий розбишака. Павлусь вихопив пістоль, а розбійник швидким рухом вибив його, потім зв'язав полоняника, повіз і продав татарам. Їхав задоволений, але зустрів ватагу Недолі. Семен Непорадний упізнав коня та сідло Павлуся. Розбійника допитали. Це був запроданець, потурнак[1] Карий, який продавав людей у рабство. Татарин, що пристав до козаків, упізнав у харцизові того, хто зарізав і пограбував його батька, і розправився з ним.

Поміркуй!

Які несподіванки й небезпеки трапилися на шляху Павлуся?

[1] *Потурна́к* — людина, що потурчилася.

Доповнюй свій «Словник архаїзмів, історизмів і діалектизмів» новими словами. Можеш скористатися для цього зносками в тексті або відшукати незрозумілі тобі слова в словниках. Зверни увагу ще й на *екзотизми* — слова, що передають реалії та колорит певної місцевості. Адже ти вирушаєш разом із Павлусем до дивовижного Кримського півострова, де панують татарські звичаї, екзотична для етнічних українців культура.

VII

Павлусь заспокоївся. Він сидів на татарській арбі[1], підігнувши коліна під підборіддя, і задумався, що йому тепер робити. Татарин підсунув йому шматок паляниці й кухоль молока. Павлусь був дуже голодний. Він з'їв паляницю і випив молоко, не знаючи, що воно кобиляче.

«Може, воно так і ліпше, — подумав Павлусь, — що я між татар опинився. Вони мене завезуть у Крим, то, може, і сестру знайду».

— А куди ви їдете? — насмілився запитати Павлусь.

— Ми їдемо в Крим, і ти їдеш із нами. Як будеш добрий, то й тобі буде добре.

Татари видавалися Павлусеві якимись добрячими людьми, не такими, як ті, що Спасівку грабували. Це були крамарі[2], такі самі, як і ті, що не раз у Спасівку заходили.

Хлопець повеселішав і почав татар розпитувати про все. Він їм подобався. За кілька днів освоївся з таким життям. Помагав татарам у всьому та вчився запопадливо татарської мови. Він був понятливий, і татари не могли надивуватися тому. Інші бранці були якісь неприступні, дикі, плакали, а Павлусь, вивчивши татарські слова, послугувався ними в розмові.

— Ти від нас не втечеш? — питає його раз найстарший татарин із сивою бородою.

Степовий Крим. *Світлина*

[1] *Арба́ (гарба́)* — високий віз на двох або чотирьох колесах.

[2] *Кра́мар* — торгівець.

— А куди мені втікати? Без коня, без зброї? Мені між вами добре. Я і не знав, що між вами такі добрячі люди бувають…

— Ми купці. Ти залишайся з нами, прийми нашу віру.

— Я ще не знаю, яка ваша віра. А хіба ж між вами хре́щених немає?

— Немає. Ти мусиш відректися від хреста, плюнути на нього.

Павлусь плюнув би татаринові в очі за таку зневагу християнської віри.

— Я насамперед хочу вивчити вашу мову, а це потім…

— Добре, добре! — говорив татарин. — Коли станеш мослемом[1], то й вільний будеш, а потому можеш до великої почесті в нас дійти… ти гарний хлопець. Не один із ваших був у нас великим візиром[2] у падишаха[3] в Цargороді…

— А що це падишах?

— Не знаєш? То цар турецький, дуже великий пан.

— Того не знаю. У нас в Україні немає царів, а є гетьман[4], а на Січі кошовий отаман…

К. Боссолі. Татари, які кочують у степу

[1] *Мосле́м* — мусульманин, людина, яка прийняла іслам.

[2] *Візи́р* — в епоху Середньовіччя вищий урядовий чиновник у деяких країнах Близького й Середнього Сходу.

[3] *Падиша́х* — титул монарха в деяких країнах Близького та Середнього Сходу, а також особа, яка має цей титул.

[4] *Ге́тьман* — у XVI ст. — виборний ватажок козацького Війська Запорозького, а із XVII ст. до 1764 р. — ватажок козацького війська та верховний правитель України.

— То ще більший. Вашого гетьмана можуть скинути й вибрати іншого, а в нас не так. У нас хто вродиться падишахом, чи ханом[1], то вже й до смерті ним буде…

— А скільки ви за мене заплатили тій собаці? — питає іншим разом татарина.

— Двадцять золотих.

— О, так мало! — каже Павлусь, сміючись.

— А ти вартий більше?

— Я був би вам дав за себе вдесятеро більше.

— Хіба ж у тебе є гроші?

— Тепер немає, але були в сідлі; той собака харциз забрав разом із конем.

— Чому ти нам не сказав цього? Ми були б відбили…

— Може, я колись із ним зустрінуся… Як він зветься?

— Ми його звемо Каримом.

— А чи у вас татар продають теж?

— Ні, не можна людей своєї віри продавати; за це велика кара.

— От бачите, а він свою віру продав…

— Він не має віри. Ми знаємо його. Він із нами торгує.

«Такі то й ви, — подумав Павлусь, — що зі злодіями крамарюєте!»

Павлусь побоювався, що його теж продадуть у Криму на базарі й запитав раз про те в татарина.

— Добрих хлопців ніхто не продає, а держить собі.

Павлусь не хотів із цими купцями розставатися. Він думав, що з ними їздитиме по цілому Криму та так і сестру відшукає.

Поміркуй!

- Чому Павлусь заспокоївся, потрапивши до татар-купців? Якими людьми вони йому видавалися?
- Яка надія не полишала Павлуся?
- Як хлопець освоївся зі своїм новим життям? Що в житті й побуті татар було для нього близьким, а що — неприйнятним?

[1] *Хан* — те саме, що й падишах.

Дорога до Криму тривала дуже довго. Навантажені арби рухалися поволі, а вже кожна переправа через річку була дуже тяжка. За той час Павлусь підучився татарської мови настільки, що розумів, коли до нього говорили, і знав дещо відповісти. Хлопець був до всього охочий та щирий і виконував усю роботу справно.

Татари були певні, що він збусурманиться. Хлопець був наївний, розповідав просто, про що його питали. Він розказував їм, як татари зруйнували Спасівку, як він утікав та як потім козаки розгромили татар. Одного лише не сказав, приховав, що їде в Крим, щоб урятувати сестру з полону. Коли б не те, він уже давно втік би не задумуючись, бо мав для цього багато нагоди.

Татар навіть це дивувало, коли раз стрінули в степу чумацьку валку, Павлусь розмовляв із чумаками, але не просив, щоб його викупили та взяли додому. Під час дороги Павлусь пильно придивлявся, куди їхали. Старався запам'ятати кожну річку, кожний брід і все те, по чому цю дорогу можна б упізнати. Так заїхали аж до Перекопу. Павлусь побачив уперше море, і в нього сильніше забилося серце.

Тепер починалася Татарщина. Зараз за Перекопом побачив перші татарські улуси[1]. Які ж вони були не подібні до українських сіл! Чужина аж била у вічі. Павлусеві тепер стало лячно. Поки ще бачив степ, йому здавалося, що він удома. Тепер ні сліду по Україні. (...)

В. Кричевський. Кримськотатарська хата в Алушті

Нарешті стали в селі Коджамбаку, де була їхня оселя. Сулейман-ефенді, той старий із сивою бородою, що купив Павлуся, був дуже багатий татарський купець. Він вів широку торгівлю між Царгородом і всіми надморськими містами й Україною. Свої головні склади мав саме в Коджамбаку. Тому оселя вигля-

[1] *Улу́с* — стійбище кочовиків або селище тюрко-монгольських народів.

дала, як мале містечко. Стояли тут рядком кам'яні доми, звичайні й поверхові, були шопи на вози та коні, склади з крамом, а при однім боці стояв великий поверховий дім, де мешкав Сулейман. Той дім припирав до великого горо́ду. Усі ті будівлі були оточені густим частоколом, а в ньому двоє воріт одні проти одних.

Коли Павлусь в'їхав на той майдан, то йому аж у голові закрутилося. (...)

Сулейман приїхав на своїй арбі, де й Павлусь сидів, під самий рундук [1] дому. Звідси повиходила служба й почали низько кланятися Сулейманові. Назустріч батькові вийшов його син Мустафа, що за відсутності батька завідував його майном.

Коли привіталися, Мустафа спитав батька, показуючи на Павлуся:

— Хто це?

— Цього хлопця привіз тобі як гостинець, я його купив. Поклонися твоєму новому панові, — сказав Сулейман до Павлуся. — Будь слухняний, як і досі, і буде тобі добре.

Павлусь зняв шапку й уклонився по-своєму.

Мустафа сказав щось якомусь татаринові, цей узяв Павлуся за руку й повів між челядь.

Челядь мешкала внизу. Горниця була призначена для панів.

Павлусь аж тепер помітив, що всі вікна нагорі були прислонені густою дерев'яною решіткою.

Зайшовши до челядної, Павлусь не знав, що робити. Прийшов найстарший між слугами й почав його з усіх боків оглядати.

— Ти звідкіля? — питає по-українському.

Павлусь відповів і дуже дивувався, що цей татарин так добре знає його мову.

— А ви, дядечку, теж з України? — спитав Павлусь.

— Мовчи! — вигукнув татарин і вийшов.

До Павлуся приступив один невільник-українець:

— Ти його так не питай, а то розсердиться та ще й поб'є.

— Та за що має мене бити? Хіба я йому що зробив?..

— Тут б'ють, хоч і немає за що. Він, бач, потурнак, та хто його запитає про Україну, він дуже соромиться, бо совість

[1] *Рунду́к* — ґанок.

К. Боссолі. Татарський будинок

гризе, що покинув Христа та збусурманився. Тому він і злющий такий на нашого брата, як пес, гірше татарина.

— Ви давно тут живете, дядьку?

— Років п'ять, небоже!

— Тут важко жити?

— Сказано, неволя. Та тут ще рай проти того, що в інших. Старий Сулейман — добрий чоловік, та його часто немає вдома, Мустафа гордий і ненавидить нашу віру, а цей потурнак Ібрагім — то сам чорт.

— Не пробували втекти?

Невільник сумно всміхнувся.

— Поки добіжиш до Перекопу, то п'ять разів зловлять. А коли зловлять, то або повісять, або в неволю до турків продадуть, а вже виб'ють так, що душа вилазить.

— А я знаю, що багато людей звідси втікає…

— Бо тут є і багато хрещеного народу, то декому й удається втекти.

— Як ви, дядьку, зветеся?

— Остап Швидкий.

Поміркуй!

- Яке враження справила на Павлуся чужина?
- Опиши обстановку на татарському подвір'ї.
- Кого зустрів хлопець у будинку Сулеймана?

У тій хвилині вбіг до челядної чорномазий невільник і покликав Павлуся до пана. Павлусь пішов за ним нагору й уступив до світлиці. Вона була простора та мала кілька великих вікон в одній стіні. Попід стінами йшли підвищення, укриті килимами; цілий поміст теж був застелений килимами. Стіни були помальовані червоною, синьою та жовтою барвою, квітами та лініями. На підвищенні сидів Мустафа, перед ним стояв маленький столик; на ньому запікалася велика люлька, з якої Мустафа потягував цілі клуби диму, а далі лежали різні ласощі. Павлусь зняв шапку й поклонився. (...)

У розмові з Мустафою Павлусь вів себе гордо й незалежно, тому пан звелів його побити та відправити до конюхів.

Хлопець любив коней. Він охоче виконував усі роботи й готувався до втечі. Вибрав найкращого коня та опинився в степу. Коли хтось питав, куди їде, відповідав, що має термінову справу. Та один татарин не повірив, зв'язав його й повіз у Коджамбак. Павлусь придумав історію, що їде по знахаря для хворого панського сина, і татарина теж покарають, якщо він цьому перешкодить. Татарин злякався і втік, а Павлусь повернувся до табуна.

На другий день рано його привели до оселі. Тут на майдан позганяли всіх невільників. Павлусь поглянув на них і помітив Остапа Швидкого, що стояв у гурті й витирав сльози. Йому жаль було малого земляка. Кару мав виконати потурнак Ібрагім: у нього була тверда рука.

Він вийшов на середину та став невільникам пояснювати, за що Павлусь буде покараний, що Мустафа-ефенді засудив його зразу на сто дротянок, але в превеликій своїй ласкавості зменшив на двадцять.

Мустафа-ефенді відчинив вікно й придивлявся, чи його засуд буде виконаний та яке зробить враження на невільників.

У тій хвилині у ворота в'їхав якийсь мулла[1], а за ним кілька багато вдягнених слуг. Усі розступилися. Він заїхав усередину й проголосив співучим, трохи гугнявим, голосом:

— Слухайте, невірні джаври[2]! Мій пан, ханський Девлет-Гірей Ібрагім — нехай йому Аллах дасть довгий вік — звелів у своїй ласкавості запитати вас, невірних українських бран-

[1] *Мулла́* — служитель релігійного культу в мусульман.

[2] *Джа́ври* — так мусульмани називали християн.

ців, чи не знає хто, де перебуває син його милості Девлет-Гірея, славний лицар Мустафа-ага, що того літа ходив із загоном воювати невірних в Україну для слави Аллаха та його пророка Магомеда. Хто виявить його місце, стане достойний його ласки й нагороди його милості. Хто ж би це затаїв, може готуватися вже тепер на смерть, бо його повісять.

Один татарин узявся сказати те саме по-українськи. Тоді Павлусь виступив перед муллою і сказав по-татарськи:

— Я знаю, де перебуває твій пан.

Мулла подивився згірдливо на Павлуся.

— Ти не можеш цього знати, бо ти вже тут довше, а це сталося цього літа.

Ібрагім-потурнак, зігнувшись у три погибелі перед муллою, підтвердив, що Павлуся привезли цього літа.

— Так? Ну, говори! А як збрешеш одне слово, то відріжу тобі язика.

— Не тобі скажу, а твоєму панові.

Мулла закусив губу.

— Цього невільника забираю зараз до його милості Девлет-Гірея Ібрагіма. Тепер він під моєю рукою.

Усі невільники ахнули. Вони раділи, що Павлуся минула кара.

— Сідай на коня і їдь зі мною.

Тоді Павлусь підступив під дворище й спитав Мустафу:

— Чи тепер велиш бити, чи тоді, коли повернуся від його милості?

Мустафа звів брови з досади.

Павлусь засміявся йому у вічі. Він знав, що тепер над ним могуча рука Девлет-Гірея і його тепер ніхто не сміє торкнути.

Поміркуй!

- Охарактеризуй поведінку Павлуся та його ставлення до Мустафи.
- Які вчинки Павлуся тобі подобаються? Чому?
- Який випадок рятує його від покарання?
- Чому хлопець *«засміявся у вічі»* Мустафі?

Ти вже знаєш із поеми М. Вороного «Євшан-зілля» про батьківську любов до сина, який потрапив у полон на чужині. Минають віки, а вона допомагає долати найтяжчі перепони, повернути на батьківщину простих невільників і знатних полонених, яким був Мустафа-ага, син Девлет-Гірея Ібрагіма.

VIII

Девлет-Гірей Ібрагім мешкав у столиці кримського хана — у Бахчисараї. З Коджамбаку треба було їхати туди яких три дні. За час тієї дороги обдумав собі Павлусь, що йому робити далі. (…)

Коли приїхали, Павлусь сміливо заговорив до пана й сказав, що бачив Мустафу-агу в битві, а що з ним далі сталося, знає його сестра Ганна Судаківна, яка десь тут, у Криму, у полоні.

Девлет-Гірей наказав розшукати Ганну, а Павлусеві дати все, що потрібно. Опинившись у світлиці сам, хлопець почав щиро молитися та дякувати Богові.

Тепер жилося йому дуже добре. Хлопцеві дали повну свободу. Виходив, коли хотів, до міста, їздив на коні, стріляв із лука та з рушниці. Був веселий, і за це його всі полюбили. Девлет-Гірей наказав видати йому гарну одежу, і тепер годі було в ньому пізнати того обідраного невільника, кінського пастуха.

Девлет-Гірей повірив словам Павлуся. Він знав від тих татар, які повернулись із походу, що Мустафа справді грабував Спасівку, що відтак була битва з козаками й там пропав його син-одинак. Більше татари не могли сказати.

Девлет-Гірей і Павлусь побоювалися тепер одного: а як дівчини не знайдуть.

У такій непевності жили три тижні. Аж однієї п'ятниці рано, коли татари молилися в мечеті[1] й із ними був сам Девлет-Гірей, появився в його дворищі на запіненому коні гонець із звісткою, що дівчину знайшли й везуть на татарській арбі.

[1] *Мечéть* — молитовний дім у мусульман.

Молитви не вільно було переривати, тож ждали всі, поки Девлет-Гірей не повернеться.

Гонець розповів, що дівчину знайшли в Анатолії, у прибережному городі Криму, її мали вивезти до Царгорода для якогось турецького баші[1], та що її вже тоді захопили, як мала сідати на турецьке судно з іншими бранцями. (...)

— Вельможний пане! — заговорив Павлусь, низько кланяючись. — Дозволь мені поїхати назустріч сестрі. (...)

— Дати йому доброго коня! Ти візьми другого, — каже до гінця, — проведи хлопця назустріч.

Вивели осідланих коней. Павлусь скочив на коня, як птах, і, уклонившись Девлет-Гіреєві, поїхав.

А старий татарин, дивлячись на нього, подумав собі: «Славна й лицарська кров тече в цьому хлопцеві! Коли б його Аллах просвітив і до нашої правовірної віри привернув, придбав би собі іслам славного лицаря та оборонця».

Поміркуй!

- Як змінюється життя хлопця, коли він потрапив у ханський палац Девлет-Гірея?
- Що, на твою думку, задумав Павлусь, коли сказав правителеві, що саме Ганнуся знає про місце перебування Мустафи-аги?
- Що відчув Павлусь, коли дізнався, що сестра жива та їде до нього?

Павлусь так чвалував на коні, що втомлений їздою гонець ледве його наздогнав. (...)

Наблизилися до ватаги. Павлусь мало очей не видивив, так шукав межи юрбою Ганнусю. Її не було видно. Вона сиділа на возі в товаристві якоїсь татарської жінки. Віз був укритий плахтою.

Павлусь став біля воза, задержав його й миттю скочив із коня. Татари, побачивши по-панськи вдягненого хлопця, не противилися.

— Ганнусю! Ганнусенько! Чи жива ти, чи здорова?

---

[1] *Баша́* — у давній Туреччині титул найвищих урядовців, вельмож і генералів.

На цей клич Ганна відхилила плахту. Вона впізнала по голосу брата, але, побачивши його в татарському вбранні, лише очі витріщила.

— Ганнусю, сестричко! Хіба ж ти мене не впізнаєш? Брата свого, Павлуся?

Ганна закричала не своїм голосом і зомліла. (…)

Татарка принесла води й покропила Ганнусю. Вона відкрила очі.

— Ну, слава богу! — закричав Павлусь. — Уставай, Ганнусю, поїдемо. Мені з тобою треба багато про що поговорити…

Ганна підвелася та сіла, розглядаючись боязко по татарах, що її оточили.

— Що з тобою сталося?

— Утома, брате. У тій буді так душно, що нічим дихати. Та я не надіялася тебе або кого-небудь побачити… Звідкіля ти взявся тут?..

— Ну, потім розкажу… Чи ти знаєш по-татарськи?

— Дуже небагато, хоча мені весь час товкли в голову цю татарщину, аж обридло. Били мене, їсти не давали, як не хотіла вчитися. (…)

— Дати їй коня! — наказав Павлусь.

Один татарин привів їй гарного коника. Павлусь посадив сестру, а сам сів миттю на свого. Тепер їхали поруч. (…)

— Давно ми, сестро, не були такі щасливі, як сьогодні!

— Чи тато живий?

— Живий, і Петра знайшов між козаками.

— Де ж вони тепер?

— У степу, пішли з козаками… Я втік від них уночі та й потрапив сюди, щоб тебе знайти…

— То ми вже свобідні?

— Ще ні, та ось послухай: могутній Девлет-Гірей Ібрагім шукає свого сина Мустафу. То знаєш… той самий харциз, що зруйнував нашу Спасівку. Тоді біля Самари, де татари з бранцями спочивали, була з козаками битва. Мустафу зловив на аркан козак Семен Непорадний, та сотник Недоля велів його відвезти лубенському полковникові. Пам'ятай, сестро! Ти вдавай, що нічого по-татарськи не знаєш. Тоді покличуть мене за перекладача. Я тобі лише тому кажу, щоб ти знала.

Може бути, що за перекладача покличуть не мене, а когось іншого, тоді знай, що казати, бо від цього залежить наша воля. (…)

Ганна хотіла розповісти Павлусеві свої пригоди, та вже часу не було. Вони побачили дворище й, залишивши татарську ватагу, поскакали наперед. (…)

Девлет-Гірей стояв на галереї [1] і вижидав гостей. Павлусь зняв шапку й став здалека до нього вимахувати. (…)

Молоді позіскакували з коней і пішли до світлиці. Уклонилися, а Павлусь заговорив так:

— Могутній лицарю Девлет-Гірею! Приносимо тобі добру звістку про твого славного сина Мустафу. Це моя рідна сестра; вона його бачила наостанку. Звели її запитати, хай сама розповість.

Девлет-Гірей почав її випитувати по-татарськи. Ганна оглянулася на брата, що нічого не розуміє.

— Питай її ти! — каже до Павлуся.

Павлусь став її питати по-українськи. Вона відповіла те, що чула від нього, а Павлусь розповів це по-татарськи.

— Добре! — каже Девлет-Гірей. — Я зараз посилаю послів із багатим викупом до лубенського полковника, а на той час ви будете моїми гостями. Коли ваші вісті справдяться, жде вас велика нагорода, коли ж… — Він не договорив, бо сам злякався слів, які мав сказати. — Тепер ви житимете трохи по-нашому. Дівчина піде між жінок до гарему [2]. Не годиться та й закон не велить, щоб дівчина в цьому віці ходила з відкритим лицем і балакала хоч би й із братом.

Павлусь і Ганна подивились одне на одного із жалем, що їх розлучали знову.

— Хіба ж не можна нам і слова промовити одне до одного хоч би через заслону? — заговорив Павлусь. Він відчув, що йому перехоплює подих…

— Можна, але здалека…

Розійшлися. Її повели між жіноцтво, Павлусь пішов до своєї кімнати, щасливий тим, що йому Бог дозволив дожити.

---

[1] *Галере́я (галере́я)* — критий чи відкритий коридор, що з'єднує два або кілька приміщень; також довгий балкон уздовж будинку.

[2] *Гаре́м* — приміщення для жінок у будинку багатих татар і турків.

IX

Настала зима. Павлусь дуже дивувався, що не було тут снігу, як в Україні, що дерева зеленіли, хоча деколи й холодніше було. Та він, сердешний, забув рахунок часу й не міг зміркувати, коли буде Різдво.

Минулого року такі веселі свята були. Він ходив із хлопцями колядувати, їздив на санках, а тепер і не знає, коли свято…

Те саме думала й Ганна, їй теж весело було, як занесли до хати дідуха, як покійний дідусь благословив усіх, як кидали кутю до стелі та рахували рої (…).

Павлусь непокоївся, чи посольство Девлет-Гірея знайде ще Мустафу в живих… Ганна розповіла йому про свої пригоди.

А старий нетерпеливився теж. Уже більше місяця минуло, як посольство поїхало, і не було нічого про них чути. (…)

Одного дня приїхав гонець із доброю звісткою, що Мустафа повертається живий і здоровий. Девлет-Гірей велів сідлати коней та виїхав із цілим почтом назустріч.

Коли про те довідався Павлусь, не втерпів і побіг до жіночого відділу. Сторож не хотів його пускати. Коли б це був хтось інший, сторож, напевно, штрикнув його ножем. Але цього не вільно було чіпати, бо так пан наказав усій службі. (…)

— Ганнусенько! Мустафа повертається, будемо свобідні! (…)

Уже сонце стояло високо, а Павлусь ще спав. Він прокинувся від гамору, що зчинився на подвір'ї. Пішов до вікна подивитися. Це Девлет-Гірей повернувся із сином. Павлусь упізнав Мустафу. Він сидів бадьоро на гарному коні й усміхався до батька, що аж сіяв із радості. (…)

У тій хвилині його прикликали до Девлет-Гірея. По дорозі зустрів Ганну, її теж туди вели. Стали обоє перед ханом, що тримав сина за руку, наче боявся, щоб його знову не забрали.

— Ви сказали правду, тепер я хочу дотримали свого слова й нагородити вас. Чого бажаєте? Коли хочете, оставайтеся з нами. Прийміть нашу віру, я вас за своїх дітей прийму.

— Спасибі тобі, могутній пане. Нічого не бажаємо, лише волі… Відпусти нас…

— Хіба вам погано в мене?

— Нам тут добре, але за Україною ми сумуємо… Хочемо своїх побачити…

— Хай буде по-вашому! Їдьте додому, та не тепер, аж весною. Кого зимовий степ обійме, тому й не жити більше. Будьте ще моїми гостями.

— Та звели, пане, написати грамоти, щоб нас по дорозі татари не чіпали.

— Авжеж, дістанете грамоти й охорону, поки до своїх не доїдете.

— Тепер, коли ти свобідний, подай мені руку, мій друже! — сказав Мустафа, простягаючи руку до Павлуся. — Мені вже розказували, який ти славний козак… Та одне скажи мені: як бачила твоя сестра, як мене полонили, коли вона була в обозі?

— Ось я це й хотів сказати, — говорить Павлусь. — Тепер признаюся, що я збрехав. То я все бачив, а навмисне сказав на сестру, щоб ти її наказав шукати, без цього не бачити б мені її більше.

— Та й хитрун ти, синку, хитрун! — каже мірза[1], усміхаючись. — Ну, я тобі це вибачу, подай мені руку!

У тій хвилині Павлусь пригадав собі щось. Від того він почервонів увесь, як буряк. Йому соромно стало, що забув, про що мав тепер сказати. Узяв це за великий гріх.

— Вельможний Девлет-Гірею! Коли ти надав мені стільки ласки… то я ще про одне тебе попрошу, не відмов мені в цьому.

— Хоч би ти сьогодні просив половину мого майна, то й цього тобі не відмовлю.

— Ні, майна я не хочу, а лиш ось що прошу: у Сулейман-ефенді живе невільник Остап Швидкий, українець, земляк мій… Викупи його й подаруй мені.

— Хіба він тобі родич?

— Ні, лише земляк. Та він мені був рідним батьком, як я в неволю потрапив. Він лікував мені рани, як мене били нагаями. Я поклявся віддячити йому. Хочу йому свободу випросити.

---

[1] *Мірза́* — особа царської династії в мусульман.

— Добре в тебе серце, мій хлопче! — сказав Девлет-Гірей. — Остап Швидкий, невільник, повернеться з тобою в Україну.

Девлет-Гірей велів написати грамоту й послав гінця в Коджамбак.

Павлусеві потекли сльози з очей. Він забув про всі злидні, про всю злість до татар. Простив їм усе відразу…

Поміркуй!

- Яке враження залишилося в тебе після прочитання повісті «За сестрою»? Над чим тебе спонукав задуматися цей твір?
- Визнач тему та головну думку повісті.
- У яких умовах жили Павлусь і Ганнуся в Девлет-Гірея? Чому вони рідко зустрічалися? Чому сумували за рідним краєм, живучи в достатку на чужині?
- Як закінчилася історія з пошуками Мустафи-аги?
- Що запропонував Девлет-Гірей за порятунок сина? Як його характеризує ця пропозиція?
- У чому зізнався Павлусь правителеві? Що попросив у нього? Про які риси його характеру свідчить цей вчинок?
- Охарактеризуй Девлет-Гірея як людину, правителя та батька.
- Доведи на прикладі персонажів твору, що серед людей різних національностей і релігій є чесні та шляхетні люди.
- Чи будуть, на твою думку, щасливими брат і сестра?
- Чи хотілося б тобі мати такого брата або друга, як Павлусь?

З повісті тобі стало відомо, як Павлусь наполегливо вивчав кримськотатарську мову. Якого значення він надавав цим знанням? А які слова із цієї мови тобі відомі? Знайди в інтернеті інформацію та довідайся, які десять кримськотатарських слів має знати кожний / кожна українець / українка, на думку відомих в Україні людей.

Літературознавчий клуб

Андрій Чайковський (1857–1935) часто говорив: «Любіть Україну, любіть своє, рідне, хоча воно не дорівнює чужому, але воно своє, старайтеся це рідне піднести до рівня чужих культур». Ці слова стали основною настановою громадської

праці й літературної творчості цього видатного українця.

Він народився в *м. Са́мборі* на *Львівщині*. Рано залишився сиротою. Його виховувала бабуся, яка розповідала онукові багато народних казок, легенд і переказів, навчила читати українською. Андрій найбільше цікавився рідною мовою та літературою, зачитувався творами про давню історію України, захоплювався Шевченковим «Кобзарем».

Здобувши фах правника, А. Чайковський зайнявся адвокатською практикою. Його називали «хлопським адвокатом», тому що брався захищати найбідніших селян. У ці роки письменник повертається до літературної творчості й отримує схвальні відгуки І. Франка про свої оповідання.

Найбільше приваблювала митця доба козаччини. У своїх творах про козацькі часи він переконливо й захоплено змальовував тогочасний український світ, уславлював звитягу запорожців, чесно писав про підступне загарбання нашого краю російськими поневолювачами.

Першим його твором на історичну тему стала повість «***За сестрою»***, присвячена історії козацької родини Судаків. *Темою* твору є захоплива розповідь про те, як п'ятнадцятирічний Павлусь, долаючи численні перешкоди, рятує з полону свою сестру Ганнусю.

Обкладинка до повісті А. Чайковського «За сестрою»

Повість адресована молодим читачам / читачкам. Її персонажі — майже твої ровесники, сюжет цікавий і наповнений несподіваними пригодами, що швидко чергуються.

А. Чайковський достовірно відтворив у творі природу, побут та історію півдня України й Криму. Показуючи прикру ворожнечу українців і татар, він виявив неупередженість. Адже головну увагу зосередив на найкращих особистих якостях людей — доброті, сміливості, вірності, милосерді — незалежно від національної належності. У повісті показано, що й серед українців є лихі харцизи та зрадники *(Карий-Карим)*. Але й серед татар також є не лише жорстокі, жадібні нападники (як у зав'язці твору — під час набігу), а й могутні та розсудливі правителі, турботливі батьки *(хан*

Девлет-Гірей), добрі помічники (*бабуся-татарка*, що допомагає Ганні) або просто нелихі люди *(купці)*.
Головним героєм твору є *Павлусь Судаченко*. Він сміливий, мужній, цілеспрямований і кмітливий. Саме завдяки таким якостям Павлусеві вдається врятувати сестру Ганну з полону.
Хлопець має щиру душу, готовий пожертвувати своїм життям заради тих, кого любить. Навіть коли батько та старший брат опустили руки, утратили надію врятувати Ганну, Павлусь вирішив шукати її самотужки, хоча й не мав достатнього життєвого та військового досвіду.
Він рішучий, наполегливий, навіть упертий у прагненні досягнути мети. Водночас юнак зберігає самоповагу й вірність своїй нації та батьківській вірі.
Павлусь опиняється перед складним моральним вибором: залишитись у козацькому таборі разом із батьком і братом чи, ризикуючи життям, вирушити на пошуки сестри. Рішення підказує йому серце.

Поміркуй!

- Склади цитатну характеристику образу Павлуся.
- Хто з персонажів повісті справив на тебе найбільше враження? Чому?

Персонажа, що особливо докладно, різнобічно змальовано у творі, називають ***образом-характером***. Розкриттю головного героя, характеру (чи характерів) підпорядковані персонажі другорядні й епізодичні.

Прийоми змалювання художнього образу в епічному творі: портрет, опис учинків, мова, самооцінка героя, авторська характеристика та характеристика іншими персонажами, пейзаж як тло душевного стану героя.

Поміркуй!

- Розподіли персонажів повісті «За сестрою» на головних, другорядних та епізодичних.
- Які прийоми використовує автор для змалювання образу Павлуся?

- Як другорядні й епізодичні персонажі увиразнюють і висвітлюють образ юного героя?

Мистецькі діалоги

Óбрази хоробрих козаків — оборонців України — постають у різних видах мистецтва. Про запорозьких лицарів ти знаєш багато з козацьких пісень. Наприклад, життя козаків зображено на картинах українського художника ***Іллі Рєпіна***.

Новітні музичні обробки народних козацьких пісень гуртом *«Хорея Козацька»* й рок-гуртом *«Kozak System»* возвеличують козацьку відвагу.

Поміркуй!

- Якими у твоїй уяві постають запорозькі козаки?
- Переглянь репродукції картин І. Рєпіна «Козак у степу», «Козачий пікет» та «Атака запорожців у степу» *(с. 157, 159, 160)*. Чи свідчать ці твори живопису про захоплення художника козацькою славою? Поясни свою думку.
- Знайди в інтернеті та послухай сучасні виконання пісень «Війська Запорозького воїн знаменитий», «Їхав козак містом». Розкажи про свої враження.
- А що ти знаєш про те, як сучасні захисники / захисниці зберігають і примножують козацькі традиції? Чи відомо тобі, чиї імена мають 1-ша окрема бригада спеціального призначення, Окрема президентська бригада, 72-га та 92-га механізовані бригади? Про що це свідчить?

Виконай одне із завдань на вибір.

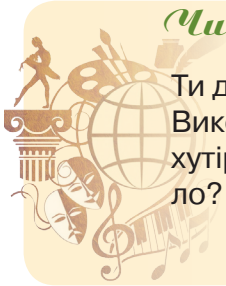
- Знайди в інтернеті та прочитай повість А. Чайковського «За сестрою» повністю.
- Намалюй «Мапу пригод Павлуся».
- Ти прочитав / прочитала про подорож Павлуся Кримом та його перебування в ханському палаці. Нині російські загарбники тимчасово окупували Кримський півострів. Вони плюндрують святині, визначні історичні місця, щоб знищити

історичну пам'ять про українців і татар. У переліку історичних пам'яток і ханський палац у Бахчисараї. Підготуй розповідь про інші визначні місця Криму або ж культурний об'єкт Криму, визнаний спадщиною ЮНЕСКО.

- З твору тобі стало відомо про те, як козаки отримували свої прізвища. А що ти знаєш про своє прізвище? З інтернет-джерел або з етимологічного словника дізнайся про його походження та значення.

Підсумуй!

- Про які історичні події ідеться в повісті А. Чайковського? Доведи, що твір «За сестрою» за жанровою формою — героїко-романтична повість.
- Визнач основні елементи композиції цього твору: експозицію, зав'язку, розвиток дії, кульмінацію та розв'язку.
- Назви позасюжетні елементи повісті (портрети, пейзажі, авторські відступи). Яку роль вони відіграють у розкритті її ідейного змісту?
- Розкажи про прийоми, за допомогою яких автор розкриває о́брази персонажів твору.
- На які запитання після прочитання та опрацювання цього твору тобі не вдалося знайти відповіді. Обговори їх з учителем / учителькою.

Читацьке дозвілля

Ти дізнався / дізналася про будні козацької родини Судаків. Використовуючи інтернет, здійсни віртуальну мандрівку на хутір Галушківка, що на Дніпропетровщині. Що тебе вразило?

МИ — УКРАЇНЦІ!

Читацький путівник

Цей розділ ознайомить тебе зі зворушливою патріотичною поезією. Щира, безкорислива любов до Вітчизни, як і до батьків, — одна з основ, що робить людину людиною, засвідчує багатство й красу її душі. Більшість людей переживає ці теплі емоції. А от розповісти про них буває непросто. І тут приходять на допомогу митці, які майстерно втілюють заповітні почуття у вишукані о́брази.

ВАСИЛЬ СИМОНЕНКО

Ти вже знаєш, що існують різні *жанри лірики*: • *інтимна* (виражає особисті почуття людини — любові, дружби); • *пейзажна* (утілює переживання, викликані картинами природи); • *філософська* (роздуми про сенс життя, добро і зло, вічність); • *сатирична* (висміювання негативних явищ); • *громадянська* (почуття та роздуми, викликані суспільними проблемами). Різновидом цього жанру є *патріотична лірика* — вираження почуттів до Батьківщини, рідної нації. Пригадай патріотичні поезії, відомі тобі з попередніх класів, зокрема вірші Т. Шевченка, Р. Бернса, А. Міцкевича. А зараз ти прочитаєш іще один прекрасний зразок патріотичної лірики ***«Лебеді материнства»***.

ЛЕБЕДІ МАТЕРИНСТВА

Мріють крилами з туману лебеді рожеві,
Сиплють ночі у лимани зорі сургуче́ві.

Заглядає в шибку казка сивими очима,
Материнська добра ласка в неї за плечима.

Ой біжи, біжи, досадо, не вертай до хати,
Не пущу тебе колиску синову гойдати.

Припливайте до колиски, лебеді, як мрії,
Опустіться, тихі зорі, синові під вії.

Темряву тривожили криками півні,
Танцювали лебеді в хаті на стіні.

Лопотіли крилами і рожевим пір'ям,
Лоскотали марево золотим сузір'ям.

Виростеш ти, сину, вирушиш в дорогу,
Виростуть з тобою приспані тривоги.

У хмільні смеркання мавки чорноброві
Ждатимуть твоєї ніжності й любові.

Будуть тебе кликать у сади зелені
Хлопців чорночубих диво-наречені.

Можеш вибирати друзів і дружину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину.

Можна вибрать друга і по духу брата,
Та не можна рідну матір вибирати.

За тобою завше будуть мандрувати
Очі материнські і білява хата.

І якщо впадеш ти на чужому полі,
Прийдуть з України верби і тополі,

Стануть над тобою, листям затріпочуть,
Тугою прощання душу залоскочуть.

Можна все на світі вибирати, сину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину.

Поміркуй!

- Яке враження справила на тебе поезія? Над чим спонукала замислитися?
- Які рядки вірша закарбувалися у твоїй пам'яті? Поясни.
- Доведи, що ця поезія є зразком патріотичної лірики. А які ознаки інтимної лірики наявні в цьому творі?
- Прокоментуй останні два рядки поезії.
- Значення яких слів вірша для тебе незрозуміле?

Уточни тлумачення слів за словниками: *мріти, лиман, сургучевий, досада, марево, мавка*. Поясни значення образів, створених цими словами у вірші.

Літературознавчий клуб

«Лебеді материнства» створив видатний український поет ***Василь Симоненко*** (1935–1963).

Він народився в *с. Біївцях,* що на *Полтавщині*. Так сталося, що Василько виростав без батька. Як переживав своє сирітство, згодом він опише в поетичній новелі «Кривда». З дитинства і на все життя його берегинею та порадницею була мама Ганна Федорівна. Їй поет присвятить найтепліші вірші, серед яких і «Лебеді материнства». Чоловічим же авторитетом, першим і наймудрішим вихователем для хлопця став дід Федір.

Василь ріс, як і сусідські хлопчаки, веселим, непосидючим. Мріяв стати льотчиком.

Разом із родиною та односельцями В. Симоненко болісно, але стійко пережив усі випробування, що випали на долю нашого народу в першій половині XX ст., — нацистську окупацію, радянські колгоспи, штучний голод 1947 р.

У школі Василь учився надзвичайно старанно, закінчив її із золотою медаллю. Перечитав усі книжки в сільській бібліотеці. У старші класи хлопцеві довелося ходити в сусіднє село аж за 9 кілометрів. Коли було тепло й сухо, ще нічого, а в негоду, хурделицю — біда! Одяг і чоботи за ніч не встигали підсохнути на лежанці. Коли в заметіль усі діти залишили-

ся вдома, тільки Василь прийшов на уроки. Учителі дивувалися. Переживала мама. А він віджартовувався: «Доки дійду до школи, усі уроки повторю, а доки назад — усі пісні переспіваю!»

Василь із мамою

Творчу натуру хлопець успадкував від рідних. Мама любила пісні, влучні прислів'я та приказки, бувальщини. Записувала їх у зошит під назвою «Перлини поміж людей». А дід любив промовляти в риму. Давні легенди й історії зі свого роду переказував так майстерно, що заслуховувалось усе село. При кожній нагоді купував онукові книжки, заохочував до читання.

Бувало, Василь запитував у діда: «А Україна найкраща?» Той відповідав: «Батьківщину, як і матір, люблять не за те, що вона найкраща за всіх, а за те, що твоя, рідна». На все життя він зберіг цей дідівський заповіт і передав нащадкам у вірші «Лебеді материнства».

Ставши дорослим, В. Симоненко поєднуватиме фах журналіста та покликання письменника. Житиме й працюватиме в м. Черкасах. Писатиме вірші, поеми, байки, новели, казки для дітей.

Історичні паралелі

У радянські часи було прийнято вихваляти тодішню державу як нібито нашу спільну батьківщину, хоча насправді то була імперська тюрма народів. В. Симоненко одним із перших на повен голос заявив про свою синівську любов до України, наголосив, що вона — наша Вітчизна:

Ради тебе пе́рли в душі сію,
Ради тебе мислю і творю —
Хай мовчать америки й росії,
Коли я з тобою говорю.

Поет правдиво написав про голодомори, радянські репресії, закликав український народ піднятися на боротьбу проти російського ярма. За це комуністична влада почала підступно цькувати митця. Така задушлива атмосфера призвела до його ранньої смерті — усього лише у 28 років.

Твори В. Симоненка на тривалий час опинилися під забороною. Однак люди переписували й таємно розповсюджували їх.

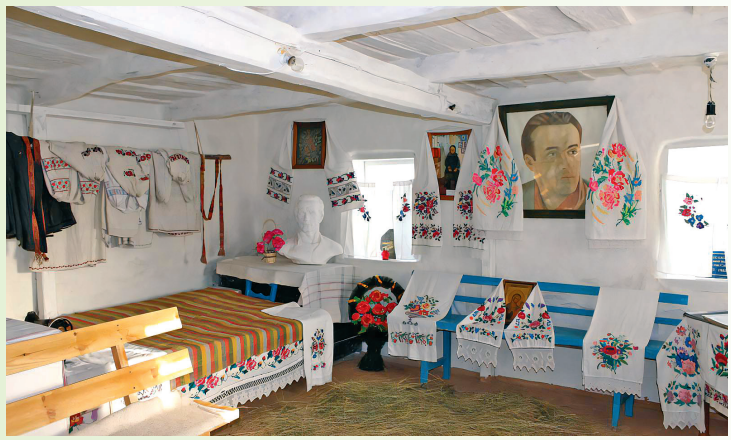
У незалежній Україні гідно пошановано свого видатного сина. Поетові присуджено найпочеснішу в Україні премію — Шевченківську, зокрема й за збірку «Лебеді материнства».

Літературознавчий клуб

За жанром ***«Лебеді материнства»*** — це поєднання інтимної та патріотичної лірики. *Провідний мотив* твору: любов до матері й Вітчизни — найвища цінність, основа людського життя.

Вірш написаний у формі колискової. Пісенну мелодійність твору посилюють дворядкова строфа (дистих) і суміжне римування.

Так відгукнулись у душі поета спогади дитинства, а також ніжні переживання — саме в час появи вірша в родині Симоненків виростав маленький син Лесик.

Інтер'єр музею В. Симоненка в с. Біївцях *(Полтавщина)*

За плетивом образів вірша постає така картина: мати піснею присипляє немовля в колисці. Розпливчасті тіні дерев на стіні нагадують у місячному сяйві рожевих лебедів (символ мрій про щастя). Мати уявляє щасливе майбутнє сина: як він виросте, зустріне справжніх друзів, кохану, створить свою родину. Та раптом у її душі закрадається тривога: а якщо спіткає лихо — доведеться синові загинути на чужині.

Свого сина мати бачить патріотом, для якого найважливіше — зберегти в серці любов до Батьківщини, вірність їй:

О. Шупляк. Колиска

Можна все на світі вибирати, сину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину.

Поміркуй!

- Які життєві події вплинули на створення вірша «Лебеді материнства»?
- У поезії використано багато художніх засобів: епітети, порівняння, метафори, повтори, звертання. Знайди їх у тексті. Які переживання і думки вони увиразнюють?
- Який мотив народних вояцьких пісень відлунюється в «Лебедях материнства»?
- Підготуй виразне читання поезії В. Симоненка «Лебеді материнства». Які в тебе виникають емоції від прочитаного твору? Запиши партитуру до вірша.

Дуже цікаво гортати рукописи видатних майстрів. Тоді переконуєшся, наскільки складною і тривалою є праця митця над образом, як він знаходить влучне слово, перебираючи іноді десятки інших. Як засвідчують рукописи, В. Симоненко неодноразово добирав слова, переробляв і скорочував

цілі строфи в «Лебедях материнства». Наприклад, кульмінаційні рядки твору спочатку звучали ось так: *«І якщо впадеш ти на чужому полі, / Прийдуть із Полтави верби і тополі, / Стануть біля тебе, листом затріпочуть / І навік закриють карі твої очі».* Порівняй їх з остаточним варіантом вірша.

- Чому, на твою думку, поет саме так змінив текст?
- Візьми в бібліотеці (або скористайся інтернет-джерелами) книжку М. Павленко «Райдуга в решеті» та прочитай захопливу розповідь про дитинство В. Симоненка (твір «Кирпате безсмертячко»). Розкажи однокласникам та однокласницям найцікавіші епізоди із цієї історії.
- Вірш В. Симоненка «Лебеді материнства» суголосний із віршем англійського поета Дж. Р. Кіплінга «Якщо…» («If…»), відомого тобі як автора творів про Мауглі. Якщо ти володієш англійською мовою, прочитай вірш Дж. Р. Кіплінга мовою оригіналу. Ознайомся з перекладами твору українською Є. Сверстюка та В. Стуса. Зверни увагу, що В. Стус і В. Симоненко звертаються до синів зі своєрідними заповітами, висловлюючи в поетичній формі моральні та громадянські ідеали. Аргументуй, що у віршах англійського й українського поетів утверджуються спільні ідеали.

М. Білас.
Лебеді материнства

Мистецькі діалоги

Черкаський композитор ***Анатолій Пашкевич*** написав пісню «Синові» за віршем «Лебеді материнства». Першою і найвідомішою її виконавицею стала видатна співачка *Раїса Кириченко*. Пісня відразу ж здобула популярність і стала народною. Її виконують багато співаків і співачок, колективів у різних аранжуваннях.

Поміркуй!

- Знайди в інтернеті та послухай пісню «Лебеді материнства» у виконанні Р. Кириченко та Черкаського народного хору, а також сучасні версії виконання цієї пісні. Поділися своїми враженнями.
- Розглянь репродукції картин українських художників О. Шупляка *(с. 187)* і М. Біласа *(с. 188)*. Чиє полотно тобі більше сподобалося? Визнач його провідний мотив. Подумай і розкажи, чим він близький до мотиву поезії В. Симоненка.

Підсумуй!

- Яке враження справили на тебе поезія В. Симоненка та розповідь про його життя?
- Чи можна поета, на твою думку, назвати *справжнім патріотом*? Поясни свої міркування.
- Вивчи напам'ять вірш «Лебеді материнства» або ж його уривок і підготуйся до виразного декламування.
- Чи хочеш ти прочитати інші твори В. Симоненка? Чому? Візьми в бібліотеці збірку його поезій та прочитай. Підготуй розповідь про те, які з них тобі найбільше сподобалися.
- На що у творах В. Симоненка тобі не вдалося знайти відповідь? Повернися до їхнього повторного обговорення зі своїми однокласниками й однокласницями, учителем чи вчителькою.

Читацьке дозвілля

Використовуючи інтернет, здійсни віртуальну екскурсію до музею В. Симоненка в с. Біївцях на Полтавщині. Поділися своїми враженнями. Подумай, які запитання тобі хотілося б поставити екскурсоводу, якби випала така нагода.

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ПОЕЗІЯ ПРО ВІЙНУ

Ти вже знаєш твори про сучасну російсько-українську війну. У 5-му класі тобою прочитано оповідання Г. Кирпи «Мій тато став зіркою», у 6-му переглянуто відеокліп за віршем П. Вишебаби «Доньці». А нещодавно прослухано пісні сучасних виконавців С. Вакарчука, П. Солодухи та «Стефанію» реп-гурту «Kalush». Пригадай основні мотиви й о́брази цих творів. У цьому розділі ти прочитаєш сучасні поетичні твори про війну.

Історичні паралелі

Війна — найбільша трагедія, найтяжче випробування для будь-якого народу. У сучасну Україну це горе принесла рашистська навала ще 2014 р., а 24 лютого 2022 р. розпочалася повномасштабна російсько-українська війна. Загарбники відібрали в нас мирне небо, спалили, сплюндрували сотні міст і сіл, убили, жорстоко закатували тисячі мирних людей, а мільйони українців та українок змушені були стати біженцями. Але всі жахливі випробування вони мужньо долають, виходять із них сильнішими, мудрішими й згуртованішими.

За ці роки наш народ створив одну з найпотужніших і найпатріотичніших армій у світі. Свідомі громадяни України тримають свій фронт, роблять усе для перемоги. Зокрема, і поети наближають перемогу своєю зброєю — художнім словом.

О. Шупляк. ЗСУ. Опора і надія

Валентина Матвіїв

ВЕСЬ СВІТ ЗАВМЕР...

Весь світ завмер в очікуванні лиха,
Що йде до нас із півночі війна...
В моєму ж серці все напрочуд тихо...
Може, тому що скоро вже весна?!..

Може, тому що є ще Бог Всевишній —
Він є початок всього і кінець!
І... скоро розцвітати білій вишні
І йти з весняним вітром під вінець...

Може, тому що скоро зійде грядка,
І що травою в луках зашумить...
Бо все в цей світ приходить по порядку —
Та лиш Йому відома точна мить!..

Ще поживемо, знову відвоюєм.
За нами — правда і предвічний Бог!
Ще на кремлівських стінах намалюєм
Тризуб і прапор наших перемог!

А поки що... Готуймося до бою —
Божих дітей проти дітей пітьми.
Точім слова і чистьмо свою зброю,
Бо в Бога йде весна після зими...

22.02.2022 р.

Поміркуй!

- Яке враження справила на тебе поезія?
- Зверни увагу на дату її написання. Що відбувалося в нашій країні в цей період?
- Доведи, що поетеса утверджує у вірші свою віру в перемогу.
- Подумай, чому в поетичному рядку: *«Та лиш Йому відома точна мить!..»* займенник *«Йому»* написано з великої літери? Про що це свідчить?
- Чи суголосний мотив цього твору з твоїми думками про війну та перемогу? Поділися своїми міркуваннями.

Тетяна Строкач

ХІБА МОЖНА ТАКЕ ПРОБАЧИТИ?

Хіба можна таке пробачити?
Ви забрали у мене хату,
Вже ніколи не усміхатимусь,
Бо немає і мами, й тата…
Хіба можна таке пробачити —
Ваші танки, ракети, міни?
Вже немає у мене братика,
Він слухняним був… та загинув…
Хіба можна таке пробачити?
У підвалі живі та мертві…
От би хлібчика хоч окрайчика,
І водички, та ще цукерку…
Хіба можна таке пробачити?
Я ж маленька іще дитина…
Та дорослою зразу стала я…
Ворог нищить усю країну…
Я все ж виживу. Постараюся.
Сонця промінь ясний побачу.
Закарбую навічно в пам'яті
І ніколи вас не пробачу!!!

Українські діти війни. *Світлина А. Роккеллі, італійського фотожурналіста, який загинув на Донбасі*

Поміркуй!

- Яке лихо принесла війна ліричній героїні твору?
- Якими почуттями пройнятий вірш?
- Виразно прочитай рядки, що утверджують віру в життя і перемогу.

Сергій Рубан

ГЕРОЇ ІЗ «АЗОВСТАЛІ»

З якого ви, хлопці, металу?
З якої ви, хлопці, сталі?
Тримали ворожу навалу
Герої із «Азовсталі».

Зламавши війни канони,
Тримали, що було сили…
Азовського гарнізону
Відважні внуки Атилли.

Поклали і тіло, й душу
Ви всі на вівтар свободи,
Де море впивається в сушу,
Проклали у вічність сходи.

Ваш подвиг в зеніті слави,
Ви — стражі людського роду.
З якого ви, хлопці, сплаву?
З якої міцної породи?

Вкраїни сторінка нова,
Історії нашої віха —
Мужні хлопці з «Азову»,
Незламні солдати — морпіхи!

Поміркуй!

- Що тобі відомо про воїнів «Азовсталі»?
- Які якості захисників увиразнює поет у своєму вірші?
- Які рядки Державного Гімну України використано в цій поезії? Подумай, з якою метою це робить автор.

М. Лонюк. Цифрові плакати

- Поет називає героїв *онуками Атилли*. Чому, на твою думку, автор згадує саме цього напівлегендарного вождя гунів?

Ілля Чернілевський

Я ПОВЕРНУСЯ...

Танцює в повітрі, свистить біля ніг
Осколків і куль нелюдська завірюха,
І мій кулеметник говорить мені:
«Пішли повоюємо трохи, Іллюха»!
І бачимо ми, як життя наші Бог
В цю мить підганяє під розмір окопу,
А я заряджаюсь і думаю: «Ох,
Як хочеться снікерса і кока-колу,
Як хочеться тиші, без мін, без арти,
Як хочеться просто її обійняти!»
Та мирні думки відсуваються в тил
І пальці засмоктує холод гранати. (...)
Війна не прощає двозначність, брехню,
Війна — це отруйний укус саламандри.
І серце своє я ховаю в броню,
Яку не зірвати. Мене — не зламати.
І сонце встає, і говорить усім
Квітневу палку і тремтливу промову,

Що скоро часи набуття, воскресінь,
Що вірити маємо ми в перемогу.
І палець правиці кільце обійма
Так міцно, неначе дитину матуся,
І, чуючи залпи свинячих гармат,
Кажу собі впевнено: «Я повернуся…»

Поміркуй!

- Якого горя завдає війна ліричному герою твору?
- Які його бажання? Про що його мрії?
- Що надає йому впевненості в перемозі?

Літературознавчий клуб

Завжди в часи, найтяжчі для народу, художнє слово стає голосним і рятівним. Так відбувається і нині. Тема війни стала основною в українській літературі, особливо в поезії.

Характерною особливістю сьогоденної літератури є те, що за перо беруться не тільки професійні письменники та письменниці, а й люди, які донедавна були далекими від творчості. Щодня відбуваються бурхливі й доленосні події, вирують такі пристрасті, що кожна чутлива душа хоче відтворити їх, аби зберегти життєву рівновагу, боротися далі. А ще авторів та авторок надихає бажання засвідчити цю трагічну й героїчну добу для нащадків — правдиво й повно, у найважливіших деталях.

У цих поезіях дуже багато болю — за загиблими чи скаліченими дітьми й дорослими, за втраченим миром, за сплюнд-

Під час евакуації в м. Ірпені. *Світлина. Березень 2022 р.*

Ілля Чернілевський

рованим краєм, який ще вчора був квітучим. У них палає ненависть і лють до ворогів, які чинять непрощенні звірства. У них сяє захоплення нашими воїнами, що б'ються, як леви, самовіддано захищають нас, увесь світ від рашистської чуми ціною своєї крові, свого життя. У них показано захоплення цивільними людьми, які мужньо долають усі жахи війни, і навіть, коли самі знесилені, усе ж приходять на допомогу іншим. У цих віршах пломеніє незнищенна віра в нашу перемогу, у справедливий суд над російськими загарбниками. У цих віршах яріє мрія про те, як настане переможний мир, як українці дружно відбудують рідний край, зроблять його ще кращим. Такі *основні мотиви* сучасної воєнної поезії.

Авторки й автори уміщених у цій темі віршів мешкають у різних куточках України, мають різні долі й професії. Та об'єднує їх головне — поетичний талант високої проби, уміння закарбувати в слові всю правду про російсько-українську війну.

Сергій Рубан — правник (юрист) прифронтового міста Марганця. Учителює львів'янка ***Валентина Матвіїв***. Її син Тарас Матвіїв — Герой України — поліг у бою за Батьківщину.

Ілля Чернілевський (1991–2022) — автор вірша «Я повернуся…», музикант, поет, перекладач. Народився в м. Києві, загинув на Донеччині. Він теж назавжди залишився на цій війні. А повертається до нас своїми віршами й піснями…

Поміркуй!

- Який вірш справив на тебе найбільше враження? Чому?
- Обери один-два вірші із запропонованих у підручнику. Сформулюй їхні мотиви, назви основні о́брази та художні засоби. Підготуй виразне читання творів.
- Знайди в інтернеті та послухай пісню «Завірюха» на слова І. Чернілевського. Поділися своїми враженнями.
- Переглянь відео до твору й доведи, шо воно допомагає розкрити трагізм долі молодого поета-воїна.

Літературознавчий клуб

Ти вже знаєш про особливості віршованої мови (тобто ритмізованої, мелодійної), а також про те, що ритм у вірші творять насамперед рими й стопи. Торік ти навчився / навчилася визначати двоскладові стопи — *хорей* (із наголосом на першому складі), *ямб* (із наголосом на другому складі), стопу *пірихій* (з обома ненаголошеними складами).

Стопи поділяють на висхідні та спадні. До *висхідних* належить ямб. Адже він закінчується наголошеним складом /⏑ ⏑́/, тому вимовляється з підвищеною інтонацією. А хорей — *спадна* стопа, бо закінчується ненаголошеним складом /⏑́ ⏑/, це зумовлює інтонацію спадну.

Чому це важливо? Вірш, написаний висхідною стопою, частіше передає позитивні емоції, рух, дію, бурхливі переживання, схвильованість тощо. А от вірш зі спадною стопою — негативні емоції або спокій, роздуми, сум і подібне. Цікава деталь: більшість поезій про сучасну війну написано саме ямбом.

Поміркуй!

- Визнач вид стопи у віршах «Лебеді материнства» В. Симоненка й «Весь світ завмер…» В. Матвіїв.
- Які, на твою думку, інтонації та настрої підкреслюють стопи в цих творах?

Мистецькі діалоги

Сучасний український художник ***Михайло Дяченко*** створив символічний цикл цифрових портретів «Хрещені вогнем». Тут упізнаємо постаті київського князя-воїна, бійця УПА, козака Голоти з давньої думи, священника-героя, який дзвонами Михайлівського собору в ніч, коли розпочалися події на Майдані 2013 р., скликав людей піднятися за правду. А також бачимо о́брази волонтерки, військовика, дівчат-воячок. Вони належать до різних епох, але всі «хрещені вогнем», усі захищали чи й нині захищають Україну.

Графіті Бенксі на майдані Незалежності. *м. Київ*

М. Дяченко.
Хрещені вогнем.
Цифрові портрети

Сучасний британський художник ***Бенксі***, який працює в стилі стріт-арту, теж створив роботи про події російсько-української війни. Він є одним із найбільш загадкових митців. Про нього майже нічого не відомо достеменно, адже малює твори на стінах будинків у містах різних країн світу переважно вночі.

Роботи загадкового художника спонукають замислитися над серйозними проблемами сьогодення. Він намалював у Києві, Ірпені, Горенці, Бородянці сім графіті, які зображують війну в Україні. Їхню вартість оцінюють приблизно від $1 млн до $10 млн.

Поміркуй!

- Уважно роздивися цифрові портрети, зверни увагу на деталі. Які риси характерів героїв і героїнь проступають у їхніх портретах?
- Тобі вже відомий такий жанр сучасного образотворчого мистецтва, як стінопис (мурал). Знайди в інтернеті та ознайомся з історією створення муралу, присвяченого пам'яті загиблого І. Чернілевського. Розглянь зображення. Поділися своїми враженнями в класі.

Міністерство культури та волонтери започаткували портал «Поезія вільних», де кожний / кожна, хто має літературний хист, може розмістити свої твори про російсько-українську війну. Дуже швидко він здобув надзвичайну популярність. До середини 2023 р. на ньому вже було розміщено понад 30 тисяч віршів. Редакція порталу слушно наголошує: «Долучайтеся! Кожний вірш, кожний рядок, кожне слово — це вже частина української історії. Після нашої перемоги майбутні покоління мають пам'ятати, крізь що ми пройшли, і надихнутися відвагою та героїчною боротьбою…»

- Ознайомся з порталом «Поезія вільних» в інтернеті. Прочитай той твір, який тебе найбільше вразив. Розкажи про свої емоції.
- Можливо, і ти робиш поетичні спроби. Порадься з учителем / учителькою і, якщо вважатимеш за доцільне, надішли й свої твори до порталу «Поезія вільних».

Підсумуй!

- Чи є в тебе улюблена поезія про війну, яка не була розглянута на уроках? Яка?
- Яким ти уявляєш своє життя і життя нашої країни після перемоги на наступний день? А через 5 чи 10 років після цього? Напиши собі листа в повоєнне майбутнє. Якщо хочеш — прочитай його своїм близьким людям, однокласникам чи однокласницям, учителю або вчительці.

Читацьке дозвілля

Увесь цивілізований світ не залишився байдужим до тієї трагедії, яка розпочалася в Україні 24 лютого 2022 р. Не залишилися осторонь і зірки світової музики.

- Знайди в інтернеті та подивися міжнародний благодійний концерт-марафон на підтримку України «Save Ukraine — #StopWar», який відбувся в м. Берліні та в м. Києві 29 травня 2022 р. Поділися своїми враженнями від цього музичного шоу.

ХАРАКТЕР І ДОЛЯ ЛЮДИНИ

Читацький путівник

Немає нічого дивовижнішого, прекраснішого та загадковішого на планеті, як людина. Кожний / кожна з вас — це окремий і неповторний всесвіт, зі своєю історією (долею), характером, мріями, уявленнями про життя, щастям, зі своїм досвідом. Про все це йтиметься в цьому розділі підручника. А основою для бесіди стануть людинознавчі твори українського письменника *Володимира Винниченка* й українських письменниць *Ліни Костенко* й *Оксани Радушинської*, американських письменників *Джека Лондона* та *Ренсома Ріґґза*, австралійського — *Алана Маршалла*.

ДЖЕК ЛОНДОН

Ти вже знаєш, якою багатою є американська література: життєствердний роман Е. Портер «Полліанна» про невичерпний оптимізм і бажання творити добро його головної героїні, автобіографічна повість Марка Твена «Пригоди Тома Соєра» про веселі, іноді й небезпечні пригоди персонажів, серія книжок Меган Мак-Доналд «Джуді Муді й НЕнудне літо» про витівки непосидючої Джуді та її друзів.

- Прочитай за QR-кодом оповідання ***Джека Лондона «Жага до життя»***, яке, сподіваємося, сподобається тобі своїм надзвичайно напруженим сюжетом і спонукає задуматися над справжніми життєвими цінностями, а також інформацію про письменника.

ВОЛОДИМИР ВИННИЧЕНКО

Ти вже знаєш, що характер і доля людини увиразнюються в екстремальних ситуаціях. А як же щоденне життя? Невже людина в ньому сіра й буденна? А може, кожний крок — це виявлення нашого світогляду та життєвих прагнень, сподівань і бажань, сумнівів і страхів? Сподіваємося, що відповіді на ці важливі запитання ти знайдеш, коли будеш читати оповідання українського письменника Володимира Винниченка ***«Віють вітри, віють буйні...»***.

Перш ніж читати це оповідання, переконайся, чи знаєш ти значення поданих слів.

Кліпотли́вий — який мерехтить;
рядю́жка — домоткана доріжка, яку стелили на долівку;
чері́нь — найгарячіше місце на печі;
цера́та — те саме, що й клейонка;
ми́сник — шафка з полицями для посуду;
скри́ня — великий ящик для зберігання одягу тощо;
плохи́й — смирний, несварливий;
лежа́нка — низька частина печі, місце для лежання і спання;
семиря́жка — зменшувальне від *семиряга*: сільський одяг із грубого нефарбованого сукна, сіряк.

Якщо в тексті тобі ще траплятимуться незнайомі слова, звернися до електронного тлумачного словника «Горох».

«ВІЮТЬ ВІТРИ, ВІЮТЬ БУЙНІ...»

(Скорочено)

Лампадне, кліпотливе, сумовите-сумовите світлечко. У хаті вогко, пахне вимитою підлогою, свіжими рядюжками й пиріжками з горохом. По кутках сторожко застигла тиха, таємна півтьма.

На печі душно, черінь пече, жене духом глини й розігрітого кожуха. Але Гринь лежить непорушно, тільки голову виставив із-за завісочки в той загадковий, чудний світ, що починається зараз же за піччю. Усе там тепер якесь інше, ніж звичайно: усе ніби таке саме, як удень: і стіл із клітчатою цератою, і мисник із розбитою Гриньком шибкою, і зелена в ро-

Л. Горошко. Ілюстрація до оповідання В. Винниченка «Віють вітри, віють буйні...»

жевих квітках скриня з горбатою спиною — усе те саме, але якесь воно тепер хитре, принишкле, з відведеними набік очима. А що вже ота чорна, чотирикутна дірка дверей до спальні, то на неї просто дивитися неможливо, така вона загадкова та моторошна!

І то ж отаке діється в його, Гриньовому, царстві, де він владика, цар і бог над речами й людьми, де слово та плач його закон для мами, тата, Гаврика, Рябухи-Саньки, кішки Рудьки, собаки Жульки, для всіх стільців, скриньок, щіток, словом, усього, що там є внизу. Він, владика, тихенько лежить і не сміє ворухнутися, бо там прийшло щось дужче за нього й панує над усім. От-от простягнуться з кутка руки та схоплять його. Гринь скошує очі вниз на стіну, де висить одежа. Там щось ворушиться, длубається, вимотується з-під темної купи.

— Са-анько! — раптом, несподівано для самого Гриня, зо страхом вирива́ється в нього.

За стіною в маленькій кухні ледве чути брязкіт посуду. Не чує Рябуха-Санька!

— Са-а!

Брязкіт зупиняється. Клацає клямка дверей, так солодко, з такою полегкістю, так весело клацає сердита клямка.

— Ну, чого там?

Який любий, затишний цей набурмосений голос! Гринь не знає, що сказати, знає тільки, що йому невимовно любо й легко чути Саньку.

— Ну, чого галасуєш?

— Пи-ить хочу!

— То злізь і напийся. Пан який!

Гринь хмуриться: ач як вона з ним балакає! Коли б вона не пішла в кухню, він би їй показав! Хоч їй аж дев'ять літ, а йому тільки на Покрову буде шість, та він двох таких, як вона,

навкулачки подужає, бо він — Гринь, а вона — наймичка, Рябуха, попихач. І вона не сміє таким голосом говорити до нього!

— Подай сюди води, ти! Рябухо!

— Нехай тобі той, що в запічку, подасть!

І знову клацає клямка, але тоскно й страшно. «Той, що в запічку». Хто «той»?! Гринь, кругло витріщивши очі, обережно задом одсувається в глиб печі та сідає в самий куток, щоб із-за спини була стіна. Але на печі майже зовсім темно. У другому кутку печі лежить щось кругле, темне й довге. Що воно таке? А чого ж «той» у запічку? Чи він там усе сидить чи виходить?

Як усі царі та владики, вигнані зі свого царства, Гринь почуває жаль до себе, страх, тугу. Самотність його безмежна, гнітюча. А чорне й кругле в другому кутку печі починає ворушитися.

Поміркуй!

- Що тобі стало відомо про персонажів із перших сторінок твору?
- Як ставиться Гринь до Саньки? Чому?
- Яке враження справив на тебе інтер'єр? Чи почувається в ньому Гринь затишно? Що його насторожує?

— Са-а!.. Са-а-нько!!

Клацає клямка, риплять двері. Чорне зразу затихає. Гринь швиденько підповзає до краю печі й виставляє голову. От Саньчина голова в синій хустинці.

— Ну, чого тобі ще? «Санько, Санько»! Чого?

Гринь не почуває себе царем. Тому він навіть води не просить, а жалібно та благально каже:

— Сиди тут, зо мною…

Він не каже, що боїться, що він оточений з усіх боків ворожими силами, що він, владика, не сміє злізти з печі. Але Санька й сама це добре розуміє. Ага, тепер він у неї помочі шукає, тепер він такий тихенький та ласкавий, а голосочок такий жалібненький!

Санька пхикає і повертається йти.

— Саню, не ходи! Са-а!..

— А диви! Ото буду сидіти тут із тобою! Мені треба тарілки мити.

— Помиєш потім. Сиди тут.

— Аякже. Розумний який! «Потім». А бити кого будуть?

І Саньчина синя хустка зникає за виступом печі. Гринь уже не може тепер бути сам, — тепер усі ворожі сили, знаючи, що він кликав собі поміч, страшенно розсердяться і зразу кинуться на нього.

— Са-а-анько!!! Е-е-е!..

Санька не чує. Поважно порається біля мисника, зачиняє дверці й хоче йти з хати.

— Са-аню, не ходи. Са-а-ню!

— Ага, тепер «Са-а-ню». А хто вчора мені в бік виделку засадив? Га?

Гринь мовчить. Засадив, бо нешвидко подала тарілку.

— А хто сьогодні жалівся на мене мамі? А хто Рябухою називає? Га?

Гринь усе мовчить. Бо таки Рябуха! Ряба, як собака.

— А тепер «Са-а-ню»? Отож посидь там. Нехай тебе домовик візьме. Він тепер отам у тій хаті сидить.

Л. Ільчинська. Ілюстрація до оповідання В. Винниченка «Віють вітри, віють буйні...»

Гринь із жахом перекидає очі на чорну страшну дірку дверей до спальні.

— Ма-амо! — жалібно скрикує він.

— Еге, «мамо». Мама на весіллі. Прийдуть аж уранці. А домовик тобі покаже «маму».

— Саню, я не буду більше виделкою колоти. І щипати не буду. Їй-богу!

— А жалітися будеш?

— Їй-богу, не буду!

— А Рябухою звати будеш?

— Не буду.

— А будеш заступатися, як мама мене битимуть?

— Буду.

— А не брешеш?

— От тобі хрест святий!

І Гринь, ставши навколішки, швиденько хреститься. Санька знизу пильно дивиться на нього. Потім знову починає пригадувати всі кривди, болі й жалі. А Гринь знову гаряче присягається і хреститься, відрікаючись навіки від усякого насильства та знущання з неї. Так даються всі конституції, так дає їх і Гринь, будучи ні гіршим, ні кращим із монархів.

Поміркуй!

- Які життєві труднощі й обрáзи доводиться терпіти Саньці?
- Чому автор іронічно порівнює Гриня із царем?

Одначе Санька не дуже вірить присяганням, — скільки раз уже бували вони! А мине лихо, і знову Санька — Рябуха, знову виделкою в бік, знову Саньку волочать за волосся за те, що Гринь склянку розбив. А все ж таки сьогодні цар і бог у її руках. А все ж таки сьогодні він — покірний, плохенький, запобігливий перед нею. І їй хочеться натішитися зі своєї влади вже досхочу.

— Та ти тепер божишся, а завтра знову за своє. Не хочу з тобою сидіти. Сиди з домовиком.

І Санька вдає, що виходить із хати. Гринь аж скидується, аж руки простягає за нею і, із жахом дивлячись на дірку дверей, благально й жалібно плаче. Санька повертається.

— А даси цукерок?

Це вже виходить за межі конституції, це вже замах на прерогативи самої влади: цукерки тільки для Гриня. Але Гринь насуплюється, трохи сопе носом і суворо каже:

— Дам.

— Ну, давай. Кидай сюди!

У Гриня в куточку на печі — мама наскладала — і цукерки, і горіхи, і навіть чотири новенькі копійки. Гринь часто кліпає очима: не дати — Санька піде на кухню та знову почне облягати ворожа сила; дати — шкода, досадно, хіба ж то Рябусі мама залишила.

— А казку казатимеш?

Нехай принаймні чимось заслужить, щоб недурно було порушення прерогативів.

— Ич який! Ще йому й казку. Сиди коло нього, від домовика обороняй та ще й казку. Давай так.

Ні, Гринь так не згоджується дати: йому страшенно хочеться казку послухати. Буде так любо, затишно: Санька сяде в куточок, Гринь бубличком ляже коло неї, і почнеться новий, цікавий, дух захоплюючий світ. Адже коли мама дома, Санька не сміє відмовлятись і каже йому казки, — тоді влада його необмежена. А тепер навіть за цукерку не хоче, ич яка. Ну, нехай, нехай!

— Са-а-ню, розкажи казочку!

Ні, Саня не хоче розказувати казку. Тепер вона старша над ним, тепер її сила й влада. Але їй хочеться, щоб Гринь прохав її, їй любо безустанку відчувати, обмацувати цю силу, бачити владику на колінах перед собою.

— Са-а! Манесеньку казочку! Про Козу-Дерезу!

— Ого, ще й про Козу-Дерезу! Чого схотів!

— Ну, про мазунчика…

— Ти сам мамин мазунчик. Тобі й казки не треба.

Гринь вибирає вже найменшу, найскромнішу казочку, таку, що іншим часом, будучи при всій своїй владі, він би тільки фиркнув на неї. Та більше того: вона вже знову хоче йти на кухню, бо треба ще діжку в льох винести. А за вікном дріботить холодний-холодний дощ, у димарі пищить щось тоненько та жалібно, як муха в павутинні. Вітер чи «той»?

— Ну, дві цукерки дам! Ну?

Дві цукерки захитують непохитність Саньки. Дві цукерки, безумовно, величезна річ, що трапляється Саньці на великі свята, — їй стає аж солодко в роті. Але вона відчуває, що, узявши цукерки, вона продасть за них свою владу, теж таку рідку й солодку. Бо тоді треба казати казку, а це вже служба, це те, що вона повинна робити раз у раз для владики. А крім того, владика під казку засне, як то буває не раз, і все закінчиться.

Ні, не казатиме вона казку! Не треба їй і цукерок. От візьме та й піде аж у льох, нехай отут потруситься без неї.

— Са-а! Не ходи!

— Еге, «не ходи». А діжку хто винесе?

— Завтра винесеш.

— Ге, «завтра». А бити кого будуть: тебе?

— Я заступлюся. Їй-бо, заступлюся!

— Ти заступишся! Знаємо ми таких. Цукерок шкода, а то ще б заступився.

— І зовсім не шкода. А розкажи казку, так аж дві дам! І ще й копійку дав би! Новеньку!

Спокуса така сильна, що Санька міцніше зав'язує хустинку під підборіддям і мовчки лізе на лежанку. Гринь весело відсувається в глиб печі, вибираючи місце, де б менше пекло від череня.

Але Санька на піч ще не вилазить. Стоячи на лежанці, вона простягає руку й суворо каже:

— Давай уперед цукерки й копійку.

Одначе Гринь, почуваючи, що небезпечно випускати зі своїх рук засоби влади, на це не згоджується.

— Е, яка хитра! Уперед розкажи!

— Ні, уперед давай.

— Ні, розкажи!

— Ну, то сиди собі тут із домовиком.

І Санька злізає з лежанки. Гринь знає, що, віддавши вперед цукерки й копійку, він знову підпадає під волю Саньки. Але що робити? Краще нехай воля Саньки, аніж знову залишатися на самоті із цією страшною пітьмою та «тим».

— Ну, я дам. Лізь сюди!

Санька знехотя, сердито й помалу лізе знову на лежанку. Гринь зараз же простягає їй дві цукерки та копійку. Санька недбало бере їх, обдивляється, кривить губи й засуває за пазуху. Потім одшморгує завіску, вилазить на піч і строго каже:

— Підклади мені подушку, бо я тут у цьому пеклі не буду сидіти.

Гринь поспішно підкладає подушку під стінкою, у тому місці, де найменше пече черінь, а сам примощується на кожусі. Крізь одіпнуту завіску падає світло лампадки на темне, понівечене віспою, кругле личко Саньки. Воно подібне до зморщеної, вийнятої з узвару груші. Обгризений носик на кінчику загнутий униз, очі дивляться строго. Гринь почуває

себе зовсім покірним. Він затишніше підгортає ноги, кладе голову на зігнутий удвоє рукав кожуха й приплющує очі. У комині жалібно, як комар, пищить вітер, — тепер ясно, що це вітер. Нехай собі тепер лампадка кліпає, нехай чорніє дірка та вилазить із запічка домовик. Санька раптом посміхається, — вона придумала казку.

Поміркуй!

- Чому змінюється тональність звертань Гриня до Саньки: від наказів — до прохань і навіть умовлянь?
- Чому дівчинка не поспішає виконати прохання малого?
- Як змінюється настрій Гриня, коли Санька погодилася на його вмовляння?

— Ну, слухай. Та гляди мені: не вередуй. Ти сам сказав, яку схочу, таку й казатиму.

— Я не буду вередувати, — пошепки каже Гринь.

— Дивися ж! Отож так…

Санька зупиняється. Гринь солодко притихає: Санька раз у раз починає свої казки оцим «отож так», робить паузу й тоді вже каже саму казку.

— Отож так. Жив собі Яшка, семи-семиряжка, на голові шапочка, на спині латочка. Хороша моя казочка?

Гринь швидко розплющує очі та сердито скрикує:

— Ай, Санько!

Санька тим самим методичним, рівним голосом одповідає:

— Ти кажеш: «Ай, Санько!», і я кажу; «Ай, Санько!» Та жив собі Яшка, семи-семиряжка, на голові шапочка, на спині латочка. Хороша моя казочка?

— Паршива! Я не хочу цієї! Другу!

— Ти кажеш: «Паршива», і я кажу: «Паршива». Та жив собі Яшка, семи-семиряжка…

— Не хочу! Другу!

— …на голові шапочка, на спині латочка. Хороша моя казочка?

— Паскудна, паскудна, паскудна!

— Ти кажеш: «Паскудна, паскудна, паскудна», і я кажу: «Паскудна, паскудна, паскудна». Та жив собі Яшка…

Гринь схоплюється і починає з плачем і люттю шарпати Саньку. Санька похитується від шарпання, сидить із непорушним лицем і монотонно говорить далі про шапочку, латочку та знову запитує, чи хороша її казочка. Гринь, щоб нічого не відповідати, падає знову на рукав кожуха й лежить непорушно, але й це не помагає.

— Ти мовчиш, і я мовчу. Та жив собі Яшка, семи-семиряжка…

Гринь у відчаю, люті й безпорадності починає тихо плакати, але й на це Санька рівно, безживно бубонить далі:

— Ти плачеш, і я плачу. Та жив собі Яшка…

Гринь уже плаче вголос, гірко схлипуючи. Тоді Санька спиняється і своїм голосом питає:

— Ну, що: будеш казки просити?

Гринь плаче, обтираючи лице об гарячий шершавий рукав кожуха.

— Що ж ти мовчиш? Казати далі чи годі?

— Го… годі… — тремтячим шепотом відповідає владика.

Санька гладить по темно-русявій стриженій голівці, нахиляється до неї і говорить:

— Ну, так слухай же тепер… Отож так…

Поміркуй!

- Чи відомий тобі такий жанр фольклору, як казка-безконечник, у якій постійно повторюється вже сказане? Які саме подібні казки ти знаєш?
- Чому казка, що зазвичай розважає, у цій ситуації викликає в Гриня розчарування, смуток і гнів?
- Які жести та слова Саньки говорять про щирість її почуттів до хлопчика?

Санька на мить зупиняється, а Гринь швиденько ковтає сльози й увесь затихає.

— Отож так. Жив собі чоловік і жінка. У великому-великому лісі. І була в них донечка. Та така гарнюсінька, та така білесенька, як маленьке ягняточко.

Гринь мимоволі схлипує старим плачем і щільніше заплющує очі. А в очах великий-великий ліс, чистенька хатиночка з візерунками круг віконечок, така, як у маминої сестри, до

якої він їздив із татом у гості. І ота дочечка, біленька, як ягняточко, із синіми-синіми очицями, з пухнастим-пухнастим волоссям.

— От живуть вони собі та й живуть. Дочечка росте та й росте. Та що день, то все краща, то все краща. І стала така, що ніде немає кращої.

— Дочечка? — пошепки питає Гринь.

— Дочечка. У самого царя немає кращої за неї. А що розумна, а що спритна, так ні в казці сказати, ні пером описати!

— А як її звали?

— Як звали?.. А ти не перебивай! Слухай мовчки. От живуть вони собі та й живуть. Та позаздрила на дочечку царівна, що та така гарна й хороша. А царівна була погана-погана: ряба, кислоока...

«Така, як ти?» — хочеться спитати Гриневі, але він мовчить, щоб не перебивати.

У комині вітер загув на інший голос, густий і добрий, як у бджоли. Лампадка, зачарована казкою, не кліпає, неначе широко розплющила своє одне око й дух затаїла.

А казка снується все далі та далі.

— Зла царівна, ряба та погана, не змогла стерпіти краси біленької дочечки. Підмовила вона слуг своїх, щоб викрали вони дочечку та привезли до неї. А була вона ще й відьма до того та вміла ворожити. От і наворожила так, що перевела всю красу й розум дочечки на себе, а їй віддала своє ряботиння та закислі очі — помінялася з дочечкою вродою. А щоб люди не здогадалися, то звеліла дочечку завести далеко-далеко в ліс, щоб її вовки роздерли. Та вовки дочечку не роздерли, бо їхав чоловік возом, знайшов дівчинку під деревом і взяв із собою. І зробив той чоловік дочечку за наймичку в себе. Та ніхто її не любить, бо вона ряба та погана. І нікого в неї немає — ні мами, ні тата, кругла сирота на світі божому.

Л. Горошко. Ілюстрація до оповідання В. Винниченка «Віють вітри, віють буйні...»

— Як ти? — питає Гринь і підводить голову.

А Санька відвернулася лицем до стіни й сидить мовчки та чудно. Гринь обережно тягне за рукав подертої кохтинки, від якої пахне цибулею і милом. Потім пригортається всім тілом до Саньки, невміло підносить руку до Саньчиного лиця і гладить так, як гладить його самого мама, коли його образить хто-небудь. Щока під рукою шершава, гаряча й мокра. Гриневі хочеться плакати, і він тулить лице в бік Саньки та, обнявши її, починає схлипувати. Санька ніжно вкладає його, виймає з-під себе подушку, вибиває її та кладе Гриневі під голову. Гринь дивиться на темне, подзьобане лице Саньки мокрими очима в стрілках вій і гарячим шепотом каже:

— Я буду тебе любити, Саню!

А Саня мовчить і тільки несміло гладить по стриженій темно-русявій голівці.

Поміркуй!

- Розкрий алегоричний зміст казки, яку розповідає Саня. Що уособлює зла царівна — тільки суспільну несправедливість чи й долю дівчинки?
- Як сила слова простої народної казки перетворює Гриня з егоїстичного *«маминого мазунчика»* на свідомого та співчутливого до чужої біди хлопчика?

— Хочеш ще казочку? — нарешті, відвернувшись, шепоче Санька.

— Ні, не хочу. Заспівай мені…

Санька вміє тоненько-тоненько й так жалібно співати. Вітер у димарі затихає, потім ніжно гуде, наче старий Кузьма в сопілку. Дощу не чути за вікном. Лампадка часто-часто кліпає, ніби набігли їй сльози на око. Санька зітхає, мовчить і тихенько-тихенько заводить:

Віють вітри, віють буйні,
аж дерева гнуться.
Ох, як болить моє серце,
самі сльози ллються.

Гринь чує, як в очах йому знову стає гаряче-гаряче й жалко. Це та сама пісня, що часом і мама співає, але ніколи йому від неї так жалко не було, як сьогодні.

Л. Горошко. Ілюстрація до оповідання В. Винниченка «Віють вітри, віють буйні…»

… тільки ж тоді та й полегша,
як гірко заплачу.

І сльози вже котяться по щоках Гриня, а йому справді стає легше. Стає затишно, сумно й солодко. На мокрі очі налягає тепла вага, голос Саньки обгортається чимось м'яким. От він потрохи відступає все далі й далі, тоншає, тоншає і, нарешті, зникає.

У комині, як жук, гуде вітер. Лампадка догоряє, неспокійно тріщить, злякано, швидко кліпає та гасне. Дві голівки, притулившись одна до одної чолами, міцно сплять на одній подушці.

Поміркуй!

- Яке враження справило на тебе оповідання?
- Як змінюються настрій персонажів твору та стосунки між ними?
- З якого епізоду твору стає помітно, що Гринь не такий і лихий, а Саня — не цілком лагідна й турботлива? Чому вони виявляють егоїзм? Можливо, Саня дратує хлопчика через те, щоб він учився бути добрим і співчутливим?
- Пригадай, що таке *кульмінація*. Який епізод є кульмінацією оповідання? Чому саме цей?
- Який епізод здався тобі найбільш цікавим і зворушливим? Підготуйся до його виразного читання самостійно або ж в особах. Намагайся передати характер персонажів і зміну їхніх почуттів.
- Людиною якої вдачі ти уявляєш автора цього зворушливого твору?

Літературознавчий клуб

Автор цього оповідання ***Володимир Винниченко*** (1880–1951) — один із найвидатніших українських письменників XX ст., а також художник, філософ, державний діяч.

Він народився та виріс у *м. Єлисаветграді* (тепер — Кропивницький). З ранніх літ малого Володимира багато хто вважав халамидником (тобто розбишакою). Наймолодший із чотирьох дітей, він був пестунчиком-мазунчиком, таким собі «царем і богом» у родині. Йому всі догоджали, пробачали бешкет.

Хлопчик зростав вольовим, владним, упертим, заводієм у компанії. Як згадувала його мама, «тримав трохи в терорі інших дітей», вирізнявся силою як для свого віку. Найбільше любив волю, простір, рух. Мав горду, але й великодушну натуру. У скрутну хвилину приходив на допомогу іншим, цінував товаришів, терпляче зносив покарання за свої витівки.

Згодом він щедро наділить багатьох героїв своїх творів власним життєвим досвідом і рисами вдачі.

Серед своїх ровесників Володимир вирізнявся надзвичайною пам'яттю. Рано й самотужки навчився читати. Шкільну грамоту опановував легко.

Щоб урятувати сина від бідності, батьки дали йому гідну освіту в Єлисаветградській класичній гімназії. Навчання коштувало дорого, та коштами допомагав старший брат.

Однак Володимиру не вдалося закінчити гімназію через свою бунтівну вдачу. Деякі вчителі й гімназисти з «аристократичних» сімей зневажливо ставилися до учнів із народу.

Хлопець не міг стерпіти принижень. Як умів, протестував: відмовлявся вчитися, розмовляв тільки українською мовою. Якось на іспит демонстративно одягнув вишиванку й солом'яного бриля; організував разом з учнями-однодумцями нелегальний гурток, щоб боротися за свої права та свого народу.

У шкільні роки розвинувся його літературний хист. Чотирнадцятилітній юнак написав поему про запорожців. За неї поплатився тижнем темного карцеру в гімназії.

Залишивши навчання, Володимир наймитував, мандрував Україною. Середню освіту здобув уже самотужки. Маючи неабиякі здібності, вступив на юридичний факультет Київського університету. Але вже з першого курсу його виключили й ув'язнили як члена підпільної Революційної української партії.

Далі В. Винниченко веде небезпечне й захопливе життя революціонера — із численними арештами, утечами з тюрми, нелегальним переходом кордону тощо. Підпільну діяль-

ність він поєднує з письменницькою працею. Швидко стає літературною зіркою — його твори миттєво розкуповують, перекладають багатьма мовами, п'єси з успіхом ставлять у театрах найбільших міст Європи. Останні ж роки життя письменник провів у вимушеній еміграції у Франції.

У радянську добу книжки митця були заборонені, але з відновленням незалежності українські читачі знову відкрили для себе цього видатного письменника.

Оповідання В. Винниченка переносять читачів в український світ на межі XIX–XX ст. Найголовніше в них — потужний гуманістичний пафос і психологізм. Письменник майстерно розкриває найтонші порухи дитячих душ, влучно характеризує персонажів. Автор дбає про те, щоб юні читачі та читачки вчилися розуміти себе й інших, ставилися до кожної особистості як до найціннішого скарбу, уміли любити, співчувати, прощати.

Майстерність В. Винниченка виявляється в тому, що він уміє «ховатися» за персонажами, ніби їхніми очима показує світ. Так письменник дає змогу читачам і читачкам робити висновки, оцінювати ситуації та вчинки героїв і героїнь.

Оповідання ***«Віють вітри, віють буйні…»*** — твір про формування характерів двох особистостей. У ньому проступає і соціальний конфлікт, породжений суспільною нерівністю персонажів. Але основний — психологічний конфлікт. Це боротьба в душах Гриня і Сані егоїзму, гордині, владності та любові, співчуття, людяності. Перед нами типова й вічна історія формування людського характеру в боротьбі протилежних якостей.

За жанром «Віють вітри, віють буйні…» — *психологічне оповідання*, де основну увагу зосереджено не на його подіях, а на глибокому розкритті характеру, вдачі літературних героїв чи героїнь, їхніх душевних почуттях, зміні настроїв, мотивів вибору поведінки та вчинків.

Душевний світ, зміни настроїв дійових осіб у психологічному творі розкривають і *художні деталі*. Наприклад, В. Винниченко в оповіданні тричі згадує подушку на печі.

Поміркуй!

- Якими власними якостями характеру автор наділив головного героя оповідання?
- Знайди в оповіданні «Віють вітри, віють буйні…» і зачитай портрет Сані. Як письменник характеризує її?

- А як виявляються зміни настроїв хлопчика та дівчинки в їхньому мовленні? Процитуй відповідні приклади.
- Знайди у творі інтер'єри (описи внутрішньої частини приміщення). Чиїми очима ти їх бачиш? Як вони змінюються під час розгортання сюжету? Доведи, що інтер'єри в цьому оповіданні є засобом психологічної характеристики героя.
- Знайди та перечитай уривки з оповідання, де автор згадує подушку. Доведи, що подушка тут — психологічна деталь. Розкрий її підтекст.
- Сформулюй ідею оповідання «Віють вітри, віють буйні…».

В. Винниченко — митець-гуманіст. Як ти розумієш, що таке *гуманізм*? Перевір себе, скориставшись електронним словником іншомовних слів.

Гуманізм передбачає дві взаємопов'язані якості — людинолюбство й людинознавство. Адже не можна любити людину, не знаючи глибоко її природу, і не можна по-справжньому знати людину, не люблячи її.

Поміркуй над цією думкою. Обґрунтуй або ж спростуй.

Мистецькі діалоги

Правдиво відтворює о́брази сільських дітей картина ***Івана Їжакевича*** «Мама йде!», написана на межі XIX та XX ст. Художник, як і письменник В. Винниченко, майстерно зображував реальне життя, тобто працював у реалістичній манері. Митець із великою любов'ю змалював постаті дітей у передчутті зустрічі з мамою. Тому о́брази старшої дівчинки й молодшого хлопчика, за якого вона відповідальна, вийшли достовірно правдивими та реалістичними.

І. Їжакевич.
Мама йде!

Поміркуй!

- Чому картина, на твою думку, має таку назву?
- У якому настрої діти чекають на маму?
- Чи схожі герої картини на Гриня та Саньку з оповідання В. Винниченка? Хто саме? Обґрунтуй свої міркування.

Удумливо прочитай вислів народної мудрості: *«Можеш допомогти людині — допоможи, не можеш допомогти — помолися, не вмієш молитися — подумай про людину добре! І це вже буде допомога, тому що світлі думки — це теж зброя».* Як, на твою думку, цей вислів перегукується зі змістом та ідеєю оповідання «Віють вітри, віють буйні…»? Подумай, як це твердження суголосне з прочитаним оповіданням В. Винниченка. Обґрунтуй свої міркування. Створи постер із психологічними порадами на тему «Як сучасному підлітку залишатися собою?».

Підсумуй!

- Як ти думаєш, треба любити та шанувати тільки інших людей чи й самого / саму себе? Чому? Як ти розумієш поняття «гідність», «самоповага»? Чи можна набути ці якості, не люблячи, не відстоюючи себе? А які риси вдачі допомагають людям не перетворити любов до себе на егоїзм? Чи мають ці якості персонажі оповідання В. Винниченка?
- За допомогою «хмар» слів опиши вдачі Гриня та Сані. Чим вони відрізняються, а що їх споріднює? Що тобі імпонує, а що не подобається в їхніх характерах?
- Чому оповідання про Гриня й Саню названо саме так? Що висвітлює у творі пісня «Віють вітри, віють буйні…»? Доведи, що фрагмент народної пісні передає настрій, бурю почуттів наймички Саньки, увиразнює її складні переживання.

Читацьке дозвілля

Пісня «Віють вітри, віють буйні…» звучить в обробці видатного українського композитора *Миколи Лисенка* в опері «Наталка Полтавка». Цей твір і нині входить до репертуару найкращих театрів України.

- Знайди в інтернеті та послухай арію Наталки у виконанні оперної співачки *Марії Стеф'юк* і версію пісні «Віють вітри, віють буйні…» у виконанні сучасної співачки NAVKA. Поділися своїми враженнями. А як, на твою думку, цю пісню могла виконати Санька, що це настільки розчулило Гриня? Якщо володієш вокальними даними, заспівай цю пісню.

АЛАН МАРШАЛЛ

Ти вже знаєш, що автобіографічні твори — це художні твори, за основу яких узято події із життя автора чи авторки. Пригадай, як зображено радісний, безтурботний світ дитинства в автобіографічних творах американського письменника *Марка Твена* «Пригоди Тома Соєра» й українського письменника *Івана Нечуя-Левицького* «Вітрогон».

Як долати життєві випробування, виявляти силу характеру, протистояти складним випробуванням і при цьому не втратити оптимізму та віри в людей — про це ти дізнаєшся, прочитавши уривки з повісті ***«Я вмію стрибати через калюжі»***.

Я ВМІЮ СТРИБАТИ ЧЕРЕЗ КАЛЮЖІ

(Скорочено)

Передмова

Ця книжка — про моє дитинство. На її сторінках я розповів про людей і події, що допомогли мені стати таким, яким я є тепер (...).

1

(...) Такого дня може народитися тільки син. (...)

— Я подивився на тебе, і мені якось так чудно стало, — розповідав батько. — Мій син... Я багато чого побажав тобі в ту мить — щоб ти став хорошим вершником, щоб на конях добре знався... А ще, звісно, щоб ти прудко бігав. (...)

Я захворів на поліомієліт — дитячий параліч — незабаром після того, як пішов до школи. Епідемія спалахнула на початку століття в штаті Вікторія і перекинулася з густонаселених районів у глиб країни, уражаючи дітей (...). Тоді вважали, що параліч — це те саме, що й недоумство. Не раз який-небудь фермер (...) питав: «А розум йому зовсім відібрало?»

Протягом кількох тижнів сусіди, проходячи біля нашого будинку, підхльостували коней і кидали цікаві погляди на

подвір'я за старими штахетами, на необ'їжджених жеребців в оборі й на мій триколісний велосипед, що лежав під стіною повітки. Вони раніше, ніж завжди, скликали дітей додому, тепліше вдягали їх і з острахом до них придивлялися, коли ті чхали чи кашляли.

— Ця хвороба — достеменна кара Господня, — казав пекар містер Картер, анітрохи не сумніваючись, що так воно і є (...).

Коли батькові розповіли про це, він одного дня зупинив містера Картера на вулиці й (...) спробував пояснити, як ця хвороба причепилася до мене:

— Кажуть, береться вона від мікроба: удихнув його — і захворів (...).

— Плечі створені для тягаря, — побожно промимрив пекар. Він був церковним старостою і будь-яке лихо пояснював волею Божою (...).

У відповідь на таку філософію батько пирхнув і запально проказав:

— У мого хлопця плечі створені не для тягаря, і будьте певні, ця хвороба на них тягарем не ляже (...).

Батько мав худорляву постать, вузькі стегна й криві ноги — наслідок багатьох років, проведених у сідлі: він був об'їжджчиком коней і приїхав у Вікторію з квінслендської глушини (...).

Батько любив коней — не тому, що, об'їжджаючи їх, заробляв на прожиття, а за їхню красу. (...)

Розпочавши самостійне життя, він мандрував від ферми до ферми, наймаючись об'їжджати коней або переганяти отари. Молодість його минула у відлюдних районах Нового Південного Уельсу й Квінсленду, і саме там відбувалися події всіх його оповідок. Певно, саме тому я більше любив солончакові рівнини й червоні піщані горби Східної Австралії, ніж зелений край, де я народився і виріс.

— У тих глухих місцях є щось особливе, — сказав мені якось батько. — Там живеш і радієш життю. Вилізеш ото на гору, порослу соснами, запалиш багаття... — Він замовк і замислився, стурбовано дивлячись на мене. А тоді сказав: — Треба буде щось придумати, щоб твої милиці не загрузали там у піску. Ми ж із тобою колись неодмінно туди поїдемо. (...)

Поміркуй!

- Від чийого імені ведеться оповідь у творі?
- У якій країні відбуваються події?
- Що тобі стало відомо про Алана з перших сторінок твору? А про його батька?
- Які сподівання покладав батько на Алана?
- Що трапилося з хлопцем у шкільні роки?
- Як на його хворобу реагували сусіди? Як це їх характеризує?
- Хто підтримав хлопця?

3

До найближчої лікарні від нашого дому було миль двадцять із гаком. Батько відвіз мене туди (...).

Він уже попрощався зі мною, але мати ніяк не могла відійти від мого ліжка. Та раптом вона квапливо поцілувала мене й пішла до дверей, і те, що вона йде від мене, видалося мені неймовірним. (...)

У палаті було чотирнадцять чоловік. Я серед них був єдиною дитиною. Коли мати пішла, вони навперебій почали заспокоювати мене.

— Та ти не бійся, ми тебе скривдити не дамо, — сказав мені один із них. (...)

— Ти хоробрий хлопчик, — казали вони, нахиляючись і цілуючи мене, а потім одверталися, мало не плачучи.

Я не розумів, чому люди приписують мені хоробрість. Як на мене, така похвала дорівнювала найвищій нагороді. Тож коли відвідувачі називали мене хоробрим хлопчиком, я старався набути серйозного вигляду, вважаючи, що весела усмішка, яка звичайно була на моєму обличчі, героєві не личить (...).

До палати ввійшов батько. Усміхаючись, швидким, пружним кроком попрямував до мене. Однією рукою він притримував щось округле, сховане під білою сорочкою.

Ставши наді мною, він заглянув в очі. (...)

— Ось, тримай, — хрипко сказав він. — Обніми й пригорни до себе. Це цуценятко від Мег. Найкраще з усіх — ми назвали його Аланом.

Я обхопив руками м'якеньке, тепле тільце, пригорнув його до себе, і мою тугу мов рукою зняло. Почуття справжнього щастя охопило мене. Зазирнувши батькові в очі, я і йому передав це почуття: він радісно всміхнувся.

Цуценятко заворушилося, і я, трохи відхиливши ковдру, подивився на нього: воно лежало й дивилося на мене блискучими оченятами, приязно метляючи хвостиком. Його життєрадісність передалася і мені, збадьорюючи та зміцнюючи мене, і я вже не відчував слабкості. Цуценятко приємно тисло на мене своєю вагою, пахло домівкою. Мені хотілося, щоб воно було завжди зі мною. (...)

Поміркуй!

- Як почувається Алан у лікарні? Які риси характеру виявляє?
- Яке враження справив на тебе епізод із цуценятком?

8

Моя нога від коліна до кісточки була тепер у шині, і гіпс більше не сковував стегна й ступні. Біль зник, і мені вже не хотілося помирати.

— Кістка погано зростається, — сказав якось лікар Робертсон старшій сестрі. — У цій нозі млявий кровообіг.

Іншого разу він сказав їй:

— Хлопчик блідий — давно не бачив сонця. Садіть його щодня в крісло й вивозьте надвір. Ти хочеш покататися в кріслі? — спитав він мене. (...)

Коли ми виїхали з дверей, що вели до саду, чисте повітря та сонячне світло наринули на мене могутнім потоком. Я випростався і всім тілом подався вперед, назустріч сліпучій блакиті й запашному повітрю, мов шукач перлів, що вихоплюється з глибини моря на поверхню.

Адже протягом довгих трьох місяців я не бачив хмар, не відчував ласкавого дотику сонячного проміння. Тепер усе це повернулося до мене, та ще й набувши нової, сліпучої краси, нових, доти не бачених якостей.

Сестра залишила мене біля молодих казуарин[1], і хоча вітру не було, я почув, як вони шелестять-шепочуться — батько казав, що вони ніколи не замовкають.

[1] *Казуари́на* — рід деревних і чагарникових рослин.

Я ніяк не міг зрозуміти, що сталося зі світом, поки я хворів, чому він так змінився. Я дивився на собаку, що дріботів вулицею по той бік високої ґратчастої огорожі. Я ніколи не бачив такого чудового пса — мені так захотілося погладити його, погратися з ним! Десь озвався сірий дрізд — його пісня була подарунком для мене. Я дивився на пісок під колесами крісла. Кожна піщинка мала свій колір, і лежали їх там мільйони, утворюючи дивовижні горбочки й улоговинки. Камінці ховалися в траві обабіч стежки, і зелені стеблинки ніжно схилялися над ними. До мене долинали голоси дітей, що бавилися десь поблизу, і цокіт кінських копит. (…) Я опустив голову, заплющив очі, і сонце немовби огорнуло мене теплими руками. (…)

Незабаром на вулиці з'явився хлопець. Він ішов і стукотів кийком по прутах огорожі, а слідом за ним біг цуцик каштанової масті. Ми із цим хлопцем були знайомі, його звали Джордж. У дні відвідин він приходив до лікарні зі своєю матір'ю і часто дарував мені всяку всячину — книжечки, сигаретні картки, іноді льодяники. Джордж мені подобався, бо вправно полював на кролів і приручив тхора. До того ж він мав добру вдачу. (…)

Побачивши, що він іде вулицею, я страшенно зрадів.

— Як справи, Джордже? — загорлав я.

— Та непогано, — відповів він. — Тільки мати веліла мені йти додому й ніде не затримуватися.

— А-а, — розчаровано сказав я.

— У мене є льодяники, — повідомив він мені таким байдужим тоном, наче йшлося про найзвичайнісіньку річ.

— Які?

— «Лондонська суміш».

— Це ж найсмачніші! А є серед них оті круглі, із цифрами?

— Ні, — відповів Джордж. — Їх я вже з'їв.

— Он як? — промимрив я, раптом засмутившись.

— Підійди до огорожі, я віддам тобі все, що залишилося, — запропонував він. — Я більше не хочу. Удома в нас їх силасиленна.

Мені й на думку не спало відмовитися від такої пропозиції, але після марної спроби підвестись я сказав йому:

— Я ще не можу ходити. Мене ще лікують.

— Ну, то я перекину їх тобі через огорожу.

— Давай, Джордже!

Він позадкував від огорожі, щоб узяти розгін. Я схвально стежив за ним.

Кидати Джордж готувався за всіма правилами. Він зміряв очима відстань, розпростав плечі й гукнув:

— Ну, лови!

Розгін він почав із навдивовижу вправного підскоку, зробив три широких кроки й кинув...

Перше-ліпше дівчисько кинуло б краще за нього.

— Підсковзнувся, — роздратовано сказав Джордж. — Бісова нога...

Я цього не помітив, але він, мабуть, підсковзнувся-таки, дуже невдало. Я дивився на мішечок із цукерками, що лежав у траві, кроків за десять од мене.

— Слухай, — сказав я, — може, ти зайдеш через хвіртку й подаси їх мені?

— Не можу! — відповів Джордж. — Мати готує обід і послала мене по лій[1]. Наказала ніде не затримуватися. Нехай льодяники полежать там, їх ніхто не візьме. А завтра я їх тобі дістану, бо мені вже, слово честі, треба бігти! (...)

Адже це були мої льодяники. Їх дали мені. А що ноги не ходять — то байдуже. Я будь-що доберуся до мішечка!

Крісло стояло край доріжки, що огинала лужок. Льодяники лежали посеред лужка. Я вхопився за бильця крісла й почав розгойдувати його з боку на бік, аж доки колеса почали відриватися від землі. Ще одне зусилля — і крісло брязнуло набік, викинувши мене долілиць у траву. Нога в шині вдарилась об камінь. Від несподіваного болю я люто охнув і вискуб жмуток трави. Не знаю чому, але вигляд блідо-зелених корінців, що прихопили із собою грудку землі, подіяв на мене заспокійливо. За мить я почав підтягуватися на руках до цукерок, залишивши позаду подушку, ковдру, книжку... Добравшись до паперового мішечка, я схопив його й усміхнувся (...).

Почуття щастя переповнювало мене. (...)

[1] *Лій* — жир рогатої худоби, що вживають у їжу.

Поміркуй!

- Які почуття переповнюють Алана, коли він опиняється на свіжому повітрі?
- Як підтримує Алана Джордж?
- Про які риси характеру Алана свідчить епізод із льодяниками?

10

(...) Я був щасливий. Біль не мучив мене, і я міг ходити. Але дорослі, які навідувалися до нас після мого повернення, не вірили, що я можу бути щасливим. Мою життєрадісність вони називали «мужністю». Часто дорослі відверто говорять про дітей в їхній присутності, неначе діти не спроможні зрозуміти того, що про них кажуть (...).

Мері встигла розповісти мені всі новини: і про канарок, і про какаду Пета, і про мого ручного опосума[1], і про королівського папугу, у якого й досі не відріс хвіст. Вона щодня годувала їх, не пропустивши жоднісінького разу, і для води канаркам поставила дві нові бляшанки з-під лососини. Треба тільки почистити клітку Пета. Опосум і досі дряпається, коли береш його на руки, але не так сильно, як раніше.

Я сидів у своєму візку (мати сховала милиці, бо мені тоді дозволяли ходити на них щонайбільше годину на день) і дивився, як мати накриває на стіл. Мері принесла дрова з ящика на задній веранді; дошки веранди прогнили й приглушали легкі сестрині кроки.

Тепер, коли я повернувся додому, лікарня видалася мені чимось дуже далеким, а все, що зі мною там сталося, — майже нереальним, наче пережите було тільки оповіддю, яку я почув і запам'ятав. Я помалу оговтувався вдома, радіючи кожній знайомій, але призабутій дрібниці. (...)

Поміркуй!

- Як почувається Алан, опинившись удома після лікарні?
- Чому він радіє? Що найбільше цінує?

[1] *Опóсум* — рід сумчастих ссавців.

12

Батько вивіз мене на подвір'я і сказав, щоб я посидів і подивився, як він маститиме бричку.

— Ти знаєш, що в суботу буде пікнік? — спитав він, підпираючи вісь домкратом.

— Пікнік? — вигукнув я, ураз перейнявшись радісним збудженням — ішлося про щорічне шкільне свято. — А ми поїдемо?

— Авжеж.

Та раптом я скривився — таке болісне було розчарування.

— Але ж я не можу бігати, — сказав я.

— Так, — коротко підтвердив батько. Він рвучко крутнув підняте колесо та якусь мить дивився, як воно крутиться. — Але це не має значення.

Та я знав, що це має велике значення. Батько не раз казав, що я повинен стати добрим бігуном і перемагати в усіх змаганнях, як колись перемагав він. Але тепер я не бігатиму, доки не видужаю, — а до пікніка, звісно, видужати не встигну (...).

— Так, цього разу ти бігти не зможеш, — сказав він нарешті. — Але я хочу, щоб ти дивився, як біжать інші. Я поставлю твою коляску біля самої стрічки. Дивися на них і біжи разом із ними. Коли перший хлопець розірве стрічку, розривай її разом із ним.

— Як це, тату? — спантеличено спитав я.

— Подумки, — відповів він. (...) — У мене колись був собака, покруч гончака з дворняжкою, я з ним полював на кенгуру. Прудкий, мов вітер. Як угледить кенгуру за сто кроків, то вже не відстане — будь-що наздожене. Сполохне, бувало, ціле стадо, вибере одного, кинеться за ним, ухопить за хвоста просто на льоту, коли той підскочить угору, і повалить. Не так, як інші собаки, що цілять у плече. І не було випадку, щоб він схибив. Кращого собаки в мене зроду не було. Один хлопець давав мені за нього п'ять фунтів.

— Чому ж ти його не продав, тату?

— Розумієш, я взяв його маленьким цуценятком і виростив. Назвав Бессі.

— Тепер би його нам...

— Атож, непогано було б. Але якось він наразився на кіл і пошкодив собі плече. На ньому виросла велика ґуля, і відтоді від Бессі вже не було ніякої користі. Та я однаково брав його із собою на полювання. Поки інші собаки гналися за кенгуру, він гавкав. Ніколи не бачив, щоб собака так заводився під час гонів — а саме ж він у тих гонах участі не брав. Пригадую, одного разу ми зацькували старого кенгуру; він стояв спиною до дерева, і, коли Бріндл — інший мій мисливський пес — кинувся на нього, кенгуру розпанахав йому всю спину. І віриш, Бессі, побачивши це, аж завив. Їй-богу! Я зроду не бачив собаку, який би так завзято полював і бився, як Бессі. Але ж насправді він не полював і не бився, а тільки дивився і гавкав!

— Мені так цікаво слухати про нього, тату, — сказав я, сподіваючись, що батько розповість ще що-небудь.

— Так-от, ти маєш бути таким самим, як він. Коли ти дивитимешся на інших, то намагайся разом із ними битися, бігати, змагатися, мчати верхи й горлати. А про ноги свої забудь і не думай.

— Принаймні я відтепер про них не думатиму.

Поміркуй!

- Як батько намагається допомогти Аланові жити повноцінним життям?
- Кого він ставить йому за приклад?

13

Щоранку сусідські діти заходили за мною, щоб везти до школи. Їм це подобалося, бо кожний по черзі сідав у візок і їхав разом зі мною.

Ті, що тягли візок, басували, як коні, а я кричав їм: «Гоп! Гоп!» — і вимахував уявним батогом.

Возили мене Джо Кармайкл, що жив через дорогу, — ми з ним приятелювали; Фредді Гок, який умів усе робити краще за інших і був героєм школи, а також Ябеда Бронсон, який, коли хтось його зачепить, кричав, що піде скаржитися вчителеві.

На нашій вулиці жили дві дівчини. Одну звали Аліса Баркер. Геть усі хлопці в школі упадали коло неї, але їй подобався тільки Фредді Гок. Другу звали Меггі Малліген. Ця рослява дівчина знала три страшні прокльони й, коли розізлити її, проказувала їх на одному подиху. Нам'яти комусь вуха їй було завиграшки, і мені особливо подобалося, коли возила мене вона, бо я був закоханий у Меггі.

Іноді, коли ми грали в «баских коней», візок перекидався, і Меггі промовляла свої три прокльони, а тоді піднімала мене й гукала до інших:

— Ану, допоможіть мені з візком, поки ніхто не побачив!

Вона мала довгі руді коси, і хлопці в школі іноді дражнили її:

— Руде волосся від кота взялося!

А вона співучим голосом відказувала:

— А твій ніс для сімох ріс, та дурню дістався!

Вона нікого не боялася; не боялася вона й биків.

Одного разу Макдональдів бугай вискочив на дорогу й напав на чужого бугая. Ми всі зупинилися подивитися. Макдональдів бугай був більший, він притис супротивника до дерева й прохромив йому бік. Той заревів і кинувся тікати. По його задніх ногах цебеніла кров. Він біг дорогою просто на нас, а Макдональдів бугай гнався за ним, на ходу штрикаючи рогами.

Джо, Фредді та Ябеда вмить видерлися на паркан, але Меггі залишилася зі мною і не випустила ручки візка. Вона намагалася скотити візок із дороги, але не встигла. Макдональдів бугай підчепив його рогами, візок перекинувся, я вилетів із нього, але впав на папороть і не забився. Меггі Малліген теж залишилася ціла й здорова. Але колесо візка зігнулося, і Меггі взяла мене на плечі й понесла додому. Перепочивала вона лише чотири рази — Джо з Фредді рахували.

Візок ми, звичайно, залишали біля дверей школи, і до класної кімнати я заходив на милицях.

Школа містилась у довгій кам'яниці з високими, вузькими вікнами. Сидячи за партою, щось побачити з них було неможливо. Широкі підвіконня вкривав крейдяний порох;

в одній із глибоких віконних ніш стояла стара ваза із зів'ялими квітами.

У класі висіли дві дошки, на поличках під ними лежали грудки крейди, ганчірки, великі косинці й лінійки. (...)

Містер Такер був старшим учителем. Він не носив окулярів. Його очі лякали нас, навіть коли ми нахиляли голови, щоб не бачити їх. Вони були колючі, холодні, невблаганні. Своїм поглядом містер Такер умів шмагати, мов батогом. (...)

Я боявся його, як лютого звіра. Він карав нас кийком і, перше ніж ударити свою жертву, двічі зі свистом змахував ним, а тоді проводив по ньому рукою, немовби очищаючи його.

— Ну! — казав він і шкірив зуби в посмішці.

Уміння мовчки зносити його удари було ознакою мужності. Хлопець, що заплакав із болю, уже не міг верховодити іншими. Навіть малюки задиралися з таким, бо були певні, що зможуть його відлупцювати (...).

Одного разу містер Такер відчинив шафу, у якій зберігалися кілька скляних пробірок, спиртівка, пляшечка із ртуттю та шкіряне кружальце, до центру якого був прикріплений мотузок. Поклавши всі ці предмети на стіл, він сказав:

— Сьогодні нашою темою буде вага повітря. Вона дорівнює чотирнадцятьом фунтам на один квадратний дюйм. (...)

Тоді він узяв шкіряне кружальце, змочив його й притис до столу, і жодний із нас не подужав його віддерти, тільки Меггі Малліген, смикнувши, відірвала його від столу й тим самим довела, що повітря не має ніякісінької ваги (...).

Поміркуй!

- Розкажи про друзів Алана. Як вони йому допомагають?
- Яке враження справили на тебе опис школи Алана та методи навчання в ній?

14

Вечорами я забирався в хащі й дихав там пахощами землі та дерев. Серед папороті й моху я ставав навколішки та припадав обличчям до землі, бо мені хотілося пальцями відчути її, обмацував грудочки, і піщинки, і тонюсінькі корінчики.

Я розглядав її, мов якесь диво, і мені навіть починало здаватися, що я тримаю голову надто високо над землею і тому не можу по-справжньому натішитися травою, польовими квітами, мохом і камінцями на стежці. Мені хотілося бігати по-собачому, носом до землі, щоб не пропустити жодного запаху, жодного із чудес світу, які прибирали вигляд каміння чи билинки.

Поповзом я прокладав у траві тунелі до краю болота, роблячи щоразу нові відкриття, або лежав долілиць, притиснувшись обличчям до ніжних, подібних до кулачків немовляти, пагінців папороті, які щойно проросли з родючого мороку землі. Які ніжні вони були, які лагідні й приязні! Я опускав голову й торкався їх щокою.

Але я почував себе скутим, обмеженим у своїх пошуках чудесного одкровення, яке пояснило б і вгамувало голод, що мучив мене. І я поринав у світ мрій, у якому міг мандрувати вільно, не обтяжений своїм неслухняним тілом.

Після вечірнього чаю, перед тим як лягати спати, у тій сповненій таємничого чекання темряві, коли жаби на болоті заводили свої пісні та перший опосум визирав із дупла, я виходив до хвіртки та довго стояв, дивлячись між штахетинами на нерухомі на тлі неба хащі по той бік дороги й на гору Тураллу, чітко окреслену сяйвом місяця, що ще ховався за її вершиною. Цю пору доби я любив найбільше (...).

Поміркуй!

Як краса природи, її розмаїття допомагають Алану боротися зі своїми проблемами?

19

(...) Я і Джо домовилися зустрітися з Ябедою Бронсоном і Стівом Макінтайром біля підніжжя Туралли. Ми взяли із собою собак, бо в папороті на схилах Туралли водилися лисиці, та нам, власне, кортіло не так полювати, як скочувати в кратер каміння.

Великі каменюки, що їх ми зіштовхували в кратер, з гуркотом котилися схилом, високо підстрибуючи, ударяючись об дерева, прокладаючи борозни в кущах і папороті. Розга-

нялися вони так, що перескакували дно кратера та вихоплювались аж на протилежну стіну.

Підніматися на гору мені було страшенно важко. Я мусив часто зупинятися, щоб відхекатися. Коли ми гуляли вдвох із Джо, він терпеливо чекав мене, але інші хлопці не давали мені спуску.

— Що, знову надумався відпочивати? — сердито бурчали вони (…).

— Кажуть, там унизу є велика дірка, ледь-ледь прикрита землею, — сказав я. — І якщо наступити на те місце, то відразу ж провалишся в киплячу грязюку.

— Пхе, він же давно згас, — відказав Стів, як завжди, лише для того, щоб посперечатися.

А. Іткін. Ілюстрація до повісті А. Маршалла «Я вмію стрибати через калюжі»

— Може, згас, а може, і ні, — відрубав Джо. — Може, дно там і справді таке, що тільки ступив — і провалився. Але яке воно, не знає ніхто, — завершив він урочисто. — Жодна жива душа.

— А я ладен закластися, що там колись жили дикуни, — сказав Ябеда. — І як спуститися туди, то можна побачити їхню стоянку. (…)

До дна кратера було із чверть милі. Я стежив, як хлопці спускаються схилом, перебігаючи то ліворуч, то праворуч у пошуках зручнішої опори. Раз у раз вони зупинялись і, ухопившись за стовбур якогось дерева, роздивлялися довкола.

Я сподівався, що хлопці от-от завернуть і полізуть назад. Та, побачивши, що вони вирішили дістатися до самого дна, я відчув себе ніби зрадженим. Сердито бурмочучи собі під ніс, я подивився на милиці — чи не пропадуть вони тут, а тоді, запам'ятавши місце, де залишив їх, поповз у кратер. Хлопці, перегукуючись, уже досліджували дно.

Спочатку я повз без особливих зусиль, ривками продираючись крізь папороть. Іноді руки зривалися, я падав долілиць

і котився по пухкій землі, доки якась перешкода не зупиняла мене. Там, де були розсипи шлаку, я сідав і з'їжджав униз, мов на санчатах, здіймаючи каскад камінців. (...)

Хлопці помітили, що я спускаюся, і коли, перелетівши через смугу папороті, я викотився на рівне місце, Джо й Енді вже чекали мене там.

— Як же ти в біса вилізеш звідси? — спитав Джо, сідаючи на траву біля мене. — Уже, мабуть, повернуло на четверту, а мені ж іще треба качок додому пригнати.

— Вилізу, не турбуйся, — коротко відказав я, а тоді вже іншим тоном спитав: — Ну, що, земля тут і справді м'яка? Ану ж, перевернемо цю каменюку й подивимося, що під нею.

— Земля тут така сама, як нагорі, — сказав Джо. — Ябеда спіймав ящірку, але нікому в руки її не дає. Вони зі Стівом щось надумали — як я відійду, увесь час говорять про нас. Он поглянь на них.

Ябеда зі Стівом перемовлялися під деревом і крадькома, явно по-змовницькому, позирали на нас. (...)

— Дивися, вони йдуть, — сказав я.

Ябеда й Стів полізли вгору схилом кратера.

— І нехай. Кому вони потрібні? (...) Час іти. Мені ж іще качок заганяти.

— Гаразд, — відповів я і додав: — Ти не чекай мене, якщо поспішаєш. Я тут не пропаду.

— Ходімо, — сказав Джо, підводячись.

— Зачекай, дай хоч трохи натішитися тим, що я тут, — попросив я.

— А тут якось чудно, правда? — мовив Джо, роздивляючись довкола. — Послухай, яка тут луна. Агов! — закричав він, і від схилів відбилося: «Агов!»

Якийсь час ми прислухалися до відлунків, потім Джо сказав:

— Ходімо. Мені тут якось моторошно.

— Чому, Джо? — спитав Енді.

— Увесь час здається, що все це от-от завалиться на нас.

— Але ж насправді воно не завалиться, Джо? — злякався Енді.

— Ні, — відповів Джо. — Це я так тільки кажу.

Але й справді здавалося, що краї круглої вершини кратера от-от звузяться, зійдуться і назавжди затулять небо. Звідси воно не було подібне до блакитного склепіння над землею, а скидалося, скоріше, на хисткий дах, покладений на стіни з каміння та землі.

Небо було бліде й прозоре, якесь злиняле та мізерне в порівнянні з величчю схилів, що здіймались йому назустріч. (...)

Я обернувся і поліз угору. Коли повзеш угору крутим схилом, доводиться всією вагою спиратися на коліна, а вони в мене були вже подряпані й боліли. Спускаючись, я працював, власне, руками, коліна ж тільки підтримували мене. Але тепер кожний ярд вимагав від мене величезних зусиль, і я швидко втомився. Подолавши кілька ярдів, я мусив відпочивати — припадав обличчям до землі й випростував уздовж тіла знесилені руки. Лежачи так, я чув биття свого серця — воно долинало мовби з-під землі. (...)

Високо на схилі кратера ми спинилися, щоб уже вкотре перепочити. Відсапуючись, я розпластався на землі, притулився до неї щокою і раптом почув два глухих удари. Глянувши угору, на вершину кратера, я побачив на тлі неба Ябеду й Стіва; вони вимахували руками та злякано гукали:

— Стережіться! Стережіться!

Камінь, який вони з дурного розуму зіпхнули вниз, ще не набрав швидкості.

Ми з Джо помітили його водночас.

— Мерщій до дерева! — скрикнув Джо.

Він схопив Енді, і ми втрьох, хто як міг, подалися до старого засохлого евкаліпта, що стояв на схилі. Щойно ми дістались до нього, як повз нас із різким свистом пролетів камінь; земля двигтіла від його ударів. Ми побачили, як далеко внизу він несамовито підстрибував над заростями папороті й повваленими деревами, потім почули страшний тріскіт: це він урізався в схований за папороттю кам'яний вал. Там він розколовся, й уламки розлетілися в різні боки.

Перелякані Стів та Ябеда кинулися навтьоки.

— Вони втекли! — вигукнув я.

— Хай їм дідько! — озвався Джо. — Вони ж мало не повбивали нас! (...)

Коли ми нарешті видерлися на вершину, я ліг ницьма, відчуваючи, що всі мої м'язи сіпаються, мов у щойно оббілованого кенгуру (...).

Поміркуй!

- Які пригоди трапилися з Аланом та його товаришами? У чому полягала небезпека?
- Які риси характеру виявляють хлопці?
- Чиї вчинки були безглуздими?
- Яке враження справляє на Алана велич згаслого вулкана?

21

Одного разу бродяга, який присів перепочити біля наших воріт, розповів мені, що знав одного чоловіка, який, не мавши обох ніг, плавав, мов риба.

Я часто думав про цього чоловіка, що плавав, мов риба. Але я ніколи не бачив, як люди плавають, і не мав ніякого уявлення про те, як треба рухати руками, щоб триматися на поверхні.

У мене була грубезна, в оправі, підшивка дитячої газети «Чамс», у якій я знайшов статтю про плавання. Вона була ілюстрована трьома малюнками, що зображували вусатого чоловіка в смугастому купальному костюмі. На першому малюнку він стояв обличчям до читача, піднісши руки над головою; на другому тримав розпростані руки на рівні плечей, а на третьому його руки були опущені. Стрілки, що йшли дугою від рук до колін, показували, що чоловік рухав руками вниз, і цей спосіб плавання називався брас.

У статті зазначалося, що стилем брас плавають жаби. Я спіймав кількох жаб і посадив їх у відро з водою. Вони пірнули на дно, потім попливли колом, а тоді піднялися на поверхню, вистромили над водою ніздрі й завмерли, розчепіривши лапки. Користь від цих спостережень була невелика, але я твердо вирішив навчитися плавати. Літніми вечорами почав потайки їздити на своїй колясці до озера, що було за три милі від нашого дому.

Озеро лежало в улоговині між стрімкими, високими берегами, що піднімалися терасами на двісті–триста ярдів над водою. Такі самі тераси, певне, збігали вниз і під водою (...); вода була холодна й нерухома, і в ній стояли водорості.

Жодний хлопець у школі не вмів плавати, та й серед дорослих у Тураллі я не знав жодного, хто вмів би плавати (…).

Залишивши коляску нагорі в кущах акацій, я сповзав униз поростими травою терасами, на березі роздягався і поповзом діставався через каміння і мул до піщаного дна. Вода там сягала мені до грудей, коли я сидів (…).

Урешті-решт я навчився триматися на воді, чимдуж ляпаючи по ній руками, але просуватися вперед не міг. Тільки на другий рік, коли інший бродяга в розмові біля наших воріт пояснив мені, що й до чого, я опанував правильні рухи.

А. Іткін. Ілюстрація до повісті А. Маршалла «Я вмію стрибати через калюжі»

Після того справа пішла куди краще, і настав день, коли я відчув, що можу пливти, куди забагнеться (…). Трохи згодом я заповз у воду й, гребучи руками, але тримаючись прямо, так, що ноги торкалися дна, досяг краю підводної тераси, за яким вода була вже темно-синя та холодна. (…)

Постоявши трохи, я набрав у груди повітря і відштовхнувся від краю провалля. Холодні щупальці водоростей, сковзнувши по ногах, залишилися позаду, і я опинився над безоднею (…).

Я таки навчився плавати! (…)

Поміркуй!

- Яких зусиль вартувало Аланові навчитися плавати?
- Що відчуває хлопець, здійснивши цю перемогу над собою?
- Про які риси його характеру це свідчить?

27

(…) Батько задоволено вислухав мою захоплену розповідь про витривалість і силу коней, які, тягнучи навантажений

віз, жодного разу не послабили посторонки (…). Трохи помовчав, а тоді спитав:

— Він давав тобі правити?

Чекаючи відповіді, батько дивився кудись убік, і його руки застигли на столі.

— Атож, — відповів я.

Він задоволено всміхнувся і кивнув.

— Пара рук — ось що головне, — пробурмотів він, думаючи про своє. — Пара вправних рук.

Він високо цінував уміння правити кіньми (…).

— Не сумуй, що ти не можеш їздити верхи, — сказав він мені. — Тому, хто добре править запрягом, теж ціни немає. (…)

Поклавши мені руку на плече, він заговорив дуже серйозно, прагнучи, видно, щоб я зрозумів його:

— Коли їдеш верхи, боки коня стискуєш ногами. Переходячи на клус, усю свою вагу переносиш на стремена. Хлопцеві зі здоровими ногами це неважко… Звичайно, він повинен ще вміти добре тримати рівновагу. Він і кінь немовби стають одним цілим. Але ж ти не зможеш стиснути ногами боки коня, Алане. З твоїми ногами ти завжди дійдеш куди треба, але для їзди верхи вони не пристосовані. Тож перестань думати про це. Мені хотілося, щоб ти став вправним вершником, і матері — теж. Та не так сталося, як гадалося… У житті так часто буває: людині хочеться зробити і те, і те, а не виходить. Я хотів би стати таким, як ти, але не можу, а ти хочеш їздити верхи, як я, і теж не можеш. І нам обом прикро.

Я слухав його мовчки, але мені не вірилося, що батько каже правду. Мене дивувало, що він сам вірить у те, що каже. Мій батько завжди мав рацію, але цього разу він уперше помилився.

Я твердо вирішив навчитися їздити верхи, і навіть у ту мить із приємністю уявив собі, як він зрадіє, коли одного дня я учвал промчу повз наше подвір'я на коні з круто вигнутою шиєю — і кінь мій гриститиме вудила, відчуваючи, як добре я тримаю поводи.

В одного з моїх шкільних товаришів був поні арабської породи, якого звали Промінь. Білої масті, пишнохвостий,

Промінь мав швидку, пружну ходу, дужі сухорляві ноги й ступав так, наче ледве торкався землі.

Як на мене, Промінь був сама довершеність. І в інших хлопців у школі були поні, та їм було далеко до Променя. Коли хлопці скакали наввипередки, — а це бувало часто, — я милувався, як Промінь випереджає всіх, і захоплювався його прудкістю (...).

Щодня під час великої перерви Боб їздив напувати Променя до водопою край дороги, за чверть милі від школи (...).

Якось я попросив його, щоб він дозволив мені самому поїхати напоїти Променя, і хлопець миттю погодився.

— Давай! — радісно вигукнув він.

Сам він їздив до водопою без сідла, але для мене засідлав Променя, допоміг мені вилізти на нього й сказав, щоб я цілком на нього поклався — мовляв, він сам довезе мене до водойми й назад, навіть якщо я не торкатимуся поводів. (...)

Коли я вмостився в сідлі, Боб прикоротив стремена, я нахилився, узяв руками «погану» ногу й сунув ступню в стремено, щоб вага її мені не заважала. Те саме я зробив і з «доброю» ногою, а що вона була не зовсім паралізована, то виявилося, що я навіть можу трохи спиратися на неї.

Потім я взяв поводи й, не випускаючи їх, ухопився руками за луку сідла. Я не міг правити поводами, але, коли Промінь зрушив із місця, вони трохи напнулися, і в мене виникло відчуття, ніби поні слухається мене (...).

Кожний його рух виразно закарбовувався в моїй пам'яті. То ось що відчуваєш, коли сидиш на коні й довкола — жодної живої душі... Ось як воно буває, коли сидиш на поні, а він п'є воду... Ось що таке — їздити верхи...

Я подивився вниз, на землю, на розкидане каміння, за яке милиця може перечепитися, на багнистий берег водойми, у якому милиця може посковзнутися. Тепер усе це вже не лякає мене. Для вершника цих перепон не існує.

Висока трава, у якій заплутуються милиці, стрімкі схили, що викликають задишку, нерівні, вибоїсті стежки — усе це мовби відійшло в минуле й уже не могло ані на хвилину засмутити мене (...).

Боб зняв мене із сідла.

— Ну, як? — спитав він.

— Добре, — відповів я. — Завтра знову поїду. (…)

Поміркуй!

- Чому батько Алана не вірив у можливості сина?
- Що відчув Алан, коли вперше осідлав поні?

31

Наступного дня під час великої перерви я поїхав додому на Промені. Їхав я неквапливо. Мені хотілося досхочу натішитися картиною, яку малювала моя уява: подив батька, коли я з'явлюся перед ним верхи на поні. Мати, певне, стривожиться, але батько покладе мені руку на плече, зазирне в очі й скаже: «Я знав, що ти досягнеш свого» або щось таке.

Коли я під'їхав до воріт, він стояв біля дверей повітки, схилившись над сідлом. Мене він не бачив. Я зупинив поні перед ворітьми та якусь хвильку дивився на батька.

Потім гукнув:

— Агов!

А. Іткін. Ілюстрація до повісті А. Маршалла «Я вмію стрибати через калюжі»

Він, не розгинаючи спини, озирнувся та так і завмер у цій позі, а я з усмішкою дивився на нього; потім він повільно випростався, не зводячи з мене очей.

— Це ти, Алане? — сказав він стиха, неначе я сидів на коні, що може злякатися його голосу й понести.

— Атож! — вигукнув я. — Дивися на мене! Дивися! Пам'ятаєш, ти казав, що я ніколи не їздитиму верхи? Тож дивися! Ге-ге-гей! — крикнув я точнісінько так, як кричав іноді батько, коли скакав на баскому коні, і, нахилившись уперед, ударив Променя в бік п'ятою «доброї» ноги.

Білий поні помчав клусом, потім, розігнавшись, перейшов на кар'єр.

Я бачив, як, мов поршень, миготить його коліно, відчував його силу й рух лопаток.

Я промчав уздовж нашої огорожі до купи акацій, потім осадив поні й відкинувся назад, коли він, завертаючи, присів на задні ноги; з-під копит Променя полетіли камінці, голова його піднімалася та опускалася, поки, напружуючись, він брав розгін. Потім я погнав назад і побачив, що батько щодуху біжить до воріт. Я проїхав повз нього, тримаючи поводи в руці, погойдуючись у сідлі в такт рухам Променя. Потім знову завернув і зупинив Променя перед хвірткою. Він позадкував, пританцьовуючи, задираючи голову, важко дихаючи. Я чув, як поні хропе, чув рипіння сідла, дзенькіт вуздечки — як я мріяв, що почую ці звуки, сидячи верхи на баскому коні, і тепер я чув їх і відчував запах коня, що пробіг на повну силу!

Я глянув на батька, але помітив, що він пополотнів. Мати вийшла з дому й квапливо прямувала до нас.

— Що з тобою? — швидко спитав я.

— Нічого, — відповів батько, не підводячи очей.

Я чув, як він важко дихає.

— Не треба було тобі так бігти до хвіртки, — сказав я. — Ти зовсім захекався.

Він глянув на мене й усміхнувся, потім обернувся до матері, яка, підійшовши до хвіртки, простягла до нього руку.

— Я все бачила, — сказала вона.

Якусь мить вони дивились одне одному в очі.

— Він викапаний батько, — мовила мати й, обернувшись до мене, спитала: — Ти сам навчився їздити верхи, правда?

— Еге ж, — відповів я, нахиляючись до шиї Променя, щоб бути ближче до них. — Я вже хтозна-як давно вчуся. А гепнувся з нього лише раз — учора. Ти бачив, як я завертаю? — звернувся я до батька. — Мов на ковбойському коні! Ну, що ти скажеш? Умію я їздити верхи чи ні?

— Так, — відповів батько. — Ти добре їздиш. У тебе впевнена рука, ти добре сидиш у сідлі. (...) Тепер ми знаємо, що ти вмієш їздити верхи. Ти промчав повз хвіртку так, що я не встиг і оком змигнути. Але так їздити не треба. Коли ти скакатимеш отак, люди скажуть, що ти їздиш напоказ, і вирішать, що ти не знаєшся на конях. Справжньому вершникові, аби довести, що він уміє їздити верхи, не треба гасати, мов

той цуцик, якого спустили із цепу. Справжній вершник не повинен нічого доводити. Він вивчає свого коня. І ти роби це. Тихо й спокійно. Ти навчився їздити — чудово, але не хизуйся цим. Учвал можна розганятися на прямій дорозі, та коли ти скрізь їздитимеш отак, як оце тепер, то швидко занапастиш коня. Кінь — мов людина, він для тебе все зробить, коли ти будеш із ним справедливий. А тепер їдь собі до школи ступою; як приїдеш, розітри Променя, і вже тоді відпусти його.

Він помовчав трохи й додав:

— Ти хороший хлопець, Алане. Я тобою задоволений, і, по-моєму, ти хороший вершник.

Поміркуй!

- Що відчуває батько Алана, коли той демонструє своє вміння їздити верхи?
- Яких правил поводження з кіньми навчає батько сина? Про які його риси характеру це свідчить?

32

На дорогах почали з'являтись автомобілі. Піднімаючи хмари куряви, вони мчали по битих шляхах, розрахованих на обкуті залізом колеса возів. Автомобілі руйнували шляхи, обганяючи кінні екіпажі, обкидали їх гравієм, гудінням клаксонів розполохували зустрічні череди й отари. На машинах були великі мідні ацетиленові ліхтарі, мідні радіатори, а за прямим величним вітровим склом у них сиділи, нахилившись і дивлячись уперед, люди в пильовиках і захисних окулярах. Вони судорожно стискали кермо, а іноді смикали його, як віжки.

Сполохані коні сахалися геть із дороги від диму й гуркоту автомобілів, а розлютовані візники, насилу зупинивши запряг на придорожній траві, ставали на весь зріст у возі й несамовито лаялися, дивлячись, як спадає курява. (...)

Пітер Фінлей був уже не конюхом місіс Каррудерс, а її шофером; він носив картуза й форму та, відчинивши дверцята, виструнчувався, коли вона виходила з машини.

— Ви їздите так, наче на дорозі, крім вас, немає нікого, — сказав йому якось батько. — Хіба вона ваша? Усім доводиться завертати на траву, коли ви проїжджаєте.

— Машина не кінь, нею по траві не поїдеш, — пояснив Пітер. — Мені не можна збочувати із шосе, а місця на ньому вистачає тільки для одного. (...)

Відтоді, побачивши попереду батька в бричці, запряженій молодим конем, Пітер завжди зупиняв машину, але кінь однаково сахався вбік, на траву, хоч би як напинав віжки батько, лаючись на всі заставки. Він ненавидів автомобілі, але казав, що майбутнє належить їм.

— Коли ти доживеш до моїх років, Алане, коня можна буде побачити лише в зоопарку. Часи коней минули.

Дедалі менше фермерів приходило до нього з проханням об'їздити коня, життя дорожчало, але він спромігся все-таки заощадити десять фунтів і купив кілька баночок коричневої мазі, якою мати почала натирати мені ноги. Це були якісь американські ліки під назвою «Лікувальний курс Віаві», і торгівець, що продав мазь батькові, божився, що, пройшовши цей курс, я почну ходити.

Тривалий час мати натирала мені ноги цією маззю, аж доки вимазала останню баночку.

Батько із самого початку не вірив у це лікування, та, коли мати сказала йому, що мазі більше немає, він гірко зауважив:

— А я, мов той дурень, сподівався на чудо!

Він заздалегідь попереджав мене, що на успіх навряд чи можна розраховувати, і тому невдача не дуже мене розчарувала.

— Я більше не хочу марнувати час на лікування, — сказав я батькові. — Воно мені тільки заважає.

— Маєш рацію, — погодився батько.

Я тепер їздив на поні, що їх він недавно приборкав, і нерідко падав. (...) Підводячись після кожного чергового падіння, я щоразу переконував себе, що впав востаннє, але батько був іншої думки.

— Усі ми так кажемо, синку, та коли хто справді падає востаннє, він цього вже не відчуває.

Мої падіння непокоїли його. Якийсь час він вагався, а тоді, раптом дійшовши рішення, почав навчати мене, як треба падати: розслабити м'язи, щоб удар об землю був якомога м'якший. (...)

До закінчення навчального року й мого останнього дня в школі залишалося тільки два місяці. Містер Сіммонс, крамар у

Тураллі, пообіцяв платити мені п'ять шилінгів на тиждень, якщо після закінчення школи я візьмуся вести його облікові книги. Та хоч мене й вабила можливість самому заробляти гроші, я прагнув роботи, яка б стала для мене справжнім випробуванням, вимагала б повної віддачі моїх сил і здібностей.

— Ким ти хочеш бути? — спитав мене батько.

— Я хочу писати книжки.

— Що ж, це діло непогане, — сказав він, — і тобі воно до снаги. Але чим ти думаєш заробляти собі на прожиття?

— Книжками теж заробляють собі на прожиття, — відказав я.

— Авжеж, але тільки після багатьох років праці (...).

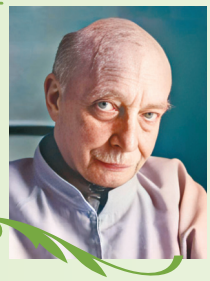
(Переклад М. Пінчевського)

Поміркуй!

- Яке враження залишилося в тебе після прочитання повісті?
- Поясни назву твору.
- Людиною якої вдачі ти уявляєш автора цієї повісті? Перевір свої припущення. Для цього прочитай розповідь «Літературознавчого клубу».

Літературознавчий клуб

Алан Маршалл (1902–1984) — австралійський письменник. Більшість його творів адресовано дітям. Та найвідомішою в його творчому здобутку є автобіографічна повість ***«Я вмію стрибати через калюжі»***. Автор змалював події з власного життя, усіх героїв списував із реальних людей.

У повісті він розповідає, як у шість років захворів на поліомієліт і з того часу ходив на милицях, але ні в чому не поступався однолітками: стрибав через калюжі, спускався в жерло вулкана, бився з кривдниками, плавав і навіть їздив верхи.

Письменник невипадково так назвав повість. Така буденна для здорової дитини дія, як стрибання через калюжі, стає для хворого Алана метою його життя, справжньою подією! Стрибок через калюжу набуває символічного змісту — подолання болю та хвороби, здатність жити повноцінним

життям, незважаючи ні на що. Для цього герою твору довелося виявити силу волі, цілеспрямованість, терпіння та мужність.

Твір утверджує думку про те, що можна подолати всі перешкоди, навчитися жити в нових обставинах, вірити в силу людського духу.

Поміркуй!

- Які події із життя А. Маршалла взято за основу повісті?
- Якою людиною був письменник? Які риси його характеру відображено у творі?
- Доведи, що прочитаний твір є *автобіографічним*.

Тобі стало відомо, що автор повісті «Я вмію стрибати через калюжі» — австралійський письменник. Мабуть, було неважко здогадатися, що цей твір написано англійською мовою, адже саме вона є державною мовою Австралії. В оригіналі повість називається «I Can Jump Puddles».

Історичні паралелі

З повісті тобі стало відомо про перші автомобілі, які з'явилися в Австралії. І хоча вони зовсім не подібні до сучасних комфортних машин, усе ж докорінно змінили життя людей.

Вважають, що перші автомобілі з'явилися у XVIII ст. Їх використовували для військових потреб. Винахідником сучасного автомобіля став німецький інженер другої половини XIX — початку XX ст. *Карл Бенц*. Це саме на його честь одну з найкращих марок автомобілів названо «Mercedes-Benz».

Перший автомобіль в Україні з'явився в 1891 р. Його власником був одесит.

Музей «Mercedes-Benz» у м. Штутгарті *(Німеччина)* можна відвідати, не виходячи з дому. Використовуючи інтернет, здійсни віртуальну екскурсію.

Мистецькі діалоги

З давніх часів кінь є надійним помічником людини і в бою, і в праці, і в повсякденному житті. Осідлавши Променя, Алану вдається зробити й відчути те, чого, здавалося б, не можна було досягти в його фізичному стані.

Коні часто привертають увагу творчих людей. У давньогрецькій міфології крилатий кінь Пегас став символом натхнення митців. У живописі зображення людини на коні так і називається — «кінний портрет». У скульптурі є так звана традиція створення «кінної статуї» — статуї або пам'ятника, що зображує людину на коні.

Поміркуй!

- Чи доводилося тобі бачити кінні статуї?
- Розглянь фото пам'ятника гетьману Богданові Хмельницькому, що прикрашає Софійську площу столиці вже майже півтора століття та став одним із символів Києва. Які деталі композиції надають скульптурі величі?

Пам'ятник Богданові Хмельницькому. *м. Київ*

У головного героя твору вдома проживали канарки, какаду Пет, ручний опосум, королівський папуга. У творі йдеться про інших екзотичних австралійських тварин і рослини. А от коней та поні в Австралії не було. Їх завезли на континент європейці наприкінці XVIII ст. А. Маршалл багато мандрував

тропічною Австралією, досліджував рослинний і тваринний світ, життя аборигенів, вивчав їхню мову, побут і звичаї. Записував легенди та перекази.

Мабуть, у тебе або в когось із твоїх знайомих удома живуть хвилясті папуги, яких ще називають австралійськими за місцем їхнього походження.

- Які особливості тобі вдалося помітити в їхній поведінці? Чи вміють вони розмовляти?
- Підготуй цікаву розповідь про твоїх домашніх улюбленців або ж про інших представників флори чи фауни Австралії. Презентуй її в класі.

Підсумуй!

- Над якими запитаннями змусив тебе замислитися прочитаний твір?
- Чого тобі вдалося навчитися в головного героя?
- Чи є серед твоїх знайомих ті, хто має проблеми зі здоров'ям, подібні до Аланових? Як ти їм допомагаєш?
- Запропонуй проведення благодійної акції для тих, хто цього потребує.
- Чи хочеш ти довідатися про інші пригоди, що трапилися з Аланом? Якщо так, прочитай повість повністю.
- Які запитання залишилися нез'ясованими після опрацювання тексту повісті? Обговори їх із близькими тобі людьми.

Читацьке дозвілля

- Щоб краще уявити ті місця, у яких відбуваються події, пропонуємо тобі знайти в інтернеті та здійснити відеомандрівку до Австралії.
- Поділися враженнями від цього перегляду в класі. Чи таким ти уявляв / уявляла Австралію до відеоекскурсії?

ЛІНА КОСТЕНКО

Ти вже знаєш, що чутлива душа, багата уява, фантазія і гострий розум допомагають людині насолоджуватися красою, творчо й образно сприймати та відтворювати світ.

Тобі відомо, що таке *мистецтво, художній образ*, у чому своєрідність *мистецького бачення світу*. Саме мистецькій, творчій проблематиці присвячений твір видатної української поетеси Ліни Костенко, вірш якої *«Дощ полив...»* ти знаєш із 6-го класу. Сподіваємося, тобі сподобається і образ юної Анни, яка здатна бачити неймовірну красу в осінньому опалому листі.

КОЛЬОРОВІ МИШІ

Давно, іще в шістсот якомусь році,
ну, цебто більш як три віки тому,
коли носили шпаги ще при боці
і розважали стратами юрму́,
коли відьо́м палили при народі,
коли наук не знали ще ладо́м, —

кажу, давно, кажу, у Вишгоро́ді
підсудна Анна стала пред судом.

Було тій Анні, може, десять рочків.
Її привів розлючений сусід.
Багряне листя, кілька тих листочків,
останнє листя із кленових віт
було на стіл покладене, як доказ,
і шаруділо тихо на сукні́.
Осіннє сонце, яблуко-недо́квас,
стояло в голих кленах у вікні.

І той сусід сказав тоді у тиші:
— Панове судді! Я її привів.
Вона робила... кольорові миші
з оцих ось жовтих і сухих листків.
Ото складе листочок до листочка,
два рази хукне — так і побіжать.

У мене діти, в мене син і дочки,
у них цяцьки так жу́жмом і лежать.
Вони були нормальні і здорові,
а ця чаклунка збила їх з пуття.
Вночі їм сняться миші кольорові.
Од тих мишей немає нам життя!

Тоді суддя в судейській чорній мантії сказав:
— Життя — це справа без гарантії.
Чаклунок ми караєм по закону.
Перехрестіться, пане, на ікону.
Скажіть суду: вона із димаря
вночі літала чи згасила зірку?[1]
Чи вам ті миші згризли сухаря,
а чи прогризли у підлозі нірку?

Сусід сказав, що миші ті якраз
такої шкоди не чинили зроду,
що в господарстві наче все гаразд,
а йдеться, швидше, про моральну шкоду.

Суддя спитав: — Вони на вас гарчать?
— Та, — каже, — ні. Але вони яскраві. —
Два рази хукнув писар на печать.
Сиділа тихо дівчинка на лаві.

О. Шупляк. Дві пташки

[1] У давні часи такі дії приписували відьмам.

Був сірий день. І сірий був сусід.
І сірий стіл. І сірі були двері.
І раптом нявкнув кольоровий кіт.
Залив чорнилом вирок на папері.

Поміркуй!

- Чим тебе вразив, здивував цей вірш?
- За що сусід подав позов на Анну до суду? Що його найбільше розлютило? Процитуй відповідні рядки.
- *«…в шістсот якомусь році»*, — зазначає поетеса про час зображуваних подій. У яку історичну добу відбуваються змальовані події? Що тобі відомо про інквізицію? Хто міг стати її жертвою?
- Як поводиться під час процесу дівчинка? Чому саме так? Які почуття до Анни ти переживаєш?
- Що означає бути не таким / не такою, як усі? Коли це добре, а коли — ні? Чи легко бути такою людиною?
- Про картини-двовзори художника О. Шупляка тобі стало відомо під час вивчення поезії Т. Шевченка. Доведи, що його робота «Дві пташки» *(с. 245)* демонструє невичерпність людської фантазії, уміння бачити світ по-різному.

Перевір себе: чи знаєш ти значення слів, ужитих авторкою в поезії «Кольорові миші».

Юрма́ — юрба, натовп, велике безладне скупчення людей.
Ладо́м — зрозуміло, ясно, не заплутано.
Сукно́ — щільна тканина з вовняного прядива.
Яблуко-недо́квас — недоквашене, тобто несмачне.
Жу́жмом — купою, як-небудь.
Ма́нтія — одяг, тут: довга чорна накидка судді.

Літературознавчий клуб

Ліна Костенко (1930 р.) — сучасна українська письменниця. Її іменують королевою поезії, совістю нації, голосом народу, живим класиком, зараховують до переліку найвідоміших жінок України. На честь поетеси навіть назвали одну з планет! А вона не любить гучних похвал, відмовляється від нагород, цурається велелюдних зібрань. Творить геніальну поезію і каже гостру, гірку правду у вічі недолугим владоможцям або тим, хто помиляється. Так було й у радянську добу, і тепер.

Понад усе Л. Костенко цінує мистецьку творчість і правду, неповторність і свободу — власну та своєї нації.

Майбутня поетеса народилася 1930 р. в *м. Ржищеві* на *Київщині* в інтелігентній родині. Її батько був учителем. Комуністична влада визнала його «ворогом народу» й кинула у в'язницю. Тому вже з дитинства дівчина зненавиділа московських зайд, тиранію, неволю і брехню.

До шести років вона росла в бабусі, у затишному будиночку у великому тінистому саду. Усе в ньому було казковим і таємничим. Бабуся не дозволяла Ліні ходити в глибину саду, бо там, мовляв, сидить Бузиновий цар. Невипадково згодом сад стане одним з улюблених символічних óбразів письменниці. А свою єдину збірку дитячих віршів вона назве *«Бузиновий цар»*. Уже в п'ять років дівчинка навчилася читати. Батьки намагалися діставати їй усі найцікавіші дитячі книжки.

Ліна почала писати вірші в 11 років, у лихоліття Другої світової війни (1939–1945). *«Мій перший вірш написаний в окопі, / на тій сипкій од вибухів стіні, / коли згубило зорі в гороскопі / моє дитинство, вбите на війні»*, — згадуватиме згодом поетеса.

А через сім десятиліть Л. Костенко прокинулася, як і всі ми, о 4-й годині від вибухів бомб 24 лютого 2022 р., коли розпочалася рашистська навала в Україну. Письменниця зустріла її гідно. Нині вона працює над трьома новими книжками, у яких відтворює нашу нинішню боротьбу за свободу.

Поміркуй!

- Які факти життя поетеси тебе вразили?
- Доведи, що вона займає активну життєву позицію.
- Які риси вдачі авторки втілено в образі ліричної героїні поезії «Кольорові миші»?

Літературознавчий клуб

Вірш ***«Кольорові миші»*** розкриває життєвий ідеал поетеси — бути людиною творчою, самобутньою, бачити довкола красу й дива. Таким неординарним особистостям часто про-

тистоять обивателі — люди із суто матеріальними інтересами, примітивними смаками. Така основна думка вірша.
У ньому розгортається конфлікт між мистецьким талантом та обивательським середовищем. Ці протистояння, на жаль, трапляються в різні епохи. У давні часи все незвичне оголошували «чаклунством» і переслідували. Тому поетеса й обрала саме таку добу для яскравішого розкриття конфлікту.

Ти вже знаєш, що *при́тча* — це епічний філософський твір, що має алегоричний сюжет, повчальний зміст і побудований на прихованому порівнянні. Про цей літературний жанр тобі відомо ще з 5-го класу на прикладі казки-притчі В. Шевчука «Чотири сестри». Пригадай ознаки цього жанру та визнач їх у поезії «Кольорові миші».

Літературознавчий клуб

У вірші ***«Кольорові миші»*** алегоричний підтекст має як обрана авторкою епоха, так і пора року — осінь. Для обивателів осінь — завжди сіра, безбарвна, холодна, сонна, кисла, як *«яблуко-недоквас»*, бо такими є їхні душі. А от життєрадісна, розкута й творча особистість навіть восени бачить яскраві барви (опалі барвисті листочки — як різнокольорові миші), радіє життю та інших радує, рятує світ від сірої буденності.
Вірш «Кольорові миші» побудований на *контрасті*. Передовсім у гамі барв: сіре — кольорове. Сірий суддя виніс

М. Примаченко. Український кіт у чоботях

Анні звинувачувальний вирок, але його скасував... кольоровий кіт — алегоричний образ самого життя — жвавого, грайливого, різнобарвного. Саме він *«заливає чорнилом»* усі суворі заборони примітивних зануд. Кольорових мишей створила дівчинка, а різнобарвні коти бувають насправді. Так уява й реальність взаємодоповнюються, переплітаються.

Чи відомі тобі значення фразеологізмів *сіра миша* й *біла ворона*? Перевір свої версії за словником. Хто з персонажів вірша належить до першого типу людей, а хто — до другого?

Літературознавчий клуб

Тавтоло́гія (від давньогрецьк.) — це повторення однакових, однокореневих слів або синонімів, найчастіше з метою звернути увагу на якесь поняття.

Поміркуй!

- Чи бувають миші кольоровими? Як ти розумієш цей образ поезії?
- В останній строфі вірша використано тавтологію. Знайди її та поясни, яку думку вона підкреслює.

Мистецькі діалоги

Ти вже знаєш про славетну в усьому світі українську народну художницю ***Марію Примаченко*** (1909–1997). Ще дівчинкою вона тяжко захворіла, майже не могла ходити. Але завдяки багатій фантазії створила цілий світ. Виробила неповторну творчу манеру. Найчастіше малювала химерних тварин і птахів. У її стилі переплелись о́брази прадавніх міфів, казок, пісень, настінного хатнього розпису, вишивки та власної уяви.

Особливо вражає надзвичайно яскрава й несподівана кольорова гама її робіт. Промовисті вже назви творів: «Синій

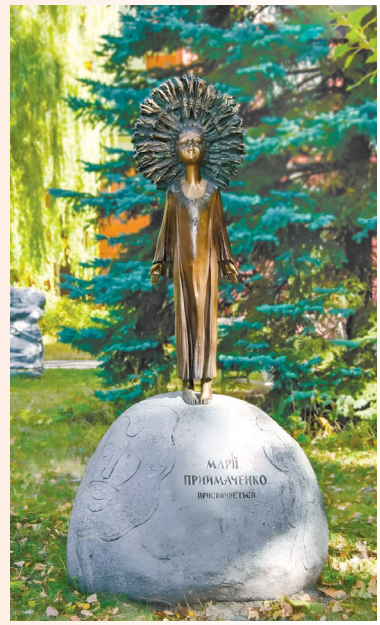

М. Примаченко. Дикий горботрус

бик», «Зелений слон», «Чорна мавпа». А багатьох істот, яких вона малювала, не існує в природі, і тому мисткиня називала їх звірами: «Рожевий звір», «Жовтогарячий звір» тощо. Кольористикою, чудернацькими о́бразами художниця підкреслювала багатство, різноманітність, дивовижність, красу життя. «Навіщо копіювати реального лева, — казала часто, — він уже є. Цікавіше створити свого!»

Поміркуй!

- Чи нагадує тобі скульптурний образ М. Примаченко в дитинстві героїню вірша «Кольорові миші» Анну? Обґрунтуй свої міркування.
- Розглянь репродукцію картини М. Примаченко «Український кіт у чоботях» *(с. 248)*. Поділися своїми враженнями. Що, на твою думку, уособлює образ кольорового кота у вірші Л. Костенко? А на картині М. Примаченко? Чи співзвучні ці о́брази? Чим саме?

Пам'ятник Марії Примаченко.
м. Київ.
Скульптор Ф. Богинський

Прослідкуй за кольоровою гамою вірша «Кольорові миші». Зверни увагу на контрастність кольорів для змалювання світу Анни та її оточення. Намалюй палітру цього вірша.

Добери інформацію з інтернет-джерел, проконсультуйся з учителем / учителькою фізики й підготуй презентацію про особливості сприйняття кольору людиною. Що таке *колір*? Які це — хроматичні й ахроматичні кольори? Які асоціативні, символічні значення мають різні кольори? Які зв'язки простежують психологи між улюбленим кольором людини та її характером?

Підсумуй!

- Життя сприймають із погляду побутового, наукового, мистецького. Крізь які із цих «окулярів» дивляться на світ герої та героїня вірша?
- Чи легко було творчій особистості в часи, зображені в поезії «Кольорові миші»? А в наші дні?
- Чи виникло в тебе бажання прочитати інші твори Л. Костенко?
- На які запитання щодо творчості Л. Костенко, о́бразів її поезії тобі не вдалося знайти відповіді? Звернися за допомогою до вчителя / учительки.

Читацьке дозвілля

- Героїня вірша, напевно, вразила тебе своєю фантазією, умінням бачити красу в кожному листочку.
- Знайди в інтернеті інформацію про те, як виготовити красивий осінній декор із матеріалу, котрий можна зібрати на прогулянці — опале листя, каштани, жолуді та гілки.
- Створи такі прикраси для свого дому або ж класу.

ОКСАНА РАДУШИНСЬКА

Ти вже знаєш багато художніх творів про життя твоїх однолітків. Кожного дня ти переконуєшся, що всі люди різні, кожна особистість неповторна, а період зростання та дорослішання найважливіший у житті людини.

Допомагати тим, хто потребує уваги й підтримки, ти зможеш навчитися в персонажів повісті ***«Метелики в крижаних панцирах»***.

МЕТЕЛИКИ В КРИЖАНИХ ПАНЦИРАХ

(Скорочено)

Розділ 1

Дощ за вікном періщив так, ніби в небі прорвало міський водогін. Важкі рясні краплі стукотіли по бляшаному підвіконню, і здавалося, що то не дощ, а невидимий барабанщик серед глупої ночі вистукує тривожний дріб, як то буває перед небезпечним трюком циркових чи вуличних акторів. Проте навіть крізь це нахабне стукотіння Ярина почула, як щось зашурхотіло в сусідній кімнаті. А потім — стишені кроки, зраджені скрипінням старої підлоги (...). І хтось пошепки перемовився кількома словами. Та звуки дощової ночі наповнили собою цілий світ і темну кімнату дівчини.

«Може, здалося спросоння?» — подумала вона. Потяглася рукою до нічника, що стояв біля ліжка. Але в сусідній кімнаті вже яскраво спалахнула люстра.

— Утікаймо! — гукнув хтось, уже не криючись.

Від важкого гупання ніг ніби здригнувся весь будинок. Дзенькнуло розбите скло — утікали через вікно. Щось грузько гепнуло знадвору під стіною і розчинилося в нічній зливі.

Усе відбулося так швидко — Ярина лише встигла, зойкнувши, ухопити в груди повітря... а видихнути вже не змогла. У смужці світла — усього за кілька кроків від її ліжка — закляк переляканий хлопець. Мокрий як хлющ, заскочений на гарячому, він безпорадно витріщився на неї, ніби побачив не дівчину, а дядька з автоматом.

А ось і дядько!

У штанях, натягнутих нашвидку, з голим торсом, дядько Павло загрозливо тримав у правиці кухонний молоток для відбивання м'яса.

Побачивши ошалілого чоловіка, хлопець заскочив у сусідню кімнату, а з неї плигнув через нешироке підвіконня в розкислу грядку...

— Ти ціла?

Дядько Павло хотів було кинутися навздогін, але спинився, оцінивши мізерні шанси наздогнати злодюжок серед ночі в незнайомому селищі.

— Так, — нарешті видихнула Ярина. — А хто це був?

— Дідько їх знає! Шпана місцева. Треба подивитися, чи нічого не вкрали.

— Ой-ой! — це вже тітка Наталя зазирнула до кімнати. — А я так міцно заснула, навіть нічогісінько не втямила.

— А трясця твоїй... — вилаявся крізь зуби дядько Павло. — Гроші, негідники, поцупили! Усю готівку! Голо-пусто... (...)

— Що ж тепер буде? — невпевнено спитала тітка Наталя.

— Нічого не буде, — буркнув дядько. — Жити тепер немає на що... (...) Обдерли нас, як липку! Шукай вітра в полі! Навколо ж самі чужі! Кого запідозриш, як і сусідів не знаєш! Та й приїжджих вистачає... Зажди-но, — отямився він. — Ярина одного таки роздивилася. Упізнає!

Поміркуй!

- Яка нічна пригода трапилася в Яриниому будинку?
- Які почуття викликало це нахабне пограбування в Ярини та її рідних? А в тебе?
- Що, на твою думку, означає назва повісті?

— Знайдемо! — напустив на себе поважності спітнілий поліціянт, що вранці прийшов на місце злочину. — У райвідділок доповімо. Типовий випадок. Загалом, можна сказати, дурниця...

— Наші гроші — дурниця? — Невдоволено підняв брову дядько Павло. — Злодії серед ночі залізли в дім — а вам дурниця?

— Павлусю, — м'яко вгамовувала його тітка, багатозначно позираючи.

— А кого бачила ваша племінниця? — капітан подивився на Ярину. — Кажи!

— Я не впевнена... — почала дівчина. — Мені здається, це був хлопець. Тобто — не дорослий. Але я не встигла добре розгледіти. Темно ж...

— Погано, — голосно зітхнув поліціянт. — Та що вдієш? Я ще розпитаю сусідів — може, хтось щось бачив чи чув. Нікуди злодій не сховається: селище маленьке, усі одне одного знають... Як-то кажуть, мов на долоні. Не панікуйте!

Поліціянт рішуче зібрав папери, склав їх до папки й підвівся з-за столу. (...)

Того ж дня о п'ятнадцятій годині Градових запросили до кабінету дільничного в сільській раді. Запрошені виглядали дещо пригніченими: ніби змирилися з тим, що вкрадених грошей не повернуть, а проблем отримають цілий міх.

Градових посадили біля столу.

— Одразу мушу вас заспокоїти — ми підозрювали Стовпню, та він не причетний до грабунку, — немов прочитавши думки потерпілих, промовив дільничний. — Усе значно простіше, аніж ми передбачали вранці. Двоє місцевих хлопчисьок підмовили приїжджого однолітка до нічних пригод. На вашій дачі й окошилося! Вони вже з досвітку скупили мало не половину крамнички, а от звідки взяли гроші — не можуть пояснити. Отож така справа: за нашими сільськими вже давно виправна колонія плаче, а міський, як то кажуть, потрапив під негативний вплив. Тепер разом вигрібатимуть...

— То вони витратили всі вкрадені гроші? — поцікавився дядько Павло.

— Усі — не всі... вісімсот гривень...

— Ну це хороший знак — хоч щось залишилося, — утішив себе дядько.

— Так це ж тільки в крамниці, — нагадав дільничний. — Може, їх ще десь носило?

— Тоді питайте! — буркнув Градовий, бо вже втрачав сподівання на швидке закінчення цієї пригоди.

— І спитаємо. Спершу ваша племінниця має впізнати бодай когось одного з них. Ви перейдіть в інший кабінет і заждіть — я покличу. Усі підозрювані разом із батьками викликані на пів на п'яту. Як тільки вони сюди прий...

Поліціянт не встиг більше нічого сказати, бо двері з гуркотом розчинилися навстіж. На порозі постала розкішна пані в літньому капелюсі із широкими крисами, у гарній сукні й на височезних підборах, аж надто непристосованих до вулиць і вуличок, запилюжених у спеку й заболочених у дощ.

— Поясніть мені, що все це означає! — гримнула вона, не вдаючись до етикетних вітань.

— Хто ви та що маєте на увазі? — насупив брови поліціянт.

— Я — мама Артема Кожедуба. На якій підставі моєму синові наказано прибути до цієї... контори? — зумисне добирала найменш образливе слівце, але зневажливим поглядом пройшлася по кабінету.

— А ви проходьте, сідайте, — не піддався вигукам дільничний і показав на вільний стілець під стіною.

— Дякую, не в гості до вас прийшла! — пирхнула пані.

— Авжеж, чаю вам не пропонуватиму, — спокійно сказав поліціянт. — Але сісти доведеться, якщо ви зацікавлені з'ясувати, у яку халепу вскочив ваш син.

— Ви погрожуєте? — підняла вона намальовані чорні брови.

— Я просто пропоную вам стілець.

Жінка неохоче переступила поріг і сіла на краєчок стільця, ніби боялася забруднитися.

— Я викликав вашого сина тому, що його підозрюють у пограбуванні.

— Що? — заверещала пані. — Чи ви дурману об'їлися? Мій син — у пограбуванні? Навіщо йому грабувати? Він має все! Ми із чоловіком даємо йому кишенькові гроші! Ми забезпечена родина! (...)

— І все ж ваш Артем і ще двоє місцевих підлітків цієї ночі скоїли грабіжницькі дії в будинку ось цих людей, потерпілих. — Дільничний повів рукою до спантеличених Градових.

«Забезпечена» пані зміряла поглядом із голови до п'ят скромно вдягнену тітку Наталю, дядька Павла — з його водійськими згрубілими руками, а по Ярині лише презирливо ковзнула оком.

— Ви знаєте, хто я? — виклично спитала пані дільничного. — Я — заслужена артистка України, прима обласного драматичного театру. Мій чоловік — головний режисер, лау-

реат державної премії. Ми шановані люди. Свого єдиного сина виховуємо добре, він зростає в інтелігентній родині, спілкується з відомими людьми. Думаєте, хлопчик — чемпіон України з бальних танців — піде серед ночі грабувати якихось... вибачте... — Удавано ввічливо кивнула в бік потерпілих. — Грабувати оцих людей?

— А я не ворожка, щоб пророкувати, — не поступався поліціянт. — З'ясуємо!

Поміркуй!

- Порівняй поведінку Градових і мами Артема Кожедуба в поліції.
- Які риси характерів виявляються в персонажів?

...Артем Кожедуб розтис вологі від хвилювання пальці й, побачивши, як вони зрадливо тремтять, знову зчепив у «замóк». Кабінет дільничного наповнився людьми. Усі чекали остаточного рішення. Артем аж прилип до спинки стільця і не підводив голови, щоб не бачити всіх отих людей, які мають його за грабіжника. А хіба він не грабіжник? Двоє його друзяк, схоже, нічим таким не переймалися. Де був його розум, коли поперся вночі з тими дурнями?! Припекло лізти в чужу хату... а чого ще ступив у сусідню кімнату — аби попастися на очі тій дівчині?

Його мама трималася гідно, навіть пихато: пряма спина, підняте підборіддя, зверхній погляд. Дарма що дільничний встав і тепер хоч-не-хоч височів над нею — вона примудрилася і в цій ситуації бути на висоті.

— Гаразд, сідайте, красені, поряд, — утомленим голосом скомандував поліціянт. — І тихо щоб! Зараз запрошу Градових, щоб ні звуку, ні писку! Ні від кого! — Застережно поглянув на хлопців.

(...) Коли прочинилися двері, Артемові здалося, що навколо нього утворилася якась порожнеча й крізь неї, як крізь товщу води, долинали спотворені звуки. Перед очима попливли кола, і щоб розгледіти людей, від яких тепер залежала його доля, хлопцеві довелося швидко-швидко кліпати повіками та ще й втриматися на стільці, аби не зомліти й не гримнутися на підлогу. То вже зовсім ні до чого!

Подружня пара середнього віку стояла позаду дівчинки... Звичайної такої дівчинки-підлітка: темно-русе волосся, заплетене у дві коси, біло-зелена футболка, джинси, текстильки... Не красуня і не страховисько... Але вона сидить у кріслі колісному! І виглядає такою немічною, що й не зрушила б своїми руками колеса крісла колісного, якби її не підштовхнули...

Дівчина полохливо глипнула на присутніх, непевно хитнула головою, вітаючись до всіх одразу, але, не дочекавшись відповіді, опустила очі додолу.

— Ярино, подивися, будь ласка, на цих хлопців і скажи, кого з них ти впізнаєш, — чітко промовив дільничний.

Дівчинка подивилася на підозрюваних — темні вії затремтіли. Її погляд мимохіть ковзнув по обличчях Сашка та Санька й зупинився на Артемові. Це він! Його вона бачила вночі! Злодій!

Хлопець зрозумів — вона впізнала. Захотілося хоч крізь землю провалитися, аби не відчувати ганьби й приниження — тут, при всіх цих людях!

Але він дивився просто їй у вічі, стримуючись, щоб не відвести погляд, а зі скроні покотилася блискуча краплинка поту... Та не витримав, опустив голову, упершись підборіддям у груди.

— Я тут нікого не впізнаю́, — ледве прошелестіли слова. — Було темно...

— Що? Ярино, ти не квапся, тебе ніхто не підганяє, придивися добре, — порадив дільничний, і в його голосі вчувалася недовіра.

— Годі! — схопилася зі стільця заслужена артистка. — Вона сказала, що не впізнає! А ви тиснете на неї, щоб почути те, що вам хочеться.

— Тихо! — гримнув поліціянт на пані Кожедуб. — Ти не помиляєшся, Ярино?

Дівчина кивнула головою та опустила очі. (...)

Поміркуй!

- Що відчував, про що думав Артем Кожедуб під час упізнання в поліції?
- Чи зрозуміла тобі поведінка Ярини? Як би ти вчинив / учинила на її місці?

— Годі! — зненацька гримнув дядько Павло.

Усі змовкли.

— Це не я обікрав ваших хлопців — вони мене обікрали. Хай повернуть гроші. І ті, що розтринькали, — теж. Усі гроші. Тоді заберу заяву з поліції! Сказав же, що вкрали, значить, і те, що потратили. Хай зароблять і повернуть. Мають місяць часу.

— Де це діти мають заробити гроші, цікаво? — уїдливо кинула Артемова мати.

— Як знайшли, де вкрасти, хай знайдуть, де заробити, — навіть бровою не повів дядько Павло. (...)

Поміркуй!

Чи справедливим було рішення дядька Павла? Чому?

Ярині 13, і вона в кріслі колісному. Такою дівчина була не завжди: це наслідок автомобільної аварії, у якій вона втратила батьків і маленького двоюрідного братика, молодшого сина дядька Павла й тітки Наталки. Зараз Ярина мешкає в цих приязних до неї родичів. Вона дуже любить життя, хоч і страждає через самотність. Проте цього літа дівчина несподівано подружилася з хлопцями, які намагалися пограбувати їхній дачний будинок.

Розділ 4

Спільних тем для розмов, як виявилося, не так уже й багато. Хоча Сашко із Саньком піддалися на наполегливе вмовляння Артема й познайомилися з Яриною, однак взаємного зацікавлення бракувало. А яка може бути дружба без нього? Навіть теоретично вона неможлива.

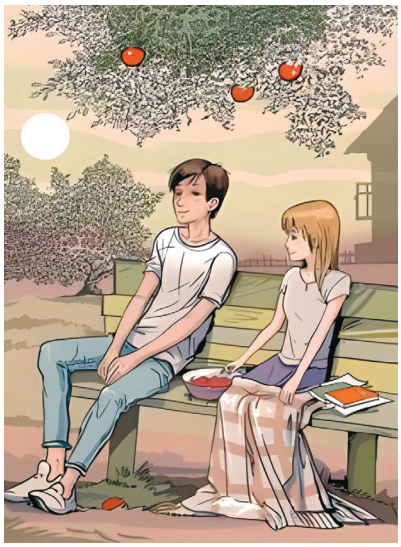
Ця Ярина якась надто тиха, мовчазна, більше слухає, ніж розповідає. І не така гостра на язик, як місцеві дівчата. Та ще її дядько... Як зміряє поглядом із голови до п'ят... Після цього й слова не вимовиш, а ноги так і просяться дременути подалі з їхнього подвір'я.

Ні, Ярина не нудна. Має почуття гумору, хоча й не завжди доганяє масні жарти Санька. А в комп'ютері тямить, напевне, більше за вчителя інформатики із сільської школи: і погуглити швидко вміє, і різні штучки з гаджетом замутити,

програми там усілякі встановлені, купа ігор. Словом, хоч і не надто просунута, але й не зануда.

А ось Артемові з нею аж дуже цікаво. І дня не мине, щоб він не забіг.

Навіть причину вигадав: покликати Сашка, бо його вікна, бачте, виходять у садок, де сидить Ярина. На резонне запитання, чого не подзвонить Сашкові на мобільний, завжди відповідав однаково: немає грошей на рахунку. Але згодом до таких хитрощів більше вдаватися не довелося. Він почав приходити, щоб допомогти Ярині з навчанням.

В. Дунаєва. Ілюстрація до повісті О. Радушинської «Метелики в крижаних панцирах»

Тривале лікування позбавило дівчину можливості вчитися разом з однолітками — і вона щороку складала іспити екстерном, самостійно чи з тіткою вивчаючи різні дисципліни. Ярина була сумлінною ученицею, проте не завжди могла впоратися з усією шкільною програмою — систематичне навчання переривалося на місяць-два, коли знову потрапляла до лікарні. І тепер, восени, треба скласти іспити за сьомий клас, аби знову навчатися зі своїми ровесниками. Ось про що точилася розмова кожної зустрічі. На рік старший за Ярину, Артем уголос розмірковував як людина, що на все має свою думку. (…)

Коли Сашко не відгукувався з прадідової хати, Артем не засмучувався, а розмовляв із дівчиною. На лавці біля Ярини лежало кілька підручників і стояла миска з пурпуровими порічками, з якої співрозмовники брали китички ягід. Їхні пальці час від часу доторкалися, і тоді обоє відсмикували руки, ніяковіли й замовкали. (…)

Поміркуй!

- Які спільні інтереси зближують Артема та Ярину?
- Як можна назвати їхні взаємини — дружбою чи закоханістю? Чому?

Зненацька, наче знаменитий легкоатлет на Олімпійських іграх, через паркан перескочив Сашко.

— Мій старий здурів! (…)

— А що цього разу? — удавано поцікавився Артем.

— Та ну його! — відмахнувся Сашко, укидаючи до рота дрібні ягоди. — Хоче мені вказувати. Яке має право? Гроші мої забирає, а я ж знаю, що батьки передають… А тепер ще й дістає: ледацюга, гультяй, злодій!

— Як забирає? — здивувалася Ярина.

— Складає в панчоху! Чи в банку! Чи під подушку… Чи ще куди — не знаю. Сказав, що це все мені віддасть, але коли розуму наберуся і коли сам почну заробляти… От зараза! Краще підкинув би грошенят!

— Так дід же хоче тобі добра! Зараз ти гроші розтринькаєш, а за кілька років…

— О, ще одна вчителька! — вигукнув Сашко й по-мученицьки закотив очі. — Годі! Дістали своїми повчаннями! Та ну вас усіх (…).

І одним рухом закинув до рота порічки, задерши голову, мов лелека, що впіймав жабу…

Ярину це розвеселило. Артем не зрозумів, чому вона засміялася, але й собі всміхнувся — не бути ж йому заодно із Сашком! (…)

— Зажди, Саш! Ти куди? — гукнув Артем.

— Та смійтеся собі на здоров'я! Мені з вами нічого робити! З кого ще зуби скалити, як не з дурного Сашка? Знайшли собі клоуна!..

— Зовсім ні, — розгублено запевнила його Ярина. — Ми ж не насміхаємося — просто сміємося. Бо ти смішний, коли гніваєшся (…). — Не глузували ми з тебе, а сміялися, — додала Ярина. — Це не однаково.

— Цікаво — чому ж не однаково? — буркнув Сашко.

— Глузування пекуче, а сміх теплий, — мовила дівчина.

— Багато ти знаєш!

— Знаю. Я знаю, як пече… — відповіла дівчина й спохмурніла.

Поміркуй!

Перечитай міркування Ярини про різницю між глузуванням і доброзичливим сміхом. Чи мав підстави Сашко ображатися на дівчину за її веселий настрій?

— Ну ось, ти її засмутив...— сикнув крізь зуби Артем. — Кажи, чого прийшов. На діда скаржитися?

— Так ти ж мене гукав! — розгублено подивився Сашко. — Я подумав, що хочеш домовитися про вечір. Ну, щоб піти в парк. Чи ні?

— А що там у парку? — мляво поцікавилася Ярина.

— Дискотека. Нині ж п'ятниця. У нас щоп'ятниці дискотека, — повторив хлопець.

— А-а-а-а, — протяжно мовила дівчина й ще більше засмутилася. (...)

— А ти не хочеш піти — тобто поїхати... з нами? — запитав Артем і зразу ж подумав, чи не дурніший він за Сашка, якщо таке пропонує.

— Я? — аж злякалася Ярина. — Ні... Мені не подобаються танці. Мені треба займатися. Ви йдіть собі...

Дівчина вхопила один із підручників і почала його гортати, щоб стриматися від сліз. Танці? Які танці? Ви що — божевільні?

— Зажди, Ярино! Так це все ж у парку! Там не обов'язково танцювати — можна просто прогулюватися алеями. Там будуть хлопці й дівчата, познайомишся з ними. Погоджуйся — не пошкодуєш! (...)

— Та ні, не вмовляйте, не варто, — ніяково промовила Ярина. — Ви ж бачите, скільки маю роботи. Треба вчитися.

— Устигнеш, до осені є час! А тут іти недалеко — усього три вулиці! — гарячкував Артем.

— Не знаю... Я сама не доїду...

— А ми із Сашком? І Санька погукаємо! Він, знаєш, який силач?! Правда ж? — Стусонув хлопець друга.

— Аякже! — спохопився Сашко, хоча, на його думку, Артемова ідея була безглуздою.

Ярина мовчала, вагалася. Їй страшенно хотілося потрапити туди, де люди танцюють, але ще більше вона боялася...

туди потрапити. Вона жодного разу не була на дискотеці. (…) Й ось її кличуть на дискотеку… Хлопці. Майже так, як розповідали подружки! Невже вони не кепкують? І що казати? Погоджуватися? Страшенно хочеться… Але там, на дискотеці, чи не засміють її незнайомі, мовляв, припхалася в кріслі колісному… Або дивитимуться на неї і жалітимуть: от, бідна, на ноги не стає…

Артем із Сашком не печуть жалісливістю — вони просто пропонують допомогу. А чужі люди бувають такими нестерпними, коли хочуть комусь поспівчувати.

Поміркуй!

- Чи подобається тобі ідея Артема запросити Ярину на танці?
- Які переживання викликала в дівчини ця пропозиція?
- Як ти вважаєш, чому Ярина не хоче, щоб їй співчували?

— То що? Кажи! — підбадьорював Артем.

— Тітка й дядько можуть не дозволити, — чи то вхопилася за останній аргумент, чи намагалася виправдатися Ярина.

— Яка ще дискотека? — отетерів дядько Павло. — Ви що — з дуба впали? Ярино, ну в хлопців не вистачає в голові клепки, а ти ж мудра дівчина! А як тебе там хтось скривдить?

Замість Ярини відповів Артем:

— Дядьку Павле, ви не переймайтеся. Ми ж будемо поруч і захистимо, коли щось… (…)

* * *

Виявляється, серце може калатати й завмирати не лише від болю, від тривожного чекання чи недоброго передчуття. Воно ще може солодко терпнути від сподівання на щастя, від ще не знаних відчуттів, від того, що можливі такі несподіванки.

Уперше Ярина не прогулюється з тіткою, а прямує на дискотеку, і не сама, а в супроводі трьох хлопців. Вони то по черзі, то разом бралися за ручки крісла колісного й котили його вперед, жваво розмовляючи з дівчиною, та так голосно, що їх могли чути аж за городами. (…)

Молодь юрмилася біля майданчика, куди закликáла до танцю гучна музика. Ніхто не поспішав танцювати, ніби мало статися щось неординарне. Воно й сталося. Гурт із чотирьох осіб привернув до себе увагу. Ні, не весь гурт, а дівчина

на кріслі колісному, навколо якої стали хлопці — два місцевих та один приїжджий.

Ярина знітилася, утиснувшись у спинку крісла колісного й учепившись у поручні мертвою хваткою. Було враження, що її роздивляються, ніби експонат у музеї, — але не як живописне полотно, а мовби чудернацьку комаху… Та що казати про дівчину, якщо й хлопці дивно заціпеніли, перестали розмовляти й лише шукали очима чиєїсь підтримки. Санько навіть відступив на два кроки — невже йому стало соромно такого товариства?

Ярина потилицею відчула їхнє сум'яття. А чого чекала? Сама винна! Бути залежною від чиєїсь волі — і наважитися на таке? Вони всі здорові, у них сильні засмаглі ноги, вони плавають у річці й ходять у ліс по гриби та ягоди, а зараз прийшли на розвагу — на танці. А що вона? Вона прийшла їм заздрити? Чи себе шкодувати? Невже не могла хоча б хвильку подумати й дійти висновку: хворому не місце серед здорових. От дивляться на неї, як на заразну, ніби можуть підхопити невиліковну хворобу… А вона… вона теж могла бути такою ж здоровою і веселою, якби тієї дощової ночі не сталася біда! (…)

А хлопці потроху пожвавилися, почали розмовляти між собою і втягувати в розмову Ярину; з колонок полинула повільна мелодія; гурти, ліниво переступаючи, посунули на танцмайданчик, утративши зацікавлення до дівчини та її супроводу.

Але хтось зачаївся за деревами… Зеленувато-карі очі, підведені чіткою чорною лінією на верхніх повіках, пильно стежили за хлопцями.

— А це що за чудо-юдо з Артемом?

Поруч із дівчиною тупцювала її подружка, трохи нижча ростом і скромніше вбрана. Обом — років по тринадцять-чотирнадцять.

— Тільки не кажи, що він до неї бігає на побачення, до цієї… — пхинькнула зеленоока красуня. — Таке й у страшному сні не насниться — суперниця!

— Ти що, Карино, вона ж не ходить! Хіба можна подумати про побачення з такою?..

Дівчатка замовкли й дивилися, як до друзів, що пересунулися ближче до майданчика, підійшли підлітки та почали

знайомитися з Яриною. О, вона всміхається і відповідає! Тисне руки! Ну ось, заступили спинами і її, й Артема. (…)

— Ну, що ж! — мовила Карина, уперши руки в боки. — Треба й нам іти знайомитися. Переваг у неї — нуль. Шансів, що Артем на неї поведеться, — стільки ж. Тож хай для мене ці канікули стануть незабутніми!

Карина підморгнула оком, як героїня телесеріалу, що задумала когось упіймати в пастку.

— Що ти кажеш? Що ти зробиш? — стривожилася подруга.

— Нічого особливого — заприязнюся з нею якомога швидше!

Поміркуй!

- Перечитай, як описує авторка почуття Ярини, коли вона згодилася піти на танці.
- Яка мрія народжується в уяві дівчини?
- Чи справді Карина хоче заприязнитися з Яриною? Чому?

Найбільше заприятелювала Ярина з Артемом Кожедубом, який, усупереч волі матері, продовжував навідувати свою нову подружку. І хоча не всі приязно ставляться до цієї дівчини, вона прагне до своєї мрії — стати на ноги, бути *«такою, як усі»*.

Дедалі частіше в село Вербки, де відбуваються події, навідуються бізнесмени та скуповують непоказні сільські будиночки, а разом із ними й земельні ділянки. Після їхнього інциденту з Яриниим сусідом — прадідусем Сашка, який нізащо не хотів продати настирливим покупцям свою хатинку, — Ярина дізналася багато цікавого про історію села. Вона навіть разом із хлопцями вирушила на пошуки криниці із цілющою водою, у яку в давнину стрибнула дівчина й зцілилася.

Історичні паралелі

Село, під назвою Вербки, насправді є в Україні, і не одне. Зокрема, і на ба́тьківщині Оксани Радушинської — Хмельниччині.

Але є ще село Вербки й на Січеславщині. Саме про цілющі властивості старої козацької криниці, розташованої там, і розповідає Ярина. Серед козаків, які заснували село, був характерник, що запропонував викопати криницю, адже вода в місцевих джерелах має цілющі властивості. Глибочезна козацька криниця збереглася і до наших днів. Нині біля неї збудовано санаторій, у якому оздоровлюються люди.

Назви населених пунктів належать до топо́німів. Село могли назвати Вербками тому, що воно починалося зі ставка, оброслого вербами.

Артем познайомив Ярину зі своєю вчителькою танців — українкою польського походження пані Ядвігою, яка приїхала відпочивати у Вербки. За час відпустки пані Ядвіга навчила Ярину танцювати на кріслі колісному. Разом із колегами тренерка влаштувала в місті благодійний концерт, де основним виступом був вальс Ярини й Артема, а за зібрані кошти дівчина поїхала на лікування в австрійську клініку. Мов метелики, Ярина й Артем вийшли зі своїх коконів, крижаних панцирів, які їх стримували, і поринули до своїх мрій, стали більш рішучими у своїх діях.

Замість епілогу

Привіт, Артеме!

У мене все добре. Я вже в клініці. Завтра мене оглянуть лікарі. А поки що просто провели екскурсію. Тут ціле містечко. Є будиночки для родичів пацієнтів, так що тітка Наталя також улаштована. Є майданчик для ігор і парк з алеями для прогулянок. Я вже двічі все об'їхала. А що в тебе нового? Як справи в школі та в клубі? Які нові танці вивчив? Пиши, мені цікаво.

До побачення! *Ярина*

* * *

Дорога Ярино!

Це така приємна звістка, що я зразу ж подзвонив Сашку, а він скаже Санькові. Можливо, наступного літа ми також зустрінемось у Вербках. І тоді все буде інакше. Бачитимемося щодня. Ні, снігу в нас немає. Випав був, але швидко й розтанув. Бажаю, щоб твоє різдвяне бажання здійснилося. І тобі веселих свят!

Твій Артем

Поміркуй!

- Про що свідчить листування Артема та Ярини?
- Яке значення мають Артемові листи для дівчини в лікарні?
- Пригадай, про які різдвяні дива тобі стало відомо з книжок, прочитаних у 6-му класі або самостійно. Які твої побажання напередодні Різдва персонажам повісті «Метелики в крижаних панцирах»?
- Напиши листа одному з них.

Літературознавчий клуб

Оксана Радушинська (1979 р.) — сучасна українська письменниця і журналістка. Народилася в *м. Старокостянтинові* на *Хмельниччині*.

Як і героїня її повісті, авторка має інвалідність через перенесену в дитинстві хворобу та лікарську помилку. Проте вона відвідувала звичайну школу. Предмети, які найбільше любила, — українська мова та література. Ще в школі почала писати вірші. Згодом здобула журналістський фах. Працює на телебаченні й радіо. А ще активно займається волонтерською діяльністю, створила громадську організацію «Творча сотня — рух до перемоги». Члени організації надають військовикам, їхнім родинам, переселенцям гуманітарну та морально-психологічну допомогу, часто виїздять із подарунками й концертами на фронт.

Метелики в стародавніх культурах багатьох народів уособлювали людську душу. У назві повісті авторка обігрує це метафоричне значення. Метелики — це душі Ярини та її друзів, які прагнуть вирватися із міцних крижаних панцирів життєвих обставин, що заважають їм досягти своїх мрій. У творі розгортається одна сюжетна лінія — розповідь про зародження дружби Ярини Градової та Артема Кожедуба під час літнього відпочинку в селі Вербки.

Щоб зацікавити читачів і читачок, авторка розпочинає розповідь із *зав'язки* — незвичайне знайомство Ярини й Артема під час пограбування.

«Творча сотня» в гостях у фронтовиків

Експозиція ж твору затримана, бо подана після зав'язки. Це трагічна історія роду Градових і пояснення причин їхнього приїзду у Вербки.
Розвиток дії — розділи, у яких ідеться про дружбу й закоханість персонажів, про ставлення інших до них.
Кульмінація — вальс Ярини й Артема на благодійному концерті.
Розв'язка — успішна операція в австрійській клініці, передріздвяні надії на майбутнє щастя.

Поміркуй!

Перекажи детально один з епізодів твору, який тобі найбільше сподобався.

У повісті порушено проблеми самоствердження в суспільстві особистості з особливими потребами, а також взаємин між поколіннями, дружби й закоханості.

Поміркуй!

- Розкрий докладніше одну зі згаданих або інших проблем твору, яка тебе особливо зацікавила.
- Хто з героїв і героїнь повісті тобі найбільше запам'яталися?
- Склади його / її письмову характеристику.

Мистецькі діалоги

Тобі вже відомі картини української художниці ***Євгенії Гапчинської***. На одній із них — «Неслухняні метелики» — зображено, як мрії та думки янголятка розлетілися, нібито легкі й невагомі метелики. Картина наповнена радісним і життєствердним настроєм.

Метелики як алегорія мрій, духовності є також на картинах багатьох зарубіжних художників. Зокрема, це один з улюблених символів ***Сальвадора Далі*** — видатного іспанського художника XX ст.

Є. Гапчинська. Неслухняні метелики

С. Далі. Пейзаж із метеликами

На полотні С. Далі «Пейзаж із метеликами» зображено метеликів, які летять через пустелю під палючим сонцем, прагнучи досягти джерела світла. Їхні тіні помітні на високому скелястому виступі.

Поміркуй!

- Роздивися репродукції картин Є. Гапчинської *(с. 267)* і С. Далі. Яка з них тобі більше подобається? Поділися своїми враженнями.
- Що, на твою думку, символізують метелики на цих полотнах?

Виконай одне із завдань на вибір.

- Створи разом з однокласниками й однокласницями постер із психологічними порадами на тему: «Як підтримати людей з особливими потребами».
- Напиши есей на тему «Не такі, як усі: толерантне ставлення до всіх членів суспільства».

Підсумуй!

- Над чим тебе спонукала замислитися ця повість?
- Порівняй характери Ярини й Карини, охарактеризуй о́брази хлопців. Хто з них тобі найбільше сподобався?
- Пригадай прочитаний у 5-му класі роман американської письменниці XIX ст. Е. Портер «Поллі́анна». Чим героїня її твору схожа на Ярину з повісті української письменниці XXI ст. О. Радушинської? Які проблеми доводиться долати дівчатам?
- Назви елементи сюжету й композиційні особливості твору.
- Відшукай у тексті рядки, у яких виражено основну думку повісті. Аргументуй свій вибір.

Читацьке дозвілля

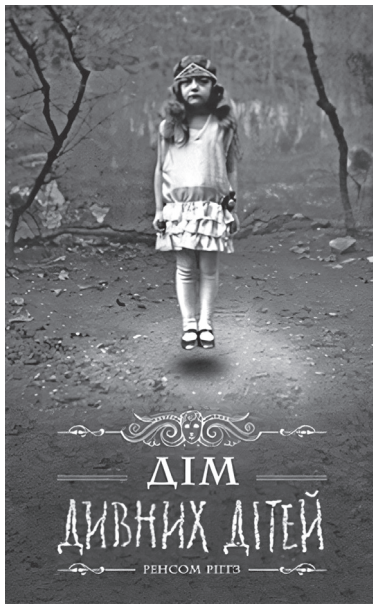
У межах проєкту від Українського культурного фонду «Особлива книжка для особливих дітей» було створено аудіокнигу за повістю О. Радушинської «Метелики в крижаних панцирах». Знайди її в інтернеті та послухай.

РЕНСОМ РІҐЗ

Ти вже знаєш, що в художніх творах реальне може тісно переплітатися з фантастичним. Пригадай такі твори, як «Чарлі і шоколадна фабрика» англійського письменника Р. Дала або ж «Чарівні окуляри» українського письменника Вс. Нестайка.

Поринути в неймовірний світ дітей із надзвичайними можливостями, знайти межу між дійсністю та вигадкою — таку можливість подарує тобі роман Р. Ріґґза ***«Дім дивних дітей»***.

Перед тим як прочитати уривки з твору, розглянь обкладинку до цієї книжки. Чи є на ній щось незвичайне в зображенні дівчинки? Відповідь на це запитання знайдеш на сторінках твору.

Обкладинка до роману Р. Ріґґза «Дім дивних дітей»

- Прочитай за QR-кодом роман «Дім дивних дітей», а також інформацію про письменника ***Р. Ріґґза***.

Підсумуй!

- Яке враження залишилося в тебе після прочитання уривків із роману?
- Над якими запитаннями змусив тебе замислитися прочитаний твір?
- Які запитання залишилися нез'ясованими після опрацювання твору? Обговори їх із близькими тобі людьми.

ЗМІСТ

Від авторів 3

ВСТУП

Художній твір як явище мистецтва 5

ПІСЕННА ЛІРИКА

Народнопісенна лірика 12
Українські народні соціально-побутові пісні 13
Українські народні козацькі пісні 14
Ой на го́рі та й женці жнуть 14
Українські народні чумацькі пісні 20
Пісня в зарубіжному фольклорі та літературі 22
Й. В. Ґете
Травнева пісня 23
Українські народні наймитські пісні 25
Українські народні солдатські, жовнірські
та рекрутські пісні 26
В суботу пізненько... 26
Українські народні стрілецькі пісні 28
Розпрощався стрілець... 28
Патріотичні пісні літературного походження 31
Ой у лузі червона калина... 31
«Ха́ва нагі́ла» — одна з найвідоміших єврейських пісень . . . 35
Хава нагіла 35
Українські повстанські пісні 38
Зродились ми великої години... 38
Українські сучасні патріотичні пісні 42

ІСТОРИЧНЕ МИНУЛЕ

Вальтер Скотт
Айвенго *(Скорочено)* 46

Тарас Шевченко
Розрита могила 105

Іван Франко
Захар Беркут *(Скорочено)* 112
Андрій Чайковський
За сестрою *(Скорочено)* 154

МИ — УКРАЇНЦІ!

Василь Симоненко
Лебеді материнства 182

Сучасна українська поезія про війну 190

Валентина Матвіїв
Весь світ завмер... 191

Тетяна Строкач
Хіба можна таке пробачити? 192

Сергій Рубан
Герої із «Азовсталі» 193

Ілля Чернілевський
Я повернуся... 194

ХАРАКТЕР І ДОЛЯ ЛЮДИНИ

Джек Лондон
Жага до життя 200

Володимир Винниченко
«Віють вітри, віють буйні...» *(Скорочено)* 201

Алан Маршалл
Я вмію стрибати через калюжі *(Скорочено)* 217

Ліна Костенко
Кольорові миші 244

Оксана Радушинська
Метелики в крижаних панцирах *(Скорочено)* 252

Ренсом Ріґґз
Дім дивних дітей 269

Навчальне видання

ЯЦЕНКО Таміла Олексіївна,
ПАХАРЕНКО Василь Іванович,
ТРИГУБ Ірина Анатоліївна,
СЛИЖУК Олеся Алімівна

ЛІТЕРАТУРА
(українська та зарубіжна)

Підручник інтегрованого курсу
для 7 класу
закладів загальної середньої освіти

(у 2-х частинах)

Частина 1

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано державним коштом. Продаж заборонено.

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам «Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей».

Для оформлення підручника використано матеріали, що знаходяться у вільному доступі в мережі «Інтернет».

Редакторка *Н. Забаштанська*
Художня редакторка *Н. Антоненко*
Комп'ютерна верстка *С. Груніної*
Коректорки *С. Бабич, С. Залозна*

Формат 70×100/16.
Ум. др. арк. 22,032. Обл.-вид. арк. 19,34.
Наклад 14 080 прим.

Видавництво «Грамота»,
вул. Паньківська, 25, оф. 15, м. Київ, 01133.
E-mail: info@gramota.kiev.ua; www.gramota.kiev.ua
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру України
ДК № 341 від 21.02.2001 р.

Віддруковано в ТОВ «КОНВІ ПРІНТ»
03680, м. Київ, вул. Антона Цедіка, 12.
Свідоцтво ДК № 6115 від 29.03.2018 р.